1. BEVEZETÉS

1.1. A retorikáról általában

A tudományos igényesség nem feltétele a közéleti sikernek. A történetiség pedig csak nehezebbé teszi a tudomány vizsgálatát, tekintettel a hatalmas megismerendő tényanyagra, elméletre. A retorika tehát feladja a leckét. Előttünk áll egy 2500 éves tudomány, amely e hosszú idő alatt minden irányban terjeszkedett: elméletté, gyakorlattá, művészetté, tudományos eszköztárrá, nyelvi raktárrá, filozófiává és etikává különböző korszakokban, különféle nyelvhasználói igények szerint nőtte ki magát.

Mi a retorika? Görög társadalomtudomány vagy modern nyelvészet? Ki a rétor: zseni vagy felkészült beszélő? Mi a szónoklat: beszéd vagy beszélgetés? Hol vannak a szónoklás által gyakorolt meggyőzés határai? A nyelven belül vagy kívül? Mit hasznosítsunk belőle? A gyakorlatot vagy a fölhalmozott nyelvi tudást? Hol tanítsuk? Otthon az anyanyelv elsajátításával, féltudatos oktatással vagy az iskolában, a képzés sajátos rendszerében?

A kérdéseket nem megválaszolni, hanem megmagyarázni az első feladatunk. A retorika ismételt újjászületéseit olyan korszakok előzik meg, amelyek félve tagadják, vagy a teljes rendszert megszakítva egy-egy elemét használják hatalmas tudásanyagának, kategóriahálójának. Valójában a retorikával kapcsolatban felmerülő kérdések sora ezekre a tartózkodásokra, ezekre a félelmekre utal. Érzékelteti azt, hogy a válaszadás szüksége nem gyakorlati, hanem elméleti igény. A használatot nem megnehezíti, hanem megkönnyíti a retorika sokfélesége, ki-be fordított fogalmai, bármikor felhasználható eszközeinek tára. A retorika tulajdonképpen minden, ami verbálisan vagy – a kommunikációhoz kapcsolódóan – nem verbálisan, a tudat és az érzelmek megmozdulása és megmozdítása érdekében létrejön. Tehát a retorika minden, az imént említett kérdésre igennel válaszol. Megformáltságát a rend és rendszeresség, kifejezőerejét a nyelv ismerete teszi használhatóvá.

A nemzetközi és magyar tudománytörténet definíciói egyfelől ezt az általánosságot, másfelől azt a sokféleséget rajzolják elénk. A meghatározások egy-egy kijelölhető irányt követnek, szemléletben és megközelítésben egyaránt.

A retorika tekhné, ars: egyszerre művészet, mesterség és gyakorlat. „A retorika művészet – ez a művészet mesterséget jelent (tekhné) […] A retorika olyan módszer, amely az ember legjellemzőbb tulajdonságára, a beszédre épül. […] Szabálygyűjtemény formájában jelentkezik – ezek a szabályok logikai szempontok szerint kapcsolódnak. A retorika rendszerjellegű, funkciója a szö-

veg előállítása." HEINRICH PLETT (1987: 132) a XX. századi irodalomtudomány közelítésében így terjeszti ki a tekhné fogalmát, és illeszti bele a retorika vázát képező szabályszerűséget. Ebből kiindulva a retorika meghatározásában lehet a tudomány, az elmélet, a művészet, a képesség és a gyakorlat a kulcsszó.

A retorika történetének újabb kori szakaszához általánosan kapcsolódik az a szemlélet, mely szerint tudományos elméletről van szó, amikor szónoklatokról beszélünk. NÉGYESY LÁSZLÓ tágabb értelemben a prózai művek elméletét, szűkebb értelemben a szónoklatok elméletét érti retorika alatt (1907: 238). ROM HARRÉ (1988: 293) a dialektikával párhuzamot vonva ragadja meg a retorikát, és azt az eredményes gondolkodás elméleteként kezeli, amely képes arra, hogy eldöntse, mi hatásos a meggyőző beszédben. QUINTILIANUS (1856: 37) a retorikát „a célirányos beszélés tudományá"-nak tartja, amelynek eredménye és célja a célirányos beszéd maga.

VIGH ÁRPÁD (1986: 46) a neoretorika definícióját adja, amikor a retorikát az irodalomtudomány egyfajta formatáraként említi: „általános nyelvi formatan"-ná minősítve azt.

A retorika művészet, ezt bizonyítja PLATÓN első retorikai tárgyú dialógusából való idézetünk: „A szónoklás azon rábeszélés művészete, melyre a törvényszék előtt és egyéb gyülekezeteken van szükség" (1893: 45). Időben előreugorva a következőket olvashatjuk egy 1902-ben megjelent kalocsai *Szónoklattan*ban: „Szónoklat alatt értjük a művészetet a mely a szónak erejével másoknak akaratára hat [eloquentia et ars dicendi, accomodata ad persudendum (CICERO)]" (1902: 1). A retorika művészet a művészetben: minden más művészet megmutatkozása, megjelenítésének egyedivé formálható eszköze. DROZDY GYŐZŐ négykötetes, kéziratban hagyott tankönyvében a szónoklattant így definiálja: „a beszédkészítés művészete kifejező szavak és gesztusok segítségével" (1939. I: 45). A retorika, GADAMER szerint úgy is működhet „mint a megértés művészete" (1990: 173).

A retorika lehet képesség. ARISZTOTELÉSZ így érvel: „Fogadjuk el, hogy a retorika olyan képesség, mely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit." Az 1893-as nagyenyedi retorikafankönyv meghatározása szerint „ékesenszóllásnak neveztetik széles értelemben az a' készség, melynél fogva valaki magát akármiféle beszédben szépen és kedvesen ki tudja fejezni" (1893: 1). A retorika tehát a meggyőzés és a szép kifejezés készsége vagy adottsága. „A retorika nem a beszédformák, nem is a meggyőzés eszközének puszta elmélete, hanem természetes képességből gyakorlati mesterséggé, jártassággá fokozódhat" (GADAMER 1990: 173).

Gadamer szavai elvezetnek a retorikát mesterségként, gyakorlati területként leíró definíciócsoporthoz. PLATÓN szerint a retorika „gyakorlat, mellyel élvezetet és gyönyört szerzünk". QUINTILIANUS, a latin szónoklattan kiemelkedő alakja a műtudományok közé sorolja a retorikát, „melynek célja a tevékenységen alapszik". WACHA IMRE a XX. század magyar retorikájának meghatározásaként tudományos gyakorlatról, mesterségen alapuló tudományról beszél: „A retorika közérdekű kérdésekkel foglalkozó hasznos közéleti megnyilatkozások előkészítésének, a közélet nyilvánossága előtti és a közösség számára, az ő céljaik érdekében és szolgálatában való gondolkodásnak (logikai) az elméleti és gya-

korlati tudománya." VIGH ÁRPÁD (1988: 294) kiegészíti ezt a tudomány alkalmazásával: „A retorika a beszéd útján történő meggyőzés gyakorlati alkalmazott tudománya." A pusztán alakzatokkal foglalkozó LIÈGE-I CSOPORT is gyakorlatias, eljárásbeli szempontokat ad a meghatározáshoz 1970-ben napvilágot látott *Általános retorikájá*ban (Rhétorique générale):

1. a retorika az irodalomra jellemző nyelvi eszközök ismerete,
2. formális struktúrák tanulmányozása,
3. a nyelven végzett műveletek összessége.

A retorika tehát, valamennyi kulcsszó paradigmájából összegyúrva, KIBÉDI VARGA ÁRON (1998: 52) szavaival élve „nem más, mint átfogó kísérlet minden emberi beszéd, azaz szóbeli közlés kodifikálására, szabályokba foglalására".

A retorika tanulmány, oktatási forma, egyszerre tananyag és annak megjelenítése. „A retorikát sokszor szók, szólások, mesterséges kifejezések pusztán oskolai feszegetésének tartották" – mondja BLAIR (1838: 13). És valóban, a retorika már a korai művekben, Quintilianusnál, Cornificiusnál módszertani kitételekkel egészül ki: célja a tanítás anyagának és nyelvének lenni egy időben.

ROLAND BARTHES (1997: 72) a retorikát gyakorlati tartományokra osztja. A retorika gyakorlata a technika vagy mesterség, a tudomány, melyekről már szóltunk, és gyakorlata az oktatás, erkölcsi magatartás, valamint megjelenési formája a társadalmi gyakorlat is. Oktatás, amennyiben annak tartalmát és formáját is megadja, tehát kialakítja a gyakorlatokat, leckéket, vizsgákat. Erkölcs, hiszen a hitelességet megalapozó erkölcsi alapvetéseket, kategóriákat tartalmazza, és feladata az igazság képviselete. Társadalmi gyakorlat a nyelvi hatalom tekintetében: megteremti a szó magántulajdonba való kerülésének a feltételét, így a kiváltságosok, az irányítást kezükben tartók sajátja lehet.

Mindegyik tartomány a nyelven fölüli, de nyelvbe kódolt, alkalmazott formát hangsúlyozza, azt, ami elsajátítható és felhasználható, s amely saját magára is, valamiféle metanyelvként mindig reflektál.

A retorikán keresztül megismerjük a nyelv hatalmát (külőszisz), s a nyelv hatalmáért való igyekvésünkben keressük a retorika kifejezőeszközeit.

„Ki ne szeretne több pénzt, gyorsan emelkedő karriert, nagyobb elismerést a munkahelyén, az üzleti életben és a szakmájában?

Ki ne szeretne magabiztosan, nyugodtan és meggyőzően szólni több száz, sőt több ezer fős hallgatósághoz – akár ellenséges beállítottságú hallgatósághoz is?

Ki ne szeretné ugyanezt a megingathatatlan önbizalmat sugározni magából a magánéletében, a munkájában, a társasági kapcsolataiban?

Ki ne szeretné időnként világosan és meggyőzően kifejteni szélesebb hallgatóság előtt politikai, gazdasági, vallási nézeteit és a művészetekkel kapcsolatos felfogását?

Ki ne szeretne rendelkezni azzal a képességgel, hogy befolyásoljon, maga mellé állítson és közös cselekvésre bírjon másokat?" (Hull 1997: 5)

RAYMOND HULL kérdéseire egyértelmű a válaszunk. Valamennyien vágyunk a hatalom, a külőszisz birtoklására, valamennyien űzzük, űznénk a retorikát

mint társadalmi gyakorlatot. Azzal kapcsolatban azonban kételyeink merülhetnek fel, amit a *Sikeres nyilvános beszéd alapjai* szerzője később így foglal össze:

„Miért érdemes a nyilvános beszéd mesterévé válnunk?
1. Növelheti a jövedelmünket.
2. Fokozza a magabiztosságunkat.
3. Lehetővé teszi nézeteink világos és meggyőző kifejtését.
4. Bővíti ismertségi körünket és tapasztalatainkat.
5. Tartalmasabbá teszi társasági életünket." (1997: 9)

Bizonyosan több jövedelmünk lesz az igényesebb megszólalástól, s ha igen, valóban azért beszélünk úgy, hogy megerősítsük jó helyzetünket? Nem szeretik a csöndes vagy önmagukat kevésbé kifejező embereket? Sekélyes lenne társasági életünk, ha félénkek volnánk? Tényleg az fokozza a magabiztosságunkat, ha jól beszélünk, vagy attól beszélünk jól, hogy magabiztosak vagyunk? Minderről bővebben szólunk majd a *Korszerű retorika – népszerű retorika* fejezetben, itt inkább találjuk meg azt az igényt, amely a retorika gyakorlati alkalmazásában, a retorika tanításában mutatkozik meg.

„Gondolkodni és beszélni: nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. Nem tanítunk mesterséget és nem képesítünk semmi mesterségre. Nem tanítunk ismereteket a feledésnek. Nem tanítunk tudományt: a tudomány nem tíz-tizennyolc éves gyermekeknek való. Aki tudományt akar tanulni, annak már nagyon jól kell tudnia. Művészetet sem tanítunk: azt nem lehet tanulni. Gondolkodni és beszélni tanítunk. […] Ha felelsz tanárod váratlan kérdésére, gondolkodni tanulsz; ha összefoglalod, amit tanultál, beszélni.

Gondolkodni és beszélni: voltaképp egy. Gondolkodás nem képzelhető beszéd nélkül és megfordítva. […] Íme, mily sokfelé elágazik, mily sokféle gyümölcsöt terem a retorika hatalmas fája. De legnagyobb haszna mindig egy marad: hogy gondolkodni és beszélni tanít." (Babits 1978: 87–88,97)

Babits Mihály szavai megragadják azt az igényt, amely Raymond Hullnál jelentkezik, de már eredményképpen. A retorika gondolkodni és beszélni tanít, tehát kifejezésünket, önkifejezésünket, nyelvtudásunkat és ismereteinket rendezi át, irányítja. Gondolkodni és beszélni tanít; valójában tehát retorikát tanulni egyet jelent a logikus gondolkodással és a beszéddel. Azután magát a tanítást is átformálja a retorika módszertana, az elsajátítást interaktív keretbe helyezve. „De ha semmi méltóság sincs a tanításban! Nincs, ha iskolás módszerrel élünk; de ha tanácsot adunk, bátorítunk, kérdéseket teszünk fel, megbeszélést tartunk, sőt olykor együtt olvassuk, együtt hallgatjuk tanítványainkkal a szónoklatokat, ha már magával a tanítással is jobbá tehetjük az embereket, miért ne tennénk?" (Cicero 1987: 248)

A tanítás lesz tehát a retorika gyakorlata és gyakorlása, amelynek során egészen egyszerűnek tűnő, majd bonyolultabbá váló nyelvi kérdések megoldásával, kommunikációs helyzetek kialakításával és megjelenítésével (1) célokat, (2) eszközöket, (3) stílust sajátítunk el.

1.

Célokat, jó eredményre vágyva, mindig igaz indíttatásból, saját meggyőződésből. Ars bene dicendi – a jól beszélés tudománya, mondták a latinok a retorikáról. S hogy mi a jó, azt tanuljuk Arisztotelésztől: „Fogadjuk el, hogy az a jó, amit önmagáért választunk; és aminek kedvéért valamit választunk; és amire minden törekszik, vagy minden olyan (élő)lény, mely érzékeléssel vagy értelemmel rendelkezik, vagy törekedne, ha rendelkezne értelemmel; és amit az értelem kinek-kinek javasol, az kinek-kinek a jó; és aminek a megléte jó hatással van az emberre és függetlenné teszi; és a függetlenség és ami megteremti és fenntartja ezeket; és ami együtt jár vele és mindaz, ami megakadályozza és megszünteti ezek ellenkezőit" (1982: 1362a).

A jó beszéd az erkölcsös beszéd szinonimája, az etikus beszélő tudománya, a szavahihető szónok kifejezőeszköze. Iszokratész híres retorikatanár (Kr. e. 436–338) a jó, hatásos beszédet nem eredménynek, nem az oktatás céljának tartotta, hanem jelnek; a műveltség és tudás megjelenítőjének, így tanmenete tartalmazta a matematikán és történelmen túl a költészet és próza megismerését is. Gondolkodni tanított, s ebből a gazdag gondolkodásból jó beszéd, igényes beszédstílus következhetett. Nemcsak a tudás bölcsességével akarta felruházni tanítványait, hanem a választás bölcsességével is.

A beszélő céljai ugyanakkor egy jól kialakított hármassággal írhatók le, mely szerint a nyelv a szónok szándékához igazítva háromféle funkciót tölthet be.

• Ez a szándék lehet az értelem szándéka, amellyel tanítunk, érvelünk vagy erkölcsi tanulságot vonunk le. Ilyenkor stílusunk szükségképpen egyszerű, célunk pedig a tájékoztatás, a hihetővé tétel és tanulság levonásának lehetősége. A tájékoztatás a kommunikáció egyik alapvető funkciója, szorosan kapcsolódik az informativitáshoz és a társalgást logikus mederbe terelő mennyiség kategóriájához. Ez utóbbi a nyújtandó információmennyiségre vonatkozik, s éppen a kellő (sem több, sem kevesebb) informativitást írja elő. (Grice 1988: 237)

• Másféle szándék a mérsékelt érzelemé, az önkifejezés vágyából való megmutatkozás hatása. Célja: a gyönyörködtetés. Kulcsfogalma az éthosz, „a beszélőnek saját szavaiban megnyilvánuló jelleme, a hallgatóság erkölcsi felfogásához viszonyított morális állapota, mely által tetszést vagy nemtetszést vált ki a hallgatóból, kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolja a hallgatót a beszéd tartalmának befogadására nézve" (Vigh 1981: 496). Szociálpszichológiai kutatások kimutatták, hogy a szavahihető szónok sokkal nagyobb eséllyel győz meg, mint a nem autentikus. A szavahihetőséget pedig a már kialakult elkötelezettségek (preferenciák) irányítják: ha hittünk valakinek először, könnyebben hiszünk, és adunk igazat neki akkor is, ha legközelebb ellenvéleményt is hallunk a mondanivalójával kapcsolatban. Ezen az alapon szurkolunk valakinek vagy valakiknek egy választási kampányon, ragaszkodunk egyik vagy másik közéleti személyiség szerepléséhez a másikkal szemben. A mérsékelt érzelmeket közepes stílusba foglalva gyönyörködtetünk a retorikában, kifejezünk a kommunikációban. Jelezzük saját hozzáállásunkat ahhoz, érzelmeinket arról, amiről beszélünk. Ez a szándék valójában egyéniségünk megjelenése a megnyilatkozásban, s mint ilyen, folyamatos, állandóan érzékelhető.

• A szenvedélyeket célzó érzelmi szándék a szónoklat felszólító módja, az imperativusz, a hatás közvetlen szolgálója. Az előbbi szándékhoz hasonlóan szintén van kulcsfogalma, s ez maga a pátosz. Pátoszt fennkölt stílussal, alakzatokkal, szóképekkel hozunk létre, s célja a megindítás, a kommunikációs felhívás. Fennkölt stílus és emelkedettség – valamennyi a nyelvben kódolva –, ez az, amit sem az érvelés, sem a tanulság levonása nem tűrhet. A szenvedélyeket célzó érzelmi szándék hangsúlyozottan, az érzelmi viszonyulást célzó megváltoztatóan indít meg. Megjelenését a beszéd más szándékait szolgáló intellektuális tartalom helyett a stílusban rejlő kifejezésbeli gazdagság teszi lehetővé. A pátosz egy, a hallgatóban is lezajló mechanizmus fogaskereke, amely a tévhittel ellentétben előre meggondolható és kiszámítható: nem csak a pillanat szüli, sőt sokszor a pillanat öli meg. A pátosz több, mint megható, hiszen megráz, és kevesebb, mint okos, hiszen semmit nem magyaráz meg.

E három szándéktípus ismerete a célok tanításához szükséges alapvetést adja meg. A célok és szándékok a gondolkodás hallgató felé irányulásának lehetőségét adják meg.

2.

Az eszközök tanítása a megnyilatkozás elrendezésének tudását adja meg. Az eszközrendszer a klasszikus retorika négy témakörének hagyományából való. Eszköz mindaz a retorikában, ami a megszólalás megvalósítását célozza; tehát a gondolkodás és beszéd közötti híd, a tevékenység, amellyel a gondolkodást beszéddé és beszédértékké, cselekvéssé konvertáljuk. Eszközök azok az alapfogalmak, amelyeket majd sorra veszünk, így az *aptum* (illőség), a *dünamisz* (képesség, hogy a tárgyban megleljük a hallgatóságnak érdekeset, a meggyőzés lehetőségét), az *enthümémа* (csonka szillogizmus, olyan állítássor, amelyből hiányzik az egyik premissza – részletesebben lásd a gyakorlatok előtt). Az enthümémа révén a logika is felhasználható, a retorika a logikán keresztül valamiféle alkalmazott, sikerorientált dialektikává, beszélgetéstudománnyá is átváltható.

A) Eszköz a beszéd létrehozására szolgáló öt kidolgozási fok, a klasszikus retorika azon öt lépése, amelyet a szónok feladata megtenni azért, hogy a megszólalás megvalósuljon:

1. az *inventio* (feltalálás, anyaggyűjtés) – *„invenire quid dicas”* (fellelni, amiről beszélünk);
2. a *dispositio* (elrendezés) – *„inventa disponere”* (elrendezni azt, amit felleltünk);
3. az *elocutio* (kifejezés) – *„ornare verbis”* (hozzárendelni a szöveghez a szóékítményeket, a figurákat);
4. a *memoria* (megtanulás) – *„memoria mandare”* (az emlékezethez folyamodni);
5. a *pronuntiatio* (előadás) – *„agere et pronuntiare”* (taglejtések és dikció, hangosítás).

(A két utóbbi nem tartozik szorosan a szöveg előállításához, ROLAND BARTHES [1997: 119] ezért nevezi a „szöveg dramaturgiájának”.) A kidolgozási fokok valójában a rétori művet, a szónoklatot hozzák létre, ugyanakkor minden verbális megnyilvánulás előkészítéséhez, a beszédtevékenység általános formáihoz – részben vagy egészben – is vázat adnak.

B) Eszköz a beszéd elkészítéséhez a beszédek fajának megállapítása. ARISZTOTELÉSZ kétféle hallgatót nevezett meg: az ítélkezőt (kritész) és a szemlélőt (théorosz), s ennek alapján a beszéd három formáját kategorizálta. Egy tisztán ítélkező hallgatónak szólót, egy ítélő, szemlélő hallgatóságot feltételezőt és egy szemlélő hallgatónak címzett beszédfajt. Az ő nyomán a hagyományos retorika háromféle beszédfajt ismertet.

1. A *törvényszéki beszéd* (genus iudiciale) szűkebb értelemben a perbeszédek, tágabb értelemben a döntés meghozását célzó beszédek műneme. A törvényszéki beszéd ideje a múlt, valami múltban megtörténtről informál, témája az igazság vagy igazságtalanság, műfajai a vád- és védőbeszédek, a társadalmi drámák ítéletet megfogalmazó beszédei és minden olyan megfogalmazás, amely döntéshez vezet, s amelyet a szigor vagy megbocsátás indulata vezérel. (Ítélkező hallgatónak szól.)
2. A *tanácskozó beszéd* (genus deliberativum) a jövőt tárja elénk az előny vagy hátrány megmutatásával. Műfajai a politikai beszédek, a választási kampányok beszédei, a reklámok, az erkölcsi intelmek, parainesisek. Indulatai a félelem és a remény. (Ítélő-szemlélő hallgatónak szól.)
3. A *bemutató beszéd* (genus demonstrativum) idősíkja a jelen, funkciója pedig, hogy dicsér vagy elmarasztal. Témakörei a szépség és a rútság, indulatai az öröm vagy gyűlölet. Bemutató beszédek az alkalmi beszédek, a dicséretek, méltatások, az ismertetők. (Szemlélő hallgatónak szól. – Vö. Plett 1987: 135–36)

A három beszédfaj magába olvaszthat másféle, részletesebb beszédtípus-osztályozásokat is. FISCHER SÁNDOR (1975) politikai, jogi, tudományos, a társadalmi élethez tartozó és televíziós, rádiós beszédfajokat említ. Ezek közül témájuk és hallgatóságuk szerint valamennyi besorolható a fenti rendszerbe: a politikai a tanácskozó beszéd kategóriájába, a jogi a törvényszékiébe, a tudományos a bemutatóéba, a társadalmi és tömegkommunikációs megszólalások pedig az érintett témától függően a három típus valamelyikébe. A beszédfajok szétválasztása a szövegtipológiában öröklődik át a modern nyelvtudományra.

C) Eszközök a beszédrészek, azok megragadása, önálló megvalósításuknak lehetőségei. Azt sugallják, hogy a retorika nem a lírai indulat szülötte; egy prózai beszédben lehetőség van részekből összerakni az egészet úgy, hogy az ne veszítsen egyediségéből. A beszédrészek felállításának első tudósa, KORAX (Kr. e. V. sz.) három szakaszról beszél: a bevezetésről, a tárgyalásról és a befejezésről. Tanítványa, TEISZIASZ ehhez a sorhoz illeszti hozzá a később legfontosabbá váló bizonyítást. A klasszikus retorikából CORNIFICIUS, QUINTILIANUS munkái nyomán ránk maradt beszédrészek száma hat vagy hét:

1. *bevezetés* (exordium vagy printipium),
2. *elbeszélés* (narratio),
3. *kitérés* (egressus vagy digressio),
4. *témamegjelölés* és/vagy *felosztás* (propositio/partitio vagy divisio),
5. *bizonyítás* (argumentatio vagy confirmatio),
6. *cáfolás* (confutatio vagy refutatio),
7. *befejezés* (conclusio vagy peroratio).

(A hatos felosztásból a *kitérés* hiányzik.)

A beszédrészek alkalmazásához, teljes sorának vagy egy-egy darabjának felhasználásához a beszélő céljaihoz való igazodás elengedhetetlenül szükséges.

3.

A stílust a kifejezés árnyalásának igénye teszi szükséges stúdiummá. A nyelvi megformáltság a retorika számára a nyelv jelszerűségének egyik alapvető jellemzője. Az elocutióból (kifejezésből) kinövő stílusismeret, a stílusfajok kijelölésének mozzanata a retorika célszempontúságát is mutatja. A cicerói hármas stílusfaj, amelyet a szónok szándéka szerint használ, s a szöveg funkciója és típusa szerint alkalmaz, mintegy műfaji keretet is teremt a stílus kérdésének. Ezt mutatja meg JEAN DE GARLANDE vergiliusi kereke (vö. Balázs 1961), amelyben Vergilius különféle munkáihoz kapcsolta az egyes stílusfajokat: a *Bukolikák*hoz (pásztori költeményekhez) az egyszerűt, a *Georgicon*hoz (mezőgazdasági tárgyú írásokhoz) a közepest, a *Aeneis*hez (eposzhoz) a fennköltet. A stílus a retorika „eredmény-központúságában" valóban a választáson és elrendezésen alapszik, ebből jön létre. Különös módon azonban a megjelenő stílus már a kognitív stilisztikai irányzatnak megfelelő, a nyelven túli valóság jegyeit is megmutatja. Megmutatja a viszonyulások, a célok, a hatás kifejezésének céljából. A stílus a stilisztikai eszköztárból épül fel, az alakzatok sokasága az a raktár, amelyet a kifejező beszéd megírója használhat. Az alakzatok (schemák, szkemáták) a hallgató gyönyörködtetésére szolgálnak. Eredeti jelentésében a szó *(schema)* testtartást jelent, amely – ismét képes nyelven szólva – így a retorikában a költői vagy szónoki testtartást felvett szöveget mutatja elénk. Az alakzatok nem szépek a szó hagyományos értelmében: eljárások ezek, amelyek révén torzítjuk a nyelvi kifejezést, változtatjuk a megszokott formát, hogy a figyelmet megtartsuk, a gondolatot keresztülvigyük. Az alakzatok sorában megtaláljuk a szóképeket (trópusokat) is, tehát azt a kifejezésbeli többletet biztosító nyelvi formatárat, amelyet elsődlegesen a költői nyelvhez kapcsolunk. Az emberi beszéd metaforikusságának kutatásában, a metafora történetének feltérképezésében számos mozzanat utal arra, hogy a szóképek jelenléte sokkal magától értetődőbb, mint leírásuk és elhelyezésük a nyelv jelenségei között. Korok és nézetek, tudósok és nyelvhasználók elképzelései ütköznek, ha az alakzatok vagy szorosabban a szóképek használatáról esik szó (vö. Bencze 1996: 147–243). A retorika számára ismét a mechanizmus, a módszer, a felhasználás lehetősége és helye, a hatás a lényeg. A hozzáadás, elvonás, felcserélés és kicserélés módszereivel a hangok, szavak, szószerkezetek, mondatok vagy a szöveg, de a gondolat szintjén is létrehozhatjuk figyelemfelkeltő, sűrítő tartalmú nyelvi megfogalmazásainkat.

Weöres Sándor *Téma és variációk* című munkájában például éppen a felcserélés a kompozicionális elv. Szabó Lőrinc *Nyár* című költeményében a „szóképtelenséget" a szerkesztésbeli, mondat-, szövegszintű alakzatok pótolják.

De a mindennapi élet nyelvhasználatában is szinte ösztönösen szerveződnek alakzatok a színesebb, játékosabb kifejezés céljából.

A schemákat CICERO a szavak közötti összhang létrehozóinak tekinti, amelyek a mondat ékesítését szolgálják (Cicero 1987: 228): „Ékesszóló az a szónok, aki apró ügyekben egyszerűen, jelentős ügyekben méltósággal, középszerűekben mértéktartón szónokol" (Cicero 1987: 233). A stílus a beszédhelyzet, a beszéd és a beszédrész függvénye egyszerre.

A szónoki beszéd stílusa önálló stílusrétegként is leírható: annak a nyilvánosság előtt elhangzó, a köz érdekeiben szóló beszédnek a stílusaként, amely sajátos, egyéni és egyedien nemzeti színezetű is lehet. A szónoki stílusréteget a választékosság, a fennköltebb szóhasználat, a jól követhető mondatszerkesztés (még körmondat esetén is), egy adott kultúrkörre jellemző fráziskincs használata, más szövegrészek átemelése karakterizálja.

Valójában az alakzatok, stílus tehát a beszéd expresszivitását növelik, győzelmet hoznak abban a harcban, amelyet az egyéni tudat, a személyiség folytat a készen kapott kifejezési lehetőségek ellenében azért, hogy „kimondja, amit gondol". (Péter 1991: 42). Győzelmet abban a harcban, amit minden beszélő folytat, hogy akaratát keresztülvigye, hogy meggyőződését érvényesítse. Abban a küzdelemben, amelyet a hallgatóság figyelméért, gondolatáért vívunk.

1.2. Korszerű retorika – népszerű retorika

Ön is? Ne késlekedjen! Már régóta? Ne habozzon! Vegyen egy kis retorikát! Csak néhány fejezet, másfélszáz oldal, és olyat tanulhatunk, amitől egy csapásra változik meg az életünk.

„Az ékesszóló szónok azonban ne csak elismerést keltsen, hanem csodálatot, zajos tetszésnyilvánítást, tapsot is arasson, ha lehet; és oly kitűnő legyen minden tekintetben, hogy szégyenének tartsa, ha a közönség szívesebben lát, szívesebben hallgat meg más szónokokat." CICERO (1987: 286) ezt írja elő a szónokláshoz. A népszerű retorikák egyik legismertebb szerzője, DALE CARNEGIE tréningvázlatában pedig így foglalja össze a teendőket azzal kapcsolatban, hogy megkedveltessük magunkat hallgatóságunkkal:

1. Érezd magad megtisztelve, hogy felkértek a beszédre, és ezt közöld hallgatóságoddal!
2. Fejezd ki hallgatóid iránt érzett őszinte megbecsülésedet!
3. Ha lehetséges, említsd meg néhány ember nevét hallgatóid közül!
4. Viselkedj szerényen!
5. Beszélj többes szám első személyben, ne másodikban!
6. Ne beszélj haragos arccal, kioktató hangnemben!

7. Olyan dolgokról beszélj, ami érdekli közönségedet!
8. Érezd jól magad beszéd közben!
9. Ne mentegetőzz!
10. Célozd meg hallgatóid nemesebb érzelmeit!
11. Fogadd szívesen a kritikát, ne neheztelj érte!
12. Légy olyan, mint Quintilianus mondta: „Beszédben jártas, jó ember."

Cicero olyan általánosságot fogalmaz meg, ami szónokként vágyaink netovábbja. Örülhetünk tehát, hogy a népszerűsítő munkák, a fentiek alapján, megmutatják a hogyant e vágy beteljesítéséhez. Azonban, ha közelebbről megnézzük, nem nyerünk többet a Carnegie-féle 12 pontból sem, mint a latin előd soraiból, sőt! Hogyan kell szerényen viselkedni? Mely beszédrész során? Kiknek a nevét említsük, milyen meggondolás alapján válasszunk? Milyen dolgok érdeklik a mindenkori és az egyedi közönséget? Hogyan kell szívesen fogadni a kritikát?

Dale Carnegie könyvei szemléltetve tanítanak: tanulságos történetekkel valahogy úgy, mint a csodálatos szépségű reklámfigurák, akikhez hasonlóvá kelene válnunk a termék használata során. Geoffrey Moss *Az eredményes kommunikáció* című kötete (1998) a következő fejezetcímekkel kínál: *Hallgassuk figyelmesen a másikat!, Legyünk jó előadók!, Írjunk jól!* S bár a beszédtett elmélet már jelezte, hogy a megszólalásnak is van cselekvésértéke, vélhetően most nem ezzel van dolgunk.

Mindazonáltal ezek a könyvek – s még sok társuk is – rengeteg hasznos fogással, ügyes eljárással, gyakorlati tanáccsal látnak el bennünket. Figyelmet, önkontrollt, nyitottságot írnak elő, s ehhez minden esetben illő tanulságokkal is szolgálnak. Majdnem hihető, hogy a kézikönyvek átolvasásával sikerülhet mindaz, amire a nyilvános vagy mindennapi szerepléseink kapcsán vágytunk. Csakhogy a retorika nem illatszer, amit magunkra lehet permetezni, s ettől hódítunk. A retorika tudás. Olyan tapasztalati és információs tömeg, amelyet bölcsességgé érlelt az idő, tudománnyá vont el az értelem. A népszerű retorikák tehát színesítik és kipróbálják a retorikát jó és rossz értelemben egyaránt: előírnak úgy, hogy nem adnak hozzá tudást, tanítanak úgy, hogy nem esik nehezünkre elfogadni tételeiket. Gyakorlatiasak, alapjuk mégis valami megszűrt szerzői tapasztalat; rendszerezők, de nem elméleti módon. Hátrány és előny: a népszerű retorikák, kommunikációs kurzusok, tréningek, sikerkalauzok kelendőek; a retorika mégis pihen. Félnivalónk persze van tőle: a vir bonus dicendi szembeállít minket saját hitelességünkkel. Hogyan is lehetne ezt felülvizsgálni? Mi az erkölcsösség kommunikációs terminusa? S ha van – amint a szövegtantól örökölve van is –, tanulható-e? Nem a jó, erkölcsös szónok hiányzik-e? Vagy tekintsük a retorika előírását, mely szerint filozófia, komoly jártasság kell a tudományokban ahhoz, hogy művelhessük a retorikát? A tájékozottság korában hol a műveltség, a bölcsesség? S a retorika eszköztárának ismerete? Arisztotelész filozófiai rendszerében a retorika az alkotás része a poétikával párban, míg a politika a cselekvésé, a tudományok a szemlélődésé. Tanulható-e a retorika tekhné mivolta, elsajátítható-e a „gondolkodással párosuló alkotó lelki alkat" (vö. Arisztotelész: *Nikhomakhoszi Etika* 1997: 192–93)?

Kivételes szónoknak születni is kell, s onnan ezerféle út vezethet a megvalósulásig. A jól beszélés tudománya nem történetek láncolata mások sikereiről, nem példatár. Egyfajta új kód a nyelvet megfejteni, átalakítani és használni: a nyelven élő másik nyelv, ami a kiváltságosok birtoka lehet. Az 1930-as években Drozdy Győző négykötetes munkáját kéziratban hagyta annak érdekében, hogy csakis olyanokhoz juthasson el munkája, akik arra érdemesek. Talán ez is túlzás volt, mint ahogyan szintén az a népszerűsítő retorikák instant oldódó tudásanyaga, amelyet bárki, bármikor, teljes sikerrel használhat.

A korszerű retorikának nem pusztán a kor igényeit kell szem előtt tartania. Ragaszkodnia kell a klasszikus retorika tudományosságához, az évezredes gyakorlathoz, a rendszer teljességét kell a jelen valóságára vonatkoztatnia, és nem fordítva. A korszerűség nem elvetése a 2500 évnek, hanem az alkalmazhatóság útjának kifejezése. A korszerű retorika alapjait Wacha Imre (1994) a kommunikációs elvek és formák átemelésével teszi le, s ezzel olyan hatalmas rendszert hoz létre, amelyben újraértelmezhetjük a fogalmakat. A kommunikáció egyébként is korunk hívószava, s talán annyival népszerűbb a retorikánál, amennyiben általánosabbak a sémái, kategóriái. A korszerű retorika nem egy visszanyert retorika, hanem az eredeti klasszikus retorika átvétele is lehet. „Önálló tudományként egyetlen retorika (a klasszikus retorika) létezik, s mindig a retorikai szituációtól, az adott kor társadalmi igényeitől függ, hogy annak melyik részét alkalmazzák és kutatják. Ebből következik, hogy nem lehet leszűkíteni a retorikát sem a stílusra, sem a műelemzésre, sem az érvelésre: mindezek részei a retorika rendszerének, de nem azonosíthatók magával a retorikával" (Adamik 1999). Az Adamik Tamás által vázolt társadalmi igények az alkalmazhatóság felé viszik a retorikát is. A gyakorlat felerősödése korunk gyakorlata: a középiskolás tanterveknek is része lett, lesz a tudomány. A korszerű retorika tehát megkülönböztetett figyelmet fordíthat a klasszikus retorikai alapokon, elméleten nyugvó gyakorlatra, azt oktatásának homlokterébe helyezheti. Szálkáné Gyapay Márta *Gyakorlati retorikája* a retorika filozófiai vetülete mellett az érveléstechnikákat, a gondolat kifejtésének folyamatát írja le és gyakoroltatja. Nem más a korszerű retorika, mint a klasszikus, csak a hangsúlyok tolódnak el. Félnivalónkat tehát koncentráljuk a gyakorlatra, melyben előbb-utóbb sikereket is szerzünk.

1.3. Gyakorlat és retorika

„Orator fit, poeta nascitur" (A szónok azzá lesz, a költő úgy születik) – szól a latin mondás, amely az antik szövegtudomány gyakorlatiasságára és alkalmazhatóságára is felhívja a figyelmet. A szöveg előállítása tanulható, s mint ilyen tanulható maga a retorika is, hiszen ez tekhné: művészet, mesterség, gyakorlat.

A retorika és oktatás, a retorika és gyakorlat egészen a tudománytörténeti kezdetektől összekapcsolódtak. A retorikát gyakorlatias igény hívja elő (vagyonjogi perek Szürakuszaiban), első megjelenési formája is maga a tanítás és nem a tudomány, az elmélet. A latin szerzők: Cornificius, Quintilianus műveiben már találunk konkrét gyakorlatokat, módszertani észrevételeket. Az

egyházi retorikákban, a homiletikákban a gondolat szervezésén túl a hatás megelőlegezése, az igaz üzenet kifejezése lesz a cél. S a retorika történetében csöndesebbnek tűnő középkorban is tovább él a gyakorlat az oklevelek, levelek írásmódját, szerkesztését előíró művek, az ars dictandik, dictamenek formájában. Később a levélírás művészetének nagy összefoglalói azok a levélmintáik, levélgyűjtemények, levelezők, amelyek/akik követésével, a példák elfogadásával és saját kommunikációs helyzetünkhöz való igazításával gyakorlott levélírókká válhatunk.

A szóbeliség és írásbeliség szétválasztása ugyanakkor nem feltétlenül feladata a retorikai gyakorlatoknak. Célszerűbb az alapokat lefektetni, melyekből az alkalmazó mindkét típusú üzenetet le tudja vezetni.

A gyakorlás lehet elemző és előállító vagy mindkettő, attól függően, hogy az elmélet és a gyakorlat mennyiben hangolható össze. A feladatok négyfélék lehetnek:

- Egy részük mindenképpen készségfejlesztő: a könnyedebb megszólalást, a dünamiszt, az illőséget fejleszthetik.
- A gyakorlatok másik része a technikát ülteti el: a beszédrészekhez, az egyes fejezetek elkészítéséhez, az elkészítés folyamatához is segédkezet nyújthat.
- Harmadik részük tágabb értelemben véve logikai jellegű: a retorika által olyan fontosnak talált valószínűséget, értelmi tisztaságot, az enthümémát és az érvelést alapozza meg.
- Negyedik része általános: kommunikációs jellegű, a teljes eszköztárat felvonultató.

Természetesen egy-egy gyakorlat helyes megoldásánál figyelembe kell venni annak típusát: a készségfejlesztőknél kevéssé előírható az egyetlen helyes megoldás, a technikát fejlesztőknél a felismerő heurisztikus vonást erősíthetik a megoldások.

A továbbiakban az egyes részterületek, tematikai csomópontok vázlatos ismertetése után olyan feladatsorokat kínálunk, amelyek az érintett kérdéseket boncolgatják, a meghatározott eszközöket gyakoroltatják a klasszikus retorika rendszerében. A feladatok instrukciói, azok tartalmi jegyei tetszés szerint módosíthatóak, korosztályhoz igazíthatóak. A szöveggyűjtemény beszédei mintát adnak, anyagot biztosítanak az elemzésre és a beszédírásra.

2. A RETORIKA MEGHATÁROZÁSA

„Azt, amit gondolunk, ezerféleképpen elmondhatjuk, de azt, ami van, csak egyféleképpen."

(JOSEPH JOUBERT)

A *szó, szólás, szónokság* nemcsak nyelvtani paradigma, hanem egy tudomány váza, azé a tudományé, amelyet már az előbbiekben többszörösen, sokféle kulcsszó és szerző szemszögéből körüljártunk, áttekintettünk. Meghatározni a retorikát azonban már valódi vállalás: hiszen e tudományközi szakágnak olyan jellemzését kell megfogalmazni, ami a további vizsgálódás támpontjait is megadja. Másfelől minden meghatározás újabb állomást jelent egy szakterület történetében, legyen az népszerű, korszerű vagy elfogulatlanul szakszerű.

A retorika iskolái egyszerre alapulhatnak a klasszikus hagyományon, és építhetnek a modern, haladó nyelvészeti tanokra. Jól tettenérhetőek kapcsolatai a társadalom, az irodalom és a nyelvészet stúdiumaival. Mégis, a retorika meghatározásában az utóbbi időkben leginkább az átnevezés volt a legjellemzőbb gesztus. A görög eredetű szövegtudomány átlényegült szövegtanná, kommunikációvá, vagy éppen a szociálpszichológia terminus technicusai írták le. Sokszínűségében szétszóródott, így egy definícióba rendezése valóban egyet jelent a retorika iskoláinak valamelyikét választani meghatározó jegyül, s a másféle megközelítéseket csak kiegészítésül jelezni, mintegy útjelölésként.

A retorika olyan verbális eszközrendszer, amely a nyelvi építkezés egészére vonatkozik úgy, hogy a logika, az esztétika és az erkölcs nem nyelvi elemeit a nyelvi struktúrában a hatás elérése végett használja fel. A retorikus szöveg olyan mű, amelyet nem a hossza, hanem a megszerkesztettsége tesz kommunikációs „üzenetté". A klasszikus retorika a szónoklat tanításán keresztül a frappáns válasz vagy éppen a szellemes megjegyzés létrehozására is felkészít, nem választja szét szigorúan az írott szöveget az előbeszédtől (az előbbi a középkor retorikájában kap teret, és nyit utat az ékes nyelv kidolgozásának tudományához). A beszéd mint retorikai egység tehát olyan, mint a megnyilatkozás szövegtani fogalma, amelyben a jelentés nem pusztán az alkotóelemek jelentéséből áll össze, hanem a beszélő szándékából és a beszédhelyzetből is. A retorika segít mindezt a szövegbe kódolni, felruházva a szót a cselekvés erejével. A szöveg típusait, a beszédmódokat, azt, hogy előkészített vagy spontán megszólalásról van szó, a retorika mind a sikeres szöveg tanulmányainak keretébe vonja. „Ha kidolgozott s betanult beszédet mond, olyan lesz gyönyörének súlya és egyenletessége, amilyen az előadásé. Ha pedig új és csak akkor sebtében támadt gondolatot – nem minden lelki izgatottság nélkül – hoz létre: akkor a szorongás még jobban szépíti a sikert és fokozza a gyönyört. De a rögtönző bátorság vagy éppen vakmerőség szüli aztán a legkiválóbb élvezetet. Mert a szellem talajában is, mint a szántóföldön, némely dolgok hosszas megmunkálást s ültetést igényelnek; de mégis legkedvesebb az, ami magától terem" (Tacitus 1603: 299).

Gyakorlókönyvünkben a klasszikus retorikai szónoklatot, a szövegmű egészét tekintjük kiinduló pontnak a megszerkesztés tanításához, és az eszközrendszer felhasználhatóságát a kommunikációs, szövegtani vagy stilisztikai kitekintésekkel, gyakorlatokkal bizonyítjuk.

GYAKORLATOK

1. *Eddigi ismeretei alapján fogalmazza meg a retorika definícióját!*
2. *Olvassa el az alábbi definíciókat és hasonlítsa össze a sajátjával! Milyen hasonlóságokat és különbözőségeket talál?*
3. *A meghatározások keletkezési ideje, a szerzők életrajzi adatai alapján mutassa be a retorika fogalmának történeti változásait, emelje ki a definíciókból a kulcsszavakat!*

A) A rétorika: mesterség, mégpedig a míves beszéd mestersége, mely két részre oszlik:
1. A beszéd ékesítésére, melyet *ékesszólásnak.*
2. A kiejtésmód ékesítésére, melyet *ékes hangzásnak.*

Thomas Hobbes: *A rétorika mestersége*

B) [...] az ékesenszóllás olyan mesterség, amely a kicsiből nagyot és a nagyból kicsit tud csinálni.

Iszokratész (Kr. e. 436–338) vö. *Nagyenyedi retorikatankönyv.* 1839.

C) A szónoklás tárgya a beszéd, erre vonatkozik. Egyedül a beszéddel tesz és végez mindent. A rábeszélés művészete: Hitet és nem tudást ad: ez a rábeszélés.
Gyakorlat, mellyel élvezetet és gyönyört szerzünk.

Platón (Kr. e. 427–347): *Gorgias (Dialógus.)* (Ford. Péterfy Jenő, 1983.)

D) Fogadjuk el, hogy a rétorika olyan képesség, mely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit.

Arisztotelész (Kr. e. 384–322): *Rétorika.* (Ford. Adamik Tamás, 1982.)

E) Szónoklat alatt értjük a művészetet a mely a szónak erejével másoknak akaratára hat (eloquentia et ars dicendi, accomodata ad persuadendum).

Cicero (Kr. e. 106–43): Vö. *Nagyenyedi retorikatankönyv. 1839.*

F) A rhetorica tehát [...] nem egyéb, mint rábeszélői erő (vis), ezt mások potestas-nak (hatalom) vagy facultas-nak (tehetség) hívják. [...] A rhetorica a célirányos beszélés tudománya, legfőbb célja a célirányos beszéd. A tevékenységen alapszik.

Quintilianus Marcus Fabius (Kr. u. 35–96) utasítása az ékesszólásra.
(Ford. Szenczy Imre), 1856.

G) A retorika olyan művészet, mely képes a szabatos beszéddel való meggyőzésre. A szabatos beszéd azt jelenti, hogy okosan és ékesen szólunk a hallgatókhoz, a meggyőzés pedig azt, hogy elhiggyék, amit akarunk. A cél tehát a szavahihetőség, a szónoklat ennek csak eszköze. A retorika olyan művészet, mely megtanít az ékesen való beszéd útjára és módjára.

Pécseli Király Imre: *Bevezetés a retorikába két könyvben.* 1611.

H) Ékesenszóllásnak neveztetik széles értelemben az a készség, melynél fogva valaki magát akármiféle beszédben szépen és kedvesen ki tudja fejezni.

Az ékesenszóllás vagy Rhetorica Elemei a romai nyelvre alkalmazva, a tanúló ifjuság s közönséges leczkék számára. Nagyenyed. 1839.

I) Rhetorika tágabb értelemben a prózai művek elmélete.

Névy László: *Rhetorika. A prózai műfajok elmélete,* 1895.

J) Egész iskolád retorikai s minden tantárgy igazában csak retorika ma is.

Babits Mihály: *Irodalmi nevelés. (Esszé,* 1909.)

K) Szónoklattan: a beszédkészítés művészete kifejező szavak és gesztusok segítségével.

Drozdy Győző: *Az ékesszólás tudománya. Szónoki segédkönyv.* 1939.

L) A retorika
1. az irodalomra jellemző nyelvi eszközök ismerete;
2. formális struktúrák tanulmányozása;
3. a nyelven végzett műveletek összessége.

A liége-µ-csoport: *Rhétorique Gènèrale.* 1970.

M) A retorika művészet – ez a művészet mesterséget jelent (tekhné) [...] A retorika olyan módszer, amely az ember legjellemzőbb tulajdonságára, a beszédre épül. [...] Szabálygyűjtemény formájában jelentkezik – ezek a szabályok logikai szempontok szerint kapcsolódnak. A retorika rendszerjellegű, funkciója a szöveg előállítása.

Heinrich Plett: *Retorika és stilisztika.* (Tanulmány) 1987.

N) A dialektika, a helyes gondolkodás elmélete meghatározza, hogy mi helyénvaló egy tudományos szövegben. A retorika, az eredményes gondolkodás elmélete meghatározza, hogy mi hatásos a meggyőző beszédben.

Rom Harré: *Meggyőzés és manipulálás.* (Tanulmány) 1988.

O) A retorika nem a beszédformák, nem is a meggyőzés eszközének puszta elmélete, hanem természetes képességből gyakorlati mesterséggé, jártassággá fokozódhat anélkül, hogy eszközeire reflektálna: úgy is működhet, mint a megértés művészete.

Hans Georg Gadamer: *Retorika, hermenetutika, ideológiakritika.* (Tanulmány) 1990.

P) A retorika közérdekű kérdésekkel foglalkozó hasznos közéleti megnyilatkozások előkészítésének, a közélet nyilvánossága előtti és a közösség számára, az ő céljaik érdekében és szolgálatában való gondolkodásnak (logikai) az elméleti és gyakorlati tudománya.

Wacha Imre: *A korszerű retorika alapjai I–II.* (Kézikönyv) 1994.

Q) A retorika nem más, mint átfogó kísérlet minden emberi beszéd, azaz szóbeli közlés kodifikálására, szabályokba foglalására.

Kibédi Varga Áron: *Retorika és strukturalizmus.* (Tanulmány) 1998.

R) A retorika a hatékony kommunikáció lehetőségeinek a tudománya. [...] A retorika a lehetőségek tudománya, s mint ilyen, elmélet.

Bencze Lóránt, 2000.

4. *A fenti definíciókat osztályozza aszerint, hogy azok a retorika*
a) képesség,
b) művészet,
c) tudomány vagy
d) gyakorlat mivoltát erősítik!

a) Képesség: _____

b) Művészet: _____

c) Tudomány: _____

d) Gyakorlat: _____

e) Átfogó, valamennyit magában foglaló: _____

5. *Saját meghatározását most dolgozza át úgy, hogy rögzíti benne azokat a fentiekből kiszűrt gondolatokat, melyeket lényegesnek talál!*

6. *Határozza meg a retorika jelentőségét a következő szakmák, hivatások képviselőinek!*

a) orvos
b) popsztár
c) tanár
d) színész
e) újságíró
f) szülő
g) ügynök
h) tv-riporter
i) rádióbemondó
j) diák
k) gazdasági szakértő
l) hostess
m) jogász
n) reklámszakember
o) filozófus

7. *Fogalmazzon meg egy apróhirdetést, amelyben a tökéletes szónokot keresi!*

3. A RETORIKAI SZITUÁCIÓ
(A retorika kommunikációs modellje)

Amit Madame de T. mond, az mind egy művészet gyümölcse, a társalgás művészetéé, mely egyetlen mozdulatot sem hagy kommentár nélkül, mindennek sajátos értelmet ad; ezúttal például a hölgy megadja a lovagnak a csókot, amiért az esedezik, de csak úgy, hogy beleegyezését a maga módján értelmezi: csupán azért hagyja megcsókolni magát, hogy a lovag gőgjét a kellő mértékben alábbszállítsa. [...] *Nem azért társalognak, hogy kitöltsék az időt, hanem éppenséggel a társalgás szervezi, kormányozza az időt s szabja meg azokat a törvényeket, melyeket tiszteletben kell tartani.* [...]
(MILAN KUNDERA)

„A beszéd három dologból tevődik össze: a beszédből, amiről beszél és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra" (Arisztotelész 1982: 1358b).

A kommunikációs helyzet három alaptényezőjével ARISZTOTELÉSZ olyan viszonyrendszert vázol fel, amelyben értelmezhetővé válik az illőség, a meggyőzés, a beszéd fajtáinak fogalma, fogalomrendszere.

A hagyományos értelemben vett retorikai szituáció, a retorikai beszédhelyzet nem azonos a totális kommunikáció közlésfolyamatával:

A ⟷ B

Ebben ugyanis a beszélő és hallgató egyidejű, kölcsönös interakciója valósulhat meg. Ugyanakkor nem elfogadható a klasszikus retorikai helyzet sémájaként a következő modell sem:

A ⟶ B

Itt annak az egyoldalú kommunikációnak látjuk a vázlatát, amelyre sem egyidejűség, sem kölcsönösség nem jellemző. Az írott információközlést (kivéve e-mail, internet), illetve megszorításokkal a médiakommunikációt írhatjuk le így.

A retorikai helyzet sematizált modelljét így rajzolhatjuk meg:

A ⟷ B

A beszélőtől a hallgatóig egyértelmű az információ áramlása, a beszélő szerepe azonban a közlésfolyamat szempontjából nem egyenrangú a hallgatóéval, annak hozzájárulása nem feltétlenül egyidejű vagy kölcsönös (vö. Wacha 1994: 26–30).

A nyilvános beszéd retorikai helyzetét ábrázolhatjuk tehát a fenti módon.

A XX. századi amerikai iskola azonban a retorika kommunikációs helyzetét nem szűkítette le a nyilvánosság kereteire. Mindenféle emberi megszólalás, megnyilatkozás, verbális–non-verbális kölcsönhatás meghatározójaként írta le a retorikusságot. A szónoki, illetve a retorikus helyzet fogalma így tehát meglehetősen vitatott a mai napig. L. F. BITZER a retorikus helyzetben személyek, események, tárgyak, viszonyok szövevényének meghatározottságát képzeli el, amelyben egyfajta kényszer megnyilatkozásra késztet. BRINTON szerint ebben a sajátos kommunikációs helyzetben a beszélő bizonyos fajtájú szituációkra ad a retorika formatárának és erkölcsiségének megfelelő választ, tehát a retorikai helyzet közlési rétegeket (vö. stílusréteg), retorikai választásokat és elrendezéseket indít el (vö. Árpás 1997: 93).

A retorika kommunikációs modellje tehát olyan közlésfolyamatot ír le, melyben a metanyelvi és poétikai funkció a sikeres meggyőző szövegre irányítja a figyelmet. A retorikai kommunikáció egy szempontú, amennyiben az üzenet sikerességére koncentrál. A retorikai alapon szerveződő szöveg tehát nem műfaja, hanem általános kerete a sikeres kommunikáció megnyilatkozásainak. Így a párbeszéd, beszélgetés, csevej egyaránt képezhetik retorikai vizsgálódás tárgyát.

A közlésfolyamatban megszülető üzenet, a retorikus helyzetben létrejövő beszéd hordozza azonban a nem nyelvi tényezők jelenlétét is. A klasszikus retorika a nyelvi üzenet meghatározottságára hét kérdőszóval (elementák) utalt: *quis, quid, ubi, quando, quibus auxiilis, cur, quomodo?* (ki, mi, hol, mikor, milyen segédeszközökkel, miért, hogyan?).

Azon túl, hogy ezek az elementák meghatározták az összegyűjtött anyagból témává formálódás folyamatát, s így a beszéd tárgya üggyé (események, személyek, hely, idő és körülmények meghatározó komplexuma) válhatott, jelenlétüket a megnyilatkozás megszövegezéséből, a kijelentések nyelviségéből is érezhetjük.

A modern kommunikációtan tízre bővítette a kommunikáció meghatározó tényezőinek (determinánsainak) számát. Így a *ki, kinek, mit, miért, mikor, hol, hogyan (szóban/írásban), miképpen (milyen stílusban), kinek a jelenlétében, milyen körülmények között* tényezők sorában már három új elemet találunk (vö. Wacha 1994: 26–30).

A retorikai szituáció beszédhelyzetében a meggyőzés célja válaszol a közlés miértjére. A meggyőző kommunikáció modelljében az üzenet tehát a kitűzött és azonosított célok között kommunikálja a beszélő és hallgató jelenlétét.

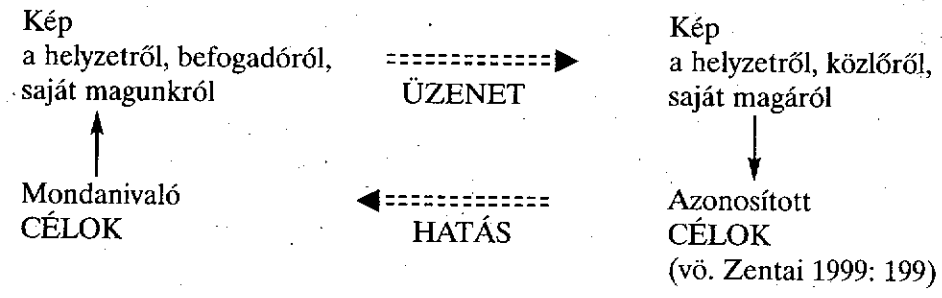

(vö. Zentai 1999: 199)

A szöveg hangosításában is szerepet kaphatnak a determinánsok és a meggyőzés célja. A szövegfonetikai eszközök közül a hangerő, a hangsúlyozás, a tempó és különösképpen a hanglejtés kaphat jelentésmódosító szerepet.

A retorikai dünamisz, kairosz (Gorgiász) és illőség (aptum) fogalmai ebben beszédhelyzetben és ebben a meghatározottságban írhatók majd le.

GYAKORLATOK

1. *Kosztolányi Dezső* ***Zsivajgó természet*** *című írásaiban növényeket és állatokat szólaltat meg úgy, hogy azok bemutatkoznak, mesélnek magukról.*
Olvassa el az alábbi megnyilatkozásokat, és próbálja meg kitalálni, hogy melyik virág ‚beszél'?

a) „– Ne felejts, ne felejts! egész életemben ezt kiabáltam, úgyhogy már belérekedtem. Azt hiszed, ért valamit? Azért mégis elfelejtett…"
b) „– Velem nagyon siettek. Fehér gyolcsból férceltek, lazán, vázlatosan. Csak épp összeaggattak, varrótűvel, hogy mihamarabb kidobjanak a piacra, mint mintát. De első lettem. Ez is valami."
c) „– Közismert szerénységem tiltja, hogy nyilatkozzam. Ki az a pimasz, aki nálam is szerényebb mer lenni?"
d) „– Nem én voltam."
e) „– Még mindig abban a poros, sötétkék bársonyruhácskában járok, melyet szegény édesanyám adott rám. Apám azóta megnősült, elvette a pompás nőszirmot, vele mulat az üvegházban, elkényeztetett csemetéi körében. Engem elfelejtettek, kidobtak. De a jégkéreg alól is kiütöm a fejem. Ne féltsetek engem. megélek én a jég hátán is.
f) Melyik állat szólhat így?
„– Jogot nekem, jogot! Nyájat és pásztort! Piroskát és nagymamát! Minden Piroskát és minden nagymamát! Vadászati tilalmat mindenkinek! Vadászati engedélyt számomra! Ólat és otthont! Aggkori biztosítást! Különben az ellenzéken maradok és ordítok!

2. *Milyen típusú munkából való az alábbi beszélgetés? Természetesnek találja a hangnemét? Miért igen? Miért nem? Jellemezze a beszédhelyzetet és a benne szereplőket a párbeszéd alapján!*

Éva: Jó napot kívánok, Magyarországra megy?
János: Igen. Szívesen elviszem.
Éva: Köszönöm szépen.
János: Nem értem, látom, hogy maga külföldi, de beszél magyarul.
Éva: Igen, tudom, hogy furcsa. Svéd vagyok, az anyanyelvem svéd, de tudok magyarul.
János: Honnan tud? A magyar nyelv nehéz.
Éva: Az anyám magyar.

János: Most már értem. Jól beszél.
Éva: Köszönöm.

Milyen változások történtek a két szereplő viszonyában az alábbi folytatás alapján?

János: Én most átmegyek Pestre. Te hová akarsz menni?
Éva: Egy barátomhoz. Budán lakik, a Petőfi utcában. Tudod, hol van?
János: Sajnos, nem. Nagyon sok Petőfi utca van, és alig ismerem Budát. De ne félj, megtalálom. Elviszlek.
Éva: Fölösleges. Gyalog megyek, szeretek gyalogolni.
János: Ne viccelj! Nem ismered ezt a városrészt.
Éva: Te ismered?
János: Nem nagyon, de ha gyalog mész, eltévedsz, hidd el!
Éva: Elhiszem.
János: Jó. Hol van ez az utca? Van térképed?
Éva: Van. Tessék.

Jerry Payne: *Colloquial Hungarian.* (Magyar nyelvkönyv angol anyanyelvűeknek)

3. *Írja át az alábbi dialógust úgy, hogy a valódi szándékokat és érzelmeket kifejezett, explicit módon mutassa meg! Természetesen nem kell minden megszólalást átalakítania. Pl.: Majd holnap, apus. Álmos vagyok = Most nincs kedvem beszélgetni veled, nincs mit mondanom, hagyj magamra*

– Hilda.
– Tessék.
– Itt vagy?
– Itt.
– Hol?
– Az ágyban.
– Mit csinálsz?
– Alszom.
– Most?
– Már késő van.
– Kelj föl.
– Miért?
– Beszélnivalóm van veled.
– Majd holnap, apus. Álmos vagyok.
– Nem, azonnal. Értetted?
– Igen.
– Így – szólt –, most pedig kezdjük el. Ki járt itt?
– Mikor?
– Az előbb.
– Senki.
– Valaki mégiscsak járt itt.
– Ha azt mondom, hogy senki. Azaz Flóri néni – mondta dallamosan. – Flóri néni. Délután.

– Azt tudom. De azóta.
– Egy lélek se.
– No, valld be, egy-kettő.
– Bevallanám – mosolygott Hilda.
– Nézd, kisleányom, én fáradt vagyok, öt órám volt, mostanáig a szertárban dolgoztam. Unom ezt. De nagyon kérlek, könyörgök, hogy ez egyszer légy hozzám őszinte.
– Én őszinte vagyok.

(Kosztolányi Dezső: *Aranysárkány)*

4. *Olvassa el Rober Burns versét, a* ***Falusi randevút****, Szabó Lőrinc fordításában!*

Van itt valaki? Ki kopog? –
Én vagyok, mondta Findlay.
Takarodj, senki sem hívott! –
Ugyan már, mondta Findlay.
Lopni indultál? Mit csinálsz? –
Megsúgom, mondta Findlay.
Valami rosszban sántikálsz. –
Nem rossz az, mondta Findlay.

Ha most kinyílna ez a zár –
Csak nyílna, mondta Findlay.
Nem alhatnék el újra már. –
Nem bizony, mondta Findlay.
Ha benn volnál, szobámban, itt –
Bár volnék, mondta Findlay.
Itt rostokolnál hajnalig. –
Hát hogyne, mondta Findlay.

Ha itt maradsz ma éjszaka –
Maradok, mondta Findlay.
Vigyázz, hogy épen juss haza!
Vigyázok, mondta Findlay.
S bármi essék is idebenn –
Hadd essék, mondta Findlay.
Mindhalálig titok legyen ! –
Titok lesz, mondta Findlay.

Olvassák fel párban a vers szövegét az alábbiak szerint:
a) Két tolvaj beszélget
b) Várúrnő a szolgájával beszél
c) Régi barátját látogatja meg a szökött rab.
d) Évődő szerelmespár, este.

5. *A kijelentések megfelelő sorrendbe állításával rekonstruálja az alábbi beszélgetést!*

– Cukrászda? (1)
– Mondja és hol? (2)
– Várjon, várjon. Az Ezredévi oszlopnál? (3)
– Másról pedig nem lehet szó. (4)
– Cukrászda! Magának nem tetszik? (5)
– Hát, őszintén szólva... (6)
– Nem. Esni fog. Talán egy cukrászda? (7)
– Jó. (8)
– Tehát ma délután fél hétkor. (9)

– Nagyon édes. Ennyi édességet együtt nem lehet elviselni. (10)
– Miért? (11)

Írja meg a folytatást úgy, hogy
a) a találkozó létrejöjjön
b) a találkozó ne jöjjön létre!

6. *Párosítsa a következő megnyilatkozásokat a szövegtípusokkal!*

1. – Te ott!
2. – Hófehérke és a hét törpe
3. – Segítség!
4. – Olvasd el a szöveget, és elemezd a fent megadott szempontok szerint!
5. – Vigyázat! A kapu harap!
6. – Kiárusítás!
7. Ott messze, fent. Üres. Nem, kalapok. Gondolom: kalapok. Gondolom: hajak, pillantások. Kellő térfogatú, apró erőterek. Masnik, virágok fül mögé, maszkok, sisakok, buborékok.
8. Keress és találj rám! Nem bánod meg, ha 63–68 éves, magas, mackós, intelligens, kedves és jó lelkű vagy. Hívjad a hangpostát!
9. A rendőr megállítja a fogatost.
   – Miért nincs lámpa a szekerén?
   – Miért lenne, hisz úgyis vak a ló?
10. – Ki látta kétéves, Zoli névre hallgató, nőstény, hosszú szőrű, szobatiszta középfülgyulladásomat?

Szövegtípusok:
a) költemény
b) bolti felirat
c) feladathoz tartozó utasítás
d) cím
e) vicc
f) apróhirdetés
g) felirat (Örkény István)
h) segélykérés
i) megszólítás

Melyik tér el a szövegtípus szokványos kifejezésmódjaitól és mennyiben?

7. *Milyen kapcsolatban van a megszólító a megszólítottal az alábbi példákban?*

– Kicsikém!
– Hé, maga!
– Kedves Margit néni!
– Szevasz, tavasz!
– Uram!
– Szia, szivi!

– Drágám!
– Tisztelt Olvasó!
– Csá, csövi!

Tekintse át a táblázatot, melyben ugyanazon kijelentéshez más-más kontextust és jelentést kapcsoltunk. Olvassa fel a megnyilatkozást a megadott körülményeknek megfelelően!

Megnyilatkozás	*Jelentés*	*Kontextus*
„Nyitva van az ajtó."	„Már megint elfelejtetted bezárni!"	Főnök a beosztottjához, amikor reggel a széf előtt felfedezi, hogy annak ajtaja nyitva van.
	„Micsoda megkönnyebbülés, akkor most nem kell várjak, míg valaki hazaér, hogy beengedjen."	A beszélő kulcs nélkül érkezik haza, és nincs ott senki, aki beengedné.
	„Nem csoda, hogy fáztam."	Huzatos szobában ül a beszélő, ami már jócskán lehűlt.
	„Csukd be az ajtót!"	A szomszédos szobában nagy a zaj, és a beszélő nem szeretne felállni.
	„Fáradjon be!"	Valaki éppen kopogott vagy csöngetett.

Adjon meg jelentéseket és kontextusokat, beszédhelyzeteket a következő megnyilatkozásokhoz, párbeszédekhez, s ezek „lenyomataival" olvassa fel úgy, hogy hallgatói kikövetkeztessék a körülményeket!

Megnyilatkozás	*Jelentés*	*Kontextus*
„Esik"		
„Nem szólok semmit."		
Mit gondolsz?		
Elmegyek – Menj.		
Mennyi? – Ötven.		

Megoldások

1. a) nefelejcs, b) hóvirág, c) ibolya, d) büdöske, e) árvácska, f) farkas

2. Jerry Payne: Angol nyelvűeknek szóló magyar tankönyv

5. 2, 3, 7, 1, 5, 6, 11, 10, 4, 8, 9

6. 1–i, 2–e, 3–h, 4–c, 5–g, 6–b, 7–a, 8–f, 9–e, 10–h/f

4. A KÉPESSÉG ÉS AZ ILLŐSÉG
(Dünamisz és aptum)

„Világos szavakkal kell mélynek lennünk, nem pedig homályos kifejezésekkel."
(JOSEPH JOUBERT)

Mindkét fogalom alapvető tényezője a retorikai alapon szerveződő szövegnek. A dünamisz a tartalom, az illőség a kifejező forma erejét adja.

A *dünamisz* az a képesség, amellyel képesek vagyunk tárgyunkban feltárni a meggyőzés lehetőségét. Valójában tehát – MONTÁGH IMRE találó címét idézve – a figyelemnek és fegyelemnek olyan egyvelege, amellyel érdekessé tesszük témánkat a hallgató számára. A meggyőző kommunikációban a dünamisz a sikerességhez vezető út első lépését teheti meg: egy nehéznek tűnő szituációban is (pl. eszkimóknak jeget eladni) segíthet az ötlet feltalálásával. A dünamisz képessége nem puszta intuíció vagy empátia; a megfigyelés képessége és a tudás egyaránt szükséges hozzá. Miután képesség, a gyakorlat és a megszokás fejlesztheti leginkább; másfelől viszont az a törekvés, amely nem hagyja majd a hallgató figyelmét lankadni.

Az *illőség*, a kellő időszerűség (aptum, kairosz) az a kulcsfogalom, amely a beszélő–hallgató–tárgy hármasságában az üzenet nyelvi, tartalmi megformáltságát alakítja. Illőnek kell tehát lennünk a tárgyhoz, a hallgatóhoz és nem utolsósorban önmagunkhoz. A retorikai illőség nem stílusbeli adekvátság és nem is a tartalmi pontosság jegye. Egyszerre kell az illő beszédnek kifejeznie a beszélő tudását, érzéseit, szándékát, célját, és ebbe kell illőn belerendezni a tárgyat és a hallgatót. A jakobsoni funkciók közül az illőség az üzenetre reflektáló poétikai funkcióban érhető utol.

A nyelvi illemtan kérdésein túlmutatva az illőség a megnyilatkozás beszédhelyzetbe illeszthetőségnek is meghatározó jegye. Az aptum a determinánsok meglétét értelmezve a szöveg sikerességét, értelmezhetőségét és elfogadhatóságát segíti.

GYAKORLATOK

1. *Beszéd*

Megszólalna-e...
a) Ha nem értette a kérdést, melyet önnek tettek fel?
b) Ha valaki kikérné a véleményét?
c) Ha meggyanúsítanák azzal, hogy valamit ellopott?
d) Ha valaki önre kiáltana?
e) Ha fájdalmai volnának?

f) Ha valaki félreértené, amit mondott?
g) Ha egy találkozón mindannyian elleneznék az ön által előterjesztett javaslatot?
h) Ha valakit ki nem állhatna, akiről éppen szó van?
i) Ha megtudná, hogy átment egy fontos vizsgán?
j) Ha tudna egy inkriminálló, de fontos dolgot valakiről?
k) Ha az étteremben felszolgált ételt romlottnak vélné?
l) Ha ráébredne, hogy hazudtak önnek?
m) Ha valaki üldözné a sötét utcán?
n) Ha az üzletben nyilvánvalóan be akarják csapni 40 forinttal?
o) Ha látná, hogy valaki a rossz végén gyújtja meg a cigarettáját az utcán?

2. *A videotelefon*

Tételezzük fel, hogy videós telefonkészülékén van olyan gomb, amellyel ki és be tudja kapcsolni a képernyőt úgy, hogy beszélgetőpartnere ne lássa. Mely szituációkban „látszódna" és miért?

a) A szüleit hívja messziről.
b) Éppen igent mond szerelmének, vagy megkéri a kezét.
c) A rendőrséget hívja, mert valami gyanúsra lett figyelmes a ház körül.
d) A főnökével beszél a másnapi tárgyalásról.
e) Tanítványa hívta fel, hogy hiányzása miatt érdeklődjön a leckéről.

Ha lenne ilyen készüléke, lakásának mely pontján helyezné el?
a) A konyhában
b) A hálószobában
c) A nappaliban
d) Az előszobában
e) Az ebédlőben
f) Esetleg egy hordozható készüléket választana?

Mely munkakörben dolgozóknak lenne szüksége ilyen készülékre?
a) Hentes
b) Egyetemi tanár
c) Ügynök
d) Háziasszony
e) Menedzser
f) Fotós

3. *Nézzen körül!*

a) Mi a funkciója annak a szobának, ahol ül?
b) Megfelel-e a helyiség ennek a funkciónak, célnak? Miért igen, miért nem?
c) Lehetne-e ezt
– hálószobának,
– büfének vagy
– orvosi rendelőnek használni?

d) Ajánljon más funkciót a szobának!
e) Miket helyezne el benne, ha arra használhatnánk, amire ön ajánlotta?

4. *Mit mondana a következő helyzetekben?*

a) Bemutatkozik valakinek, de amikor később meg kellene szólítania, rá-ébred, hogy elfelejtette a nevét.
b) Nyüzsgő irodába lép, valaki megkérdezi, mit segíthet, Ön pedig még abban sem biztos, hogy jó helyen jár.
c) Bemutatják egy Önnél idősebb hölgynek, aki azonnal letegezi. Hogyan reagál erre?
d) Ideje valahonnan elindulnia, s amint az órájára néz, látja, hogy már így is túl sokáig maradt.
e) Úgy rémlik Önnek, hogy frissen bemutatott ismerősét már ismeri valahonnan. Hogyan adja ezt tudtára?

5. *Tekintse át az alábbi megnyilatkozásokat, és döntse el, hol és milyen hibákat talál bennük!*

a) Egy kórház jövőjéről szóló értekezleten az igazgató főorvos:
„Én már tudom, mit fogok csinálni, nekem már van helyem, de ha nem produkálnak, nem publikálnak, nem tudok maguknak segíteni."

b) Védőnő a megbeszélt időpont szerint a rá már húsz perce várakozó állapotos kismamához:
„Óh, ne haragudjon, teljesen elfelejtettem, hogy ma találkoznunk kell. Előfordul néha velem ilyen."

c) Ügynök a kereskedelmi hálózatba beszervezendő hallgatókhoz:
„Szerintem nagyon hasznos lesz az Önök számára, ha a saját példámmal megvilágítom, miért is kiváló ez a kereskedelmi forma."

d) Előadó a hallgatósághoz:
„Ahhoz, hogy elhiggyék, amit mondok, engedjék meg, hogy hozzak egy nagyon jó példát."

e) Főnök, ha annyira elégedetlen a munkatársával, hogy az elbocsátását fontolgatja:
„Talán ügyelnie kéne arra, hogy ne késsen el mindig. Nem volna jó, ha sok ilyen eset történne, mint a mostani."

f) Szülő a gyermekéhez, amikor az belekotyog a felnőttek társalgásába:
„Te ezt nem tudhatod, túl fiatal vagy hozzá. Majd ha nagyobb leszel, talán te is megérted."

g) Műsorvezető saját műsorában, vendégével beszélgetve:
„Én nagyon jól érzem magam, kitűnő a hangulat, egészen feldobódtam; ugye Ön is így van vele?"

6. *Találjon olyan szempontokat a megadott témában, amelyek a megjelölt hallgatók érdeklődésére számot tarthatnak! Felhasználhatja* ***A retorika meghatározása*** *című fejezetben megadott és kigondolt szempontokat:*

torika mellett – retorika (pro)
letemberek számára
zínészek számára
gimnazista diákok számára
tanárok számára
orvosok számára
televíziósok számára

sonlítsa össze az alábbi filmismertetőket, és keressen bennük megkülönböző és hasonló jegyeket az alábbi szempontok szerint:

a) a leírás részletessége,
b) a tömörség/informativitás,
c) az érthetőség,
d) a stílus illősége,
e) a szöveg tagoltsága,
f) a nézőpont megosztottsága.

Glamour

A történelem kicsiben – családok története. Így lett Gödrös Frigyes megejtően szép, balladai filmje sorsok, sorstöredékek emlékkönyve. A zsidó család sarki bútorüzlete majd egy évszázadnyi élet jelképes és valódi színtere. Az apa ki akar törni a fenyegetettségből, keresztény német lányt vesz feleségül. Innen indul a családtörténet, amelyet a rendező az utolsó kockákon szülei emlékének ajánl. Eperjes Károly, Ónodi Eszter és Barkó György Kardos Sándor operatőr méltó partnerei. Októbertől Budapesten a Puskin és a Duna Plaza játssza, ezzel egy időben szerte az országban tíz városban mutatják be a *Glamourt.* (A szó egyébként bájt, kellemet jelent.)

Schaeffer Erzsébet

Szerelem a háború idején

Az idei Magyar Játékfilmszemle fődíjas alkotása, a Gödrös Frigyes rendezte *Glamour* október 18-án kerül a magyar közönség elé. A történet középpontjában az Apa áll. A zsidó fiatalember, aki a két háború közti Magyarországon házasságközvetítő révén ismerkedik meg egy német lánnyal. Az alaphelyzet banális, a megoldás meseszerű. A család jogtanácsosának javaslatára a német birodalmi állampolgár lánynak először férjhez kell mennie, majd el kell válnia ahhoz, hogy összeházasodhassanak. A pápa engedélyével végül sor kerül a házasságkötésre. A történet a továbbiakban Budapesten, egy kárpitosüzlet falai között játszódik, ahol a szereplők, mint valami Noé bárkáján, bujkálnak a történelem viharaiban. Az Apa (Eperjes Károly) és bájos, fiatal felesége, Gerda (Ónodi Eszter) nem kitalált figurák. A történet nem fikció, az üzlet, amelyen keresztülnyargalt a történelem, ma is létezik.

– A történet jórészt valóban családom története – mondja a film rendezője. – Anyám, egy kedves, szőke tanárnő 1933-ban menekült Budapestre, és véletlenül ismerkedett meg hatalmas termetű apámmal, aki fiatal korában hihetetlenül hasonlított Eperjes Károlyra.

A század elejétől napjainkig ívelő történet arról szól – a humor eszközével –, hogy a kisember milyen trükkökkel, technikákkal próbálja túlélni a történelmet.

Dogossy Katalin

Válassza ki, amelyik Önnek a legjobban tetszik, s azt, amelyik a leírt történethez hangulatában, stílusában leginkább illik! Mindkét esetben indokoljon!

8. *Olvassa át az alábbi rövid könyvismertetőket!*

Jackie Collins: Sztár a férjem

Jackie Collinstól a *Sztár a feleségem* folytatásaként most egyik legizgalmasabb regényét tartja kezében az olvasó. A könyv a szerelemről, a sikerről és a pénzről szól, arról, hogyan tegyünk szert rájuk, hogyan birtokoljuk és hogyan tartsuk meg.

Ingmar Bergman: Jelenetek egy házasságból

Három hónapig írtam ezt a könyvet, de egy fél élet tapasztalatai sűrűsödnek benne. Nem vagyok benne biztos, hogy fordítva jobb lett volna. Talán választékosabbnak hatna. Valahogy megszerettem ezt a két embert, míg velük foglalkoztam. Eléggé ellentmondásosak lettek, néha félénkek, gyerekesek, néha egészen felnőttek. Rengeteg butaságot összebeszélnek, néha meg valami okosat mondanak. Félénkek, vidámak, önzők, buták, kedvesek, okosak, önfeláldozók, ragaszkodók, mérgesek, szelídek, szentimentálisak, kiállhatatlanok és szeretetreméltóak egyszerre.

Pratkanis–Aronson: A rábeszélőgép

A rábeszélőgép egyszerre szórakoztató olvasmány és közhasznú kézikönyv a meggyőzés mindennapos mesterségéről és művészetéről, annak elméletéről és gyakorlatáról; élvezetes stílusban, a témába vágó karikatúrákkal.

Rejtő Jenő: Életmű sorozat III.

Közkívánatra jelentetjük meg P. Howard (Rejtő Jenő) összes művét tartalmazó életműsorozatot. Első kötetünkben 8 olyan regényt választottunk, amelyek mindegyike „alapmű" a Rejtő-kedvelők táborában. Van, aki Fülig Jimmy kalandjait olvassa nagyobb élvezettel, van, aki Vanek úr történetét, de akárhogy is választanak, a könnyed szórakozás és a meglepő fordulatok biztosítottak…

Verő Juli: Hónapok, napok, ételek

Annak ellenére, hogy már számtalan szakácskönyv segíti a háziasszony munkáját, mégis naponta tesszük fel a kérdést: mit főzzek ma vacsorára? Ez az ételnaptár megkönnyíti a választást. A szerző ugyanis az évszakok kínálatához igazodva minden napra 2 vacsorát ajánl. A könyvbe gyűjtött mintegy 800 recept főként a kispénzűeknek szolgál segítségül. S hogy valóban a háziasszony gyakorlati munkáját segítse a praktikus válogatás, a receptek melletti óra azt is jelzi, hogy kb. mennyi időt kell szánnunk a vacsora vagy a vasárnapi ebéd készítésére.

…ső nap!

…116 népmesét, találós kérdést, mondókát, nótácskát és népi balladát tar…maz ez a gyerekeknek, szülőknek, nagyszülőknek és pedagógusoknak kéz…lt összeállítás, amelyet akár családi kézikönyvnek is nevezhetünk.

…lyiket választaná és miért

a) édesanyja
b) fiútestvére
c) tanára
d) édesapja
e) legjobb barátja számára?

Ön melyiknek örülne a legjobban? Indokolja döntését!

Az alábbiakban egy film ismertetéséhez szükséges adatokat talál:

Cím: Anna és a király
Műfaj: játékfilm
Rendező: Andy Tenner
Főszereplők: Anne Smith, Joseph Malton, Ying Jin-Ce
Készült: 1999-ben
Történet: Sziám, 1864: a világtól elzárt egzotikus királyság uralkodója reformokról álmodik. Hogy trónjának örökösei európai nevelésben részesüljenek, palotájába hív egy nemrég megözvegyült angol tanárnőt. A tanárnő megérkezik, és minden másképp alakul, mint ahogyan a király tervezte.

Írjon az adatok alapján ismertetőt a filmről

a) egy színházzal-mozival foglalkozó művészeti lapnak,
b) egy programismertető műsormagazinnak,
c) egy ifjúsági életmódmagazinnak,
d) egy napilapnak,
e) egy női magazinnak,
f) egy férfi magazinnak!
g) Mesélje el legjobb barátjának/barátnőjének!

10. *Melyik színdarab tartozik a megadott szerzőkhöz és címekhez? Határozza meg a darabok műfaját, és lássa el őket jelzőkkel!*

a) Németh László: *Villámfénynél*
b) Tömöry Márta: *Két hold van a poharamban*
c) Thornton Wilder: *A mi kis városunk*
d) Neil Simon: *Pletyka*

A) Egy elegáns New York-i házba négy házaspár hivatalos egy partira. A házigazdát rejtélyes baleset éri, senki sem tud semmi biztosat. Az egymás után érkező vendégek között halk suttogás kezdődik, amely felerősödik és egyre terjed. A végül kiszálló rendőrség előtt már egy fantasztikus, hihetetlen történet kerekedik ki…

B) Nagy Imre körorvos és Anna házasságát mintaházasságnak tartja mindenki, ellentétben a főjegyzőék – Margit és Bakos Béla – mindennapos veszekedést kiváltó házasságával. Megérkezik Svájcból Bakosék szép, fiatal lánya, Sata, aki azonnal nagy érdeklődést tanúsít Nagy Imre szociográfiai könyve, s maga a körorvos iránt is, aki válaszút elé érkezik.

C) Egy városka hétköznapjainak varázslatos világa elevenedik meg a történetben. Nem történnek világrengető események, csak maga az élet történik meg. A szerző tizenkét év történéseit meséli el úgy, hogy két család mindennapi életét állítja a mű középpontjába.

D) Három jó barát kirándulni indul, egyikük azonban belázasodik. A nehéz helyzetet a zenész oldja meg: gyógyító fantáziautazásra viszi a betegszoba foglyait. Óriási játék kezdődik, képzeletünk elrepít a világ négy tájára, és mindenhol egy helyi mesébe csöppenünk.

11. *Írjon fülszöveget (rövid kedvcsinálót) a következő könyvekhez!*

a) *Operakalauz*
b) Jane Austin: *Értelem és érzelem*
c) Fischer Sándor: *A beszéd művészete*
d) Hegedüs Géza: *Tudniillik tudni illik*

12. *Szerepjáték*

Sok esetben a helytelen, nem illő, célhoz nem érő kommunikációs szerepvállalás nem hagyja megoldani a kialakuló verbális konfliktusokat. Mutassák be az alábbi helyzetet a szerepek kiosztása után, és elemezzék, mitől nem hatékonyak, sikeresek a megszólalások!

A beszélgetés egy apa, egy anya, egy fiú és egy lány között zajlik.
A téma: Hová utazzanak üdülni a nyáron?

1. szerep: agresszív, támadó. Szitkozódik, gúnyolódik, ököllel veri az asztalt.
2. szerep: békítgető, aki inkább lebecsüli a problémát. Megpróbálja kisebbnek láttatni a feszültséget annál, mint amekkora. Nem veszi komolyan a nézeteltéréseket.
3. szerep: bíráskodó, aki mindenkit kordában akar tartani, mindenkire rászól, mindenkit leint, fontoskodik.
4. szerep: megpróbál eltérni a tárgytól, másról beszél, új és új témákat próbál felhozni, hogy megszüntesse a feszültséget.

13. *Olvassa el a következő szöveget!*

Él-e vajon olyan felnőtt Magyarországon, akinek minden foga ép? A válasz: nagyon kevés. A felmérések szerint majdnem mindenkinek van szuvas, tömött vagy hiányzó foga. A szuvasodás és a fogágybetegségek nálunk még mindig népbetegségnek számítanak, miközben másutt – például Svájcban vagy a skandináv országokban – a már évtizedekkel ezelőtt megkezdett betegségmegelőző programoknak köszönhetően mára a helyzet sokat javult. A

fogbetegségek szempontjából Magyarország még mindig az európai rangsor végén helyezkedik el.

Olvassa fel a hangosan a szöveget úgy,
a) mintha aggódó, vizsgálatra váró fogbeteg lenne!
b) mintha fogorvos lenne!
c) mintha statisztikai szakember lenne lenne!
d) mintha egy felháborodott érintett lenne!

14. *Az alábbi dialógust írja át úgy, hogy valószerűbbnek hasson, majd úgy, hogy a telefonáló elérje célját!*

– Halló, gyorsszerviz?
– Mi a baj?
– Csöpög.
– Nincs alkatrész, nincs emberem, nincs kedvem.
– Nincs remény?
– Egy pillanat, utánanézek…
– Várok…
– Nincs remény.
– Hálásan köszönöm, hogy fáradozott.
– Szóra sem érdemes. Ez a munkám.
– Még egyszer köszönöm. A viszontlátásra.
– Minden jót.

Milyen kifejezésbeli adottságoktól válik ez a beszélgetés egy viccmagazinba illő (onnan való, vö. Nyelvi illemtan 1987: 275) párbeszéddé?

15. *Hogyan változtatja meg a szavak felcserélése (traszmutációja) az egyes mondatok hangulatát Weöres Sándor* ***Téma és variációk*** *című művében? Mi marad a kompozícióban változatlan? Minden „szakasznak" adjon egy találó címet és keressen három találó jelzőt!*

Téma és variációk

Ma szép nap van, csupa sugárzás, futkosnak a kutyák az árokszélen és mindenki remekül tölti az időt, még a rabkocsiból is nóta hangzik.

Ma szép sugárzás van, csupa idő, kutyáznak az árokszélek a futkosásban és a nap nótával tölt mindenkit, még a hangzásból is rabkocsi remekel.

Ma szép futkosás van, csupa mindenki, sugárzik az árokszél a kutyákra és az idő remekül tölti a napot, még a hangban is nóta rabkocsizik.

Ma szép kutya van, csupa futkosás, rabkocsi nótáz telten és mindenki hangosan remekel az árokszélen, még a napból is idő sugárzik.

Ma szép árokszél van, csupa nóta, remek hangzás a kutyákból és rabkocsiban tölti mindenki a napot, még az idő is sugarazva futkos.

Ma szép mindenki van, csupa remek, futkos a rabkocsi az árokszélen és a kutyák hangosan sugárzanak az időbe, még a nap is nótázva tölt.

Ma szép remek van, csupa hang, futkosás az árokszéli napon és idős rabkocsi sugárzik a kutyákra, még mindenki is töltésen nótázik.

Ma szép töltés van, csupa kutya, sugárzó nóta a napban és remekül időz mindenki a rabkocsiban; még a futkosás is hangosan árokszélezik.

Ma szép idő van, csupa rabkocsi, remek hang a futkosásában és kutyát töl mindenki az árokszélen, még a nóta is sugárban napozik.

Ma szép rabkocsi van, csupa töltés, sugárzik a remek napba és kutyás árokszélek hangzanak a futkosásba, még az idő is nótázva mindenkizik.

Ma szép nóta van, csupa árokszél, kutyák remekelnek a töltésen és hangosan futkosva mindenki sugárzik, még a nap is rabkocsiban időz.

Ma szép hang van, csupa nap, futkos a nóta az árokszélen és remek rabkocsi sugárzik az időben, még a töltésen is mindenki kutyázik.

16. *Olvassa el az alábbi két cikket, melyek ugyanarról az eseményről két különböző napilapban jelentek meg!*

Alexandra három év után is győzni tudott

Fitness. A három év után ismét Magyarországon versenyző világbajnok Béres Alexandra, valamint Csernák Endre végzett az élen a Budapesti Kongresszusi Központ mintegy 1500 nézője előtt a kétnapos fitness-hétvége nyitóviadalain, a 6. Ms Fitness Hungary-, illetve az 1. FitnessMan Hungary '99-versenyen. Emelte a tétet, hogy a hölgyek küzdelmének első két helyezettje a Fitness Európa-bajnokságon, míg a férfi arany- és ezüstérmes a szintén vasárnapi FitnessMan Európa Grand Prix-n való szereplés jogát is kivívta. Ezek a küzdelmek sajnos csak késő éjszaka, lapzártánk után értek véget.

(*Metro*, 1999. 10. 25)

Szépek színpada

Az EB-trófeáért viaskodtak tegnap a Kongresszusi Központban a földrész csinos lányai, s az urak is csillogtatták tudásukat. Színeinket a szombati országos bajnokság két legjobbja, a győztes Béres Alexandra és az ezüstérmes Kordé Emese képviselte. Hozzáértők szerint az EB nem igazi kihívás, az OB-n „keményebb" ellenfelekkel kellett mérkőzniük. Lányaink gyönyörűek. Nem árt hangsúlyozni ezt, még ha nem is szépségversenyről van szó. Fodrászok, sminkesek hada készítette fel a verseny előtt a hölgyeket. Fürdőruhás, estélyis bemutatkozás után fitneszgyakorlatok jöttek soron. Az elfogultabbak előre odaadták volna az EB-címet Béres Szandinak. – Sajnos nekem hosszabb ideig tart a felkészülés a versenyekre – mondta. – A korábbi sikereim után a legapróbb hiba is feltűnik a bíráknak. Mindenesetre a sok koplalásnak egy darabig vége, ma Béres Alexandra és férje az egész hazai mezőnyt meghívta vacsorára, fehér asztal mellett pihenik ki a fogyókúra fáradalmait.

(*Mai Nap*, 1999. 10. 25)

Tapasztal-e kifejezésbeli különbözőséget? Ha igen, az milyen nyelvi eszközök használatán vagy mellőzésén alapul? Vizsgálja meg a két szöveget a beszélő, író szándékai és kommunikációs feladatai szerint!

a véleménye erről a beszédről?

Látom, gondjai vannak a fegyelmezéssel – mondta a tanfelügyelő a taéninek –, ilyen esetekben nem árt bevetni egy kis pszichológiát. – Azelénk fordult, nagyon mosolyogva, és a szemöldökét visszaengedte a he– Szeretném, ha jó barátok lennénk, gyerekek. Ne féljetek tőlem, tuhogy szeretitek a mókát, és én is nagyon szeretem a tréfás dolgokat. Jut mbe, nem tudom, ismeritek-e a viccet a két sükettel: az egyik azt mondmásiknak: horgászni mész?, mire a másik azt mondja: nem, horgászni gyek. Mire az egyik azt mondja: ja?!, azt hittem, horgászni mész. – Kár, gy a tanító néni megtiltotta, hogy nevessünk, ha nem ad rá engedélyt, mert birtuk visszatartani. Este majd elmondom a viccet a papának, szerintem gyon fog tetszeni neki, biztos nem ismeri. A tanfelügyelőnek nem kellett tanító néni engedélye, és nagyon nagyot nevetett, de aztán látta, hogy senmeg se mukkan az osztályban, s akkor újra behúzta a szemöldökét, köhött egy darabig, és azt mondta: – Na jó, elég a tréfálkozásból, fordítsuk kolyra a szót!"

(Sempé: *A kis Nicolas)*

Értelmezze a röplap szövegét, s ha szükséges, javítsa ki! Határozza meg azt a beszédhelyzetet, amelyben érthetővé válik a szöveg egy közösség számára!

„SZERETI ÖN A MUNKÁJÁT – DE NEM AKARJA OTTHAGYNI?"

A szöveggyűjteményből olvassa el W. Shakespeare királydrámájának részletét, Gloucester hercegének, a későbbi III. Richardnak dialógusát Lady Annával! Hogyan használja a kommunikációs helyzet determinánsait céljai érvényesítésére Richard?

5. A RETORIKA LOGIKÁJA: AZ ENTHÜMÉMA

„Az ékesszólás művészete úgy mondani a d
gokat, hogy:
I. nehézség nélkül, örömmel értsék meg ők
mindazok, akikhez szólunk.
II. érdekeltnek érezzék magukat, s hiúságu
tul ösztönözve szívesebben elmélkedjene
rajtuk."

(Blaise Pascal

A retorika tudományos elmélete és eszközrendszere Teisziász nyomán vesz
fel a beszédrészek sorába a bizonyítást, azt a beszédrészt, amelyet később a té
tel (elbeszélés) bizonyításaként is ismertetnek az ókori retorikaszerzők. A bi
zonyítás a retorikai szöveg szíve: ez különbözteti meg az epika és próza műfa
jaitól. A bizonyításban mutatkozik meg a retorikai gondolkodás és célszerűség
lényege: a láttatás és meggyőzés, a hallgató gondolatainak irányítása. A bizo
nyítás az éthoszból, a páthoszból és a logikából áll össze azzá, ami végül a szö
veg hatásosságát eredményezi. Arisztotelész alkotta meg azt az alapfogalmat,
amely a logikus gondolkodást a retorikus hatással kötheti össze. A dialektika
érvformáját (szillogizmusát) dolgozta át a retorika számára úgy, hogy kommu
nikációs helyzetbe emeli a beszédet. A *szillogizmus* tulajdonképpen olyan hár
mas állítássor, amelyben az egyes állítások (premisszák) logikailag kapcsolód
nak egymáshoz úgy, hogy pontos következtetésláncot hoznak létre. Pl.: *Szókra
tész ember. Az ember halandó. Tehát Szókratész halandó.* A szillogizmus, amely
nyiben helytálló és releváns, ritkán állít valami újat, fogalmai egymástól telje
sen lefedettek. A szillogizmus a logika állító módja *(modus ponendo ponens*e),
amelyben bizonyos kondíciók megadásával, a „ha-akkor" szerkezettel egyezte
tünk. Pl. *Ez fém. Ha ez fém, akkor vezeti az áramot. Ez vezeti az áramot.* Kossuth
a tagadó formát alkalmazza a következőkben: *„És e felhívás a nemzetben viss
hangra talált. Ha a nemzet nem érezte volna, hogy veszély van, nem talált volna
nála visszhangra. Ez maga elég mutatványa annak, hogy a veszélynek érzete kö
zös."* Az állító mód megfordítása a tagadással élő *modus tollens.*

Az *enthüméma* (en thümé = az elmében meglévő) csonka szillogizmus,
amelyből hiányzik az egyik premissza. Meglévő premisszái lehetnek gnómák
vagy maximák (bölcsességek, általános igazságok), tekmerionok (valódi, szük
ségszerűen a tartalomra utaló jelek, vö. *bizonyítás),* eikonok (valószerűségek)
és szemeionok (jelszerű utalások – vö. Barthes 1997: 129–131). Az enthüméma
valójában sokszor nem érvényes vagy nem releváns logikai forma, s mint ilyen
inkább hasonlítható a metaforához, melynek esetében a befogadó következte
ti ki két fogalom, tárgy, személy stb. egymás mellé kerülésének, a hasonlítás
nak alapját. A szóképben az összehasonlítás alapjának (tertium compara-

a retorikai eszközben a kontextus ismeretére lesz szüksége a hallgató
metafora az ékes kifejezés (elocutio), az enthüméma a gondolkodás, el
zés (dispositio) alapegysége Az enthüméma kihagyja a harmadik elemet,
gondolkodásra, interaktivitásra sarkallja a hallgatóságot, ugyanakkor le
séget teremt olyan rejtésre, implikálásra is, amiért, ha nem akarja, a szó
nak nem kell vállalnia a felelősséget (manipuláció). Az enthüméma hiány
leme mindig valami újat tartalmaz, a téma–réma láncolatban a rémát.
KRATÉSZnél sem teljes érvformát találunk, hanem immár enthümémát, a
radt elem kikövetkeztethető: *„Ha minden neveléssel foglalkozó hajlandó
a igazat mondani, és ha nem ígérne nagyobbat annál, mint amit majd teljesít,
or a nevelőknek nem lenne olyan rossz hírük az átlagemberek között. Manap
azonban a meggondolatlan kérkedők kialakították azt a látszatot, hogy jobban
nek azok, akik a semmittevést választják, mint azok, akik a filozófiával fog
oznak."* (Így a nevelőknek rossz híre marad a hazugságok, nagyot ígérők
att.)

Az enthüméma lerövidülhet retorikai kérdéssé (l. bizonyítás, cáfolás), és ki
esedhet szillogizmussá is az adott beszéd igényeinek megfelelően. Kialakul
k tehát

1. *proszillogizmus,* olyan szillogizmuslánc, ahol az egyik konklúziója az őt követő másik szillogizmus premisszájából ered;
2. soros, gubancos *premisszahalmozás,* csonka szillogizmusok sorozata;
3. *epikheiréma,* a kifejtett szillogizmus, melynek szerkezete:
   3.1. tétel,
   3.2. indoklás,
   3.3. indoklás bizonyítása,
   3.4. díszítés,
   3.5. összegzés.

A fenti kifejtett szillogizmusra idézzük Cornificius *Rhetorica ad Herenniu*nak példáját:

Tétel	„Meg fogom mutatni, milyen oka volt Ulixesnek arra, hogy Aiast megölje.
Indoklás	Igen veszélyes ellenségét akarta ugyanis eltenni láb alól, azt, akiről – nem alaptalanul – feltételezte, hogy életét veszélyezteti. Úgy látta, hogy ő maga nem fog életben maradni, ha Aias életben marad; azt remélte, hogy halálával biztonságot szerez önmagának. Szokása volt, hogy ha jogosan nem tehette, valamilyen jogtalanságot eszelt ki ellenfele elpusztítására – ezt bizonyítja Palamédés méltatlan halála is. Tehát egyrészt a veszélytől való félelem sarkallta, hogy megölje azt, akinek bosszújától félt, másrészt megszokta a bűnt, ezért habozás nélkül követte el ezt a gonosztettet.
Indoklás bizonyítása	Egyfelől minden ember kész ugyanis apró vétkekre, ha oka van rá, másfelől a legeslegnagyobb gonosztettekre is kaphatók, ha valamilyen biztos előny csábítja őket. Ha sokakat bűnre csábított már a

nyereségvágy, ha többen bűnnel szennyezték be magukat hatalomvágyból, ha sokan készek voltak kis haszonért a legnagyobb csalásra, ki csodálkozik azon, hogy Ulixes szörnyű félelmében nem tartózkodott a gonosztettől? Ez a gyáva, kártékony és bűnének tudatában lévő alak nem akarta, hogy ellenfele – ez az igen bátor és feddhetetlen, ellenségeivel szemben kérlelhetetlen hős, akit igazságtalanságával felháborított és haragra ingerelt – életben maradjon: hát ki csodálkozhatik ezen?

Díszítés A fenevadak, amint tapasztaljuk, gyorsan és eltökélten törnek előre, hogy egy másik vadat megsebezzenek; ezért nagyon is elképzelhető az, hogy Ulixes vad, kegyetlen és embertelen lelke sóvárogva áhítozott ellensége megsemmisítésére. Annál is inkább gondolhatjuk ezt, mivel az állatokban semmiféle, sem jó, sem rossz szándékot nem látunk, viszont azt tudjuk, hogy a vádlott mindig tele volt rossz szándékokkal.

Összegzés Ígéretemhez híven feltártam tehát az okot, amely Ulixest a bűntett elkövetésére késztette, bebizonyítottam, hogy ellenséges érzületének ádázsága és a veszedelemtől való félelem volt az indítéka; így bizonyosan beismeri, hogy ez volt gonosztettének oka."

(Cornificius 2001: 40–41)

A példából kitűnik, hogy az epikheirema kifejti, végigrajzolja a következtetésláncot. Az enthümémában a hiányzó elem válik majd lényegessé.

Fontos, hogy az enthümémából kikövetkeztethető állítás egyezzen a szónok által megtervezettel, és a retorika igényei szerint a becsületet és tisztességet szolgálja. Az enthüméma értelmezhetőségét az egyszerű stílus szolgálja.

GYAKORLATOK

1. *Bizonyító érvformák: döntse el, mi következhet az alábbi érvelő alakzatokból és ezek következménye (lehet indítvány, felhívás vagy kijelentés is) közül melyik a leghatásosabb!*

A.1. Ez a (video)kazetta hologram nélkül csak egy hamisítvány, tönkreteheti készülékét, szórakozását.
2. A kazettahamisítók 2 milliárd forintot tesznek zsebre évente. Ezt a pénzt az alvilág használja.
3. .....

(A Magyarországi Videokazetta Kiadók Egyesületének felhívása, amely minden videokazetta elején megtalálható)

B.1. Az életben, minden jó szándékú törekvés ellenére, előfordulhatnak helytelen cselekedetek, mert az ember esendő.
2. Ügyfelem ember és tévedhet.
3. .....

(Martin Vail védőbeszéde Nicholas Luma ügyében. In: *Belső félelem)*

C.1. „Okos ember más kárán tanul,
2. de maga még nem ember, csak gyerök."
3. .....

(Fekete István: *Tüskevár)*

D.1. Még a nyomorult féreg sem tűri, ha lábbal tapodják.
2. A magyar nép nem leszen, nem lehet gyávább a féregnél.
3. .....

(Kossuth Lajos: *Kiáltvány a néphez)*

E.1. [...] egyáltalán nem mutatkozom félelmes szónoknak [...]. Hacsak nem azt nevezik ők félelmes szónoknak, aki igazat mond.
2. Mert, ha igen, akkor elismerem: szónok vagyok [...].
3. .....

(Platón: *Szókratész védőbeszéde)*

F.1. Az igazán okos emberek nem okoznak bajt saját maguknak.
2. És én tudom, hogy te már nagyon okos vagy.
3. .....

(*Hölgyvilág* – hetilap–, 2000. április)

G.1. Azt viszont mindenki tudja, hogy a milliárdokat sikkasztókat rács mögé szokták dugni.
2. XY-nal ezt nem tették.
3. .....

(*Hölgyvilág*, 2000. október)

H.1. Összesen két olyan helyről tudunk a világban, ahol ilyen gazdag választékban kaphatóak ezek az agyagedények.
2. Ön készül mostanában Krétára?
3. .....

(Egy angol cég reklámszövege)

I.1. Aki olyan tanácsot ad partnerének, amit maga is elfogadna,
2. az vagy a munkatársunk, vagy az ügyfelünk.
3 .....
.....

(Egy hazai bank kampányának bevezető reklámszövege)

J.1. Aki ebbe a szobába belép, az jelest kap.
2. Én bejöttem.
3. .....
.....

(Egyetemi hallgató tanárához, amikor vizsgára érkezik)

2. *Építsen az alábbi ügyből (mely Koraxhoz és tanítványához, Teisziászhoz kapcsolódik) enthümémákat, modus ponenseket a „ha–akkor" mondatszerkezetben!*

Volt két ügyvéd, Dr. Kovács és Dr. Nagy. Egy ízben Dr. Kovács nagyobb összeget kért kölcsön Dr. Nagytól, és megígérte, hogy visszafizeti neki, amint megnyerte az első perét.

Eleinte Dr. Nagy nem nagyon foglalkozott a dologgal, de öt év elteltével megunta a saját pénzére való várakozást. Úgy döntött, hogy bíróság elé citálja Dr. Kovácsot, hogy végre visszakapja a pénzét.

A tárgyalás napján mindkét fél kiegyensúlyozottan és jókedvűen érkezett a bíróságra. Barátságosan kezet ráztak, mintha mi sem történt volna. Dr. Kovács biztos volt abban, hogy akár nyer, akár nem, nem kell a pénzt visszafizetnie. Ugyanakkor Dr. Nagy is bízott benne, hogy mindenképpen visszakapja a pénzét.

3. *Válogasson egyszerű enthümémákat az alábbi premisszákból!*

a) Két tábor volt: akik vadásztak és akik halásztak.
b) János jegy nélkül szállt fel.
c) Ma elkéstem a munkából.
d) Minden vonatot ellenőriznek, és a jegy nélkül utazókat leszállítják.
e) Péter azokhoz tartozott, akik nem halásztak.
f) Ha ön olyan vásárló, akinek a minőség és a kedvező ár egyaránt fontos, ne keresgéljen tovább.
g) Aki késik, azt fizetéscsökkentéssel sújtják.
h) Magazinunkat az ön igényeihez igazítottuk.
i) Amit nem használunk, az elsorvad.
j) Ha nem rágsz eleget, akkor nem használod a fogadat.

Fogalmazzon meg ethümematikus reklámszlogeneket az alábbi termékekhez!

a) izzadásgátló dezodor
b) mosószer
c) kutyaeledel
d) hajfesték
e) ágybetét
f) instant levespor
g) számítógép
h) pelenka
i) rádiócsatorna
j) bank

Megoldás a 3. feladathoz: a–e, b–d, c–g, f–h, i–j

6. A SZÓNOKI BESZÉD RÉSZEI

„A szép orációolyan, mint az emberi test, melyben az erek nem látszanak, s a csontokat nem lehet megszámlálni, hanem amelynek tagjait mérséklett és jó vér tölti, a húst feldomborítja, és az inakat kellemetes pirosság fedezi és kedvelteti."

(TACITUS)

A beszéd általános leírásában alapvető a szöveg szerkezetének megadása, az egyes elemek funkcióinak tisztázása. KORAX három beszédrészt állapított meg: a bevezetést, az elbeszélést és a befejezést. Tanítványa, TEISZIÁSZ ehhez a sorhoz illesztette a bizonyítást. ARISZTOTELÉSZ a beszéd szerkezetét a beszéd fajtájától teszi függővé, mintegy felhívva arra a figyelmet, hogy más a törvényszéki és más a bemutató (alkalmi beszéd) építkezése. Találnánk-e ugyanis az utóbbiban cáfolást vagy az előbbiben, a bevezetőben behízelgést? Arisztotelésznél a tétel és annak bizonyítása képezi a beszéd magvát, azt a szerkezeti alapot, amelyre a cél szerint és a műfajnak megfelelően épülhetnek rá más beszédrészek. A rómaiak korából, a görög források alapján CORNIFICIUS hagyja ránk a szónoki beszéd hatos felosztását, a

1. *bevezetés* (principium),
2. *elbeszélés* (narratio),
3. *tétel, témamegjelölés–felosztás* (propositio, partitio),
4. *bizonyítás* (argumentatio–confirmatio),
5. *cáfolás* (refutatio),
6. *befejezés* (peroratio).

sorát.

Ehhez a szerkezethez QUINTILIANUS időszakában társul egy új „fejezet"; a kitérés (egressus v. digressio), amely a beszéd benyomásszerűségét, szemléletességét növeli, s leghasználhatóbb a tétel előtt, mintegy a bizonyítás előkészítéseképpen (Adamik 2000: 33–34).

A görög-római retorikai időszakból fennmaradt osztályozásokból az alapvető négyes felosztás a magyar retorikaírók munkáiban is megtalálható. BITNITZ LAJOS 1827-ben megjelent *A magyar nyelvbeli előadás tudományá*ban *bevezetésre, állításra, bizonyításra és befejezésre* osztja a beszédet. Azonos századból, de mintegy 12 esztendővel későbbről a nagyenyedi retorikus (latin forrásokból dolgozva) ugyanezt a négy részt jelöli meg: *az exordium, a propositio, a confirmatio* és *a peroratio* beszédrészeit tárgyalja. SZEBERÉNYI LAJOS *Politikai szónoklattan*ában (1849) szintén a négyosztású beszédet írja elő. Árnyaltabb, a római hetes szerkezetre emlékeztető beszédfelosztást tár elénk TÓTH FERENC 1802-ből származó homiletikájában. Itt az egyházi szónoklat elrendezéséhez az alábbi beszédszakaszokat nevezi meg: *textus, kezdő beszéd, általmenés, fő propozíció, elosztás, értekezés, alkalmaztatás, amen.* (vö. Vigh 1981: 162). A XX. század második felének magyar retorikairodalmában a koraxi hármasságra térnek vissza a szerzők, FISCHER SÁNDOR 1975-ben közreadott *Retorikájá*ban a *bevezetés, tárgyalás és a befejezés* részeit taglalja.

A beszédrészek minél részletesebb, minél taglaltabb osztályozása nagyon sokban segítheti a beszéd készítőjét abban, hogy szándékainak és céljainak megfelelő szöveget készíthessen. Az egyes beszédrészek körülhatárolt, ugyanakkor a beszéd egészébe szervesülő funkcióval rendelkeznek úgy, hogy az iránymutató lehet egy valóban meggyőző, gyönyörködtető vagy tanító előadás elkészítéséhez. Magától értetődően a teljes felosztás nem érvényes pl. a reklámra, a beszélgetésre, de érvényes lehet pl. egy tudományos előadásra. A beszédrészek sora ugyanakkor olyan funkciókat is hordoz, amelyek a legrövidebb szlogen létrehozásánál is szerepet játszhatnak, így nem haszontalan elfogadnunk a szerkezetet mint egy új nyelvi kódot gondolataink kifejezésére. A beszédrészek összeállítása az *anyaggyűjtés* fázisáról továbblépve az *elrendezés* feladata. Erre épül a szövegezés lépése, a *kifejezés,* majd a szöveg megszólaltatásának két foka, a *megtanulás* és az *előadás*. A beszédrészek ismerete a vázlat elkészítését is lehetővé teszi. A beszéd részeivel a koherens, sikeres szöveg felépítése is leíratóvá válik. Az alábbiakban az elrendezést sokféle szövegtípusban követhetjük.

GYAKORLATOK

1. *Szerkesszen egy párbeszédet az alábbi sorokból! Ön szerint lehetséges, hogy ezek egy meglévő dialógus mondatai?*

Látott már magyar filmet?
Nemrégen a nemzetközi fesztiválon.
Mi a véleménye róla?
Van néhány ügyes rendezőjük.
Megnézhetnek a fiatalok minden filmet?
Nem, bizonyos filmeket csak 16 vagy 18 évtől engedélyeznek.
Milyenek a jövő kilátásai?
Egészen biztosan.
Vannak még némafilmek?
Csak a Filmmúzeumban.

2. *Egyesítse az alábbi szövegrészeket valamilyen megfontolás alapján!*

Ősz a gyorsvonatból. Bükk, olyan színű, mint az a piros bor, melyet vízzel higítottunk föl. Juhar, sárgaréz levelekkel. Milyen szépek. Ezen az elhagyatott vidéken rájuk se néznek. Tárlat, közönség nélkül, szerzői est, üres ház előtt. Vannak még ilyenek is.

Nyárfa, zúzmarás fővel, zöld és ezüst. Szilfa, merőben rozsdás. Messze szőlő pásztái mögött szerényen egy bokor királyi bíborban. De vajon kikn szépek? Nyilván titokban, szenvedélyből, maguk számára űzik a szépség Szenvedő, vérző, igaz művészek.

3. *Állítsa sorrendbe az újságcikk részleteit úgy, hogy azok egy összetartó szöveg adjanak ki!*

a) Akkoriban indult útnak Fa Nándor, gondoltam, soha jobb alkalmat
b) Szinte csak az biztos, hogy a föld gömbölyű.
c) Vettem egy kis földgömböt – méregdrága volt! –, és elhatároztan azon követjük majd az útját.
d) A győzelmet kívántuk neki mindketten.
e) A fiam középkori nézeteket vallott. Azt mondta, az óvó nénitől ugya már hallotta, hogy a föld gömbölyű, de nem hiszi!
f) Meséltem a gyereknek a vágyról, ami hajtja a hajóst, a kihívásról és a ról, milyen iszonyú nehéz lehet leküzdeni a fáradtságot, a magányt, a fé lelmet.
g) Akkor újra beszéltem neki.
h) A fiam megijedt: „Mama, nem fog győzni!"
i) Ő elindult, aztán jött a hír: vissza kellett fordulnia.
j) Aztán a második visszatérésnél hirtelen már csak a hajóst féltette.
k) Arról, hogy vannak kudarcok, nem teljesülő vágyak, amikor valami na gyot akarunk, és mindent megteszünk érte – mégsem sikerül.
l) És ezt elviselni, az is nagy győzelem.
m) Amikor Fa Nándor végleg visszafordult, a fiam sírt.

4. *Helyezze megfelelő sorrendbe az alábbi szövegrészeket úgy, hogy a történet ért hető és élvezhető legyen!*

a) Hirtelen éles sikoly hallatszott. Kiszaladtunk, ahogy illik, és úgy tettünk mintha semmiről sem tudnánk. Kiss néni állt a kertben, karjában az alél nyúllal.

b) Egyik este éppen tévét néztünk, amikor diadalittas ugatásra lettünk fi gyelmesek.

c) Tudtuk, hogy még aznap hazaérkeznek szabadságukról, tehát gyorsan kellett cselekednünk. Sietve tisztára mosdattuk Fülest, aki szegény csu pa sár és piszok volt, majd hajszárítóval megszárítottuk fehér bundáját.

d) Utánanéztünk a dolognak, és rátaláltunk Tomi kutyánkra, amint egy szőrös gombolyaggal játszadozott, fel-feldobva, majd fogaival megra gadva rázta, cibálta. Kiderült a szőrpamacsról, hogy az Füles, a szom széd gyerekeinek kisnyula.

e) Sőt, hogy ne látszódjon a legkisebb jel sem, meg is fésültük. Ezután átmásztunk a kerítésen, és Fülest visszatettük szépen a ketrecébe, hogy úgy tűnjön, mintha ott hunyt volna el.

f) „Mi történt?" kérdezte apa. „Talán csak nincs valami baj Fülessel?" „Füles halott" kiáltotta Kiss néni, „de ami igazán megdöbbentő, hogy egy hete már eltemettük!"

g) Már volt összetűzésünk a Kiss családdal Tomi miatt. Ő ugyanis rést talált a kerítésen, és így fel tudta ásni szinte valamennyi virágágyásukat. Nyilvánvalónak tűnt, hogy ezúttal is átszökött, kiragadta a nyuszit ketrecéből és megölte.

h) 10 perccel később egy autó érkezett a szomszédba, úgyhogy figyelmesen hallgatóztunk, vajon mikor figyelnek föl a megboldogult kis nyuszira.

5. *Melyik részlet származik…*

1. egy televíziós riportból,
2. egy rádió használati utasításából,
3. Weöres Sándor *Altatódal*ából,
4. Örkény István *Anyu* című novellájából,
5. egy kávé reklámszlogenjéből?

A) „Egyszerű dolog, nem egy nagy dolog, csak itt nem csinálják, és sose csinálták.
Hát ez nem egy ördöngős dolog, úgy beszélünk itt erről, mintha ez egy ördöngős dolog lenne. […] Nálunk mi folyik? Nálunk pont az ellenkező. Nálunk a föntről van a lefelé való áramlás a magyar labdarúgásban."

B) „Hold lepte úton,
csillag lepte úton
két kutya kullog,
köves, széles úton."

C) Úgy helyezze el a készüléket, hogy a levegő szabadon áramolhasson körülötte, különben túlmelegedhet. Ne helyezzen semmit a készülék tetejére, mert a szellőzőnyílásokat eltakarhatja és a készülék meghibásodhat. Ha a készülékkel kapcsolatban bármilyen kérdése vagy problémája merül fel, keresse fel a legközelebbi márkakereskedést.

D) „Így csak ők tudnak nézni, az anyák. Szeretetük átlát a hegyeken, hétmérföldes csizmával lépked a szeretetük, s egy léghajót elkormányoznak e szeretet erejével, ha rajta utazik a fiuk."

E) Erőssége az erőssége

6. *Ezt a gyakorlatot csoportban végezzék el!*

a) Mindnyájan írjanak fel egy lapra öt olyan szót, ami éppen eszükbe jut
b) Ezt adják tovább szomszédjuknak, aki az öt szót összefogja egy szóval kifejezéssel, címmel!
c) Ismét továbbhalad a papír, és következő lépés az, hogy a címhez most már céltudatosan, gyűjtenek anyagot.
d) A lapot ismét eggyel továbbadjuk. Ezúttal az a feladat, hogy a papíron összegyűjtött anyag alapján bevezetést írjanak egy szöveghez, melynek címet is adtak már.
e) A most következő csoporttag már egy rövid ismertetőt ír a bevezetés folytatásaként, melyben leírja azt, ami megragadhatja a címmel kapcsolatban a hallgatóság figyelmét, ismerteti a témát.
f) Végül olvassák fel rövid, közös írásaikat, és elemezzék az egyes lépéseket!

Például:
Szavak: Vacsora, cipők, kutyaugatás, locsolás, telefon
Közös elnevezés, cím: Az otthon melege
Anyaggyűjtés: a hely, ahol megpihenhetek, édesanyám főztje, az ünnepek stb…
Bevezetés:
El sem tudnánk képzelni az életünket az otthon nélkül. Hiszen ki ne vágyna haza egy fárasztó nap után, ki ne kívánkozna jól megszokott bútorai közé egy hosszabb távollét után? Az otthonnak hangjai, illata, színei vannak. Értünk van, rólunk szól, általunk válik azzá, ami.
Ismertetés:
Én egy kis településen élek a Balaton partján egy családi házban. Családommal és állatainkkal osztom meg az otthonomat, melyben az élet nagyon nyugodt. Televíziónk nincs, nappalink fő helyén a rádió áll és az asztal, amely körül minden este összegyűlünk……

7. *Válassza szét tagmondatokra, mondatokra az alábbi szöveget!*

Márai Sándor: A hétköznapokról és az ünnepről
nézz utána hogy minden napból a legközönségesebb sivár hétköznapból is ünnepet csinálj ha pillanatokra is egy jóindulatú szóval méltányos cselekedettel udvarias mozdulattal nem kell sok az emberi ünnephez minden napba belecsempészhetsz valamilyen varázsos elemet megajándékozhatod magad egy könyv igazságának negyedórás élményével valamilyen homályos fogalom megismerésének kielégülésével környezeted vigasztalásával vagy felderítésével az élet gazdagabb lesz ünnepibb és emberibb ha megtöltöd a hétköznapok néhány percét a rendkívülivel az emberivel a jóindulatúval és az udvariassal tehát az ünneppel

…ben egyezett és miben volt azonos megoldása az eredetivel? Ennek mi lehet …a?

…lja bekezdésekre az alábbi szöveget!

…rkény István: Használati utasítás
…mellékelt novellák rövidségük ellenére is teljes értékű írások. Előnyük, …gy az ember időt spórol, mert nem igényelnek hosszú hetekre-hónapokra …jedő figyelmet. Amíg a lágy tojás megfő, amíg a hívott szám (ha foglaltat …ez) jelentkezik, olvassunk el egy Egyperces Novellát. Rossz közérzet, zakott idegállapot nem akadály. Olvashatjuk őket ülve és állva, szélben és esőben vagy túlzsúfolt autóbuszon közlekedve. A legtöbbje járkálás közben is élvezhető! Fontos, hogy a címekre ügyeljünk. A szerző rövidségre törekedett, nem adhatott hát semmitmondó föliratokat. Mielőtt villamosra szállnánk, megnézzük, milyen jelzésű a kocsi. E novelláknak éppily fontos tartozékuk a cím. Ez persze nem azt jelenti, hogy elég csupán a föliratokat olvasgatni. Előbb a cím, aztán a szöveg: ez az egyetlen helyes használati mód. Figyelem! Aki valamit nem ért, olvassa el újra a kérdéses írást. Ha így sem érti, akkor a novellában a hiba. Nincsenek buta emberek, csak rossz Egypercesek!

Gondoljon valakire, akit jól ismer! Gyűjtsön össze olyan szavakat vagy kifejezéseket, amelyek leírják, hogyan viselkedik a választott személy az ön társaságában! Legyen a lehetőségekhez mérten pontos és részletes! Segítségként álljon itt egy lista:

aggódik értem
nagyon türelmes
együtt sportolunk
megértő
felelősségteljes
sokszor megnevettet
gyakran megcsapkodja a hátamat
vicceket mesél
segít abban, hogy megismerjem önmagam
soha nem okoz bánatot

Ehhez hasonlóan állítsa össze most saját listáját!
Csoportosítsa a hasonló és összetartozó szavakat, kifejezéseket, és rendezze kis oszlopokba!

A fenti lista csoportjai ezek:

1. csoport	*2. csoport*	*3. csoport*
együtt sportolunk	felelősségteljes	vicceket mesél
gyakran megcsapkodja a hátamat	türelmes	gyakran megnevettet
	soha nem okoz bánatot	aggódik értem
		megértő

Találjon ki minden csoporthoz egy olyan „címet", ami leírja, hogy mily összefüggés van a csoport szavai között!

A példában a 3. csoport a *„Dolgok, amelyek felvidítanak, ha szomorú gyok"* elnevezést kapta.

Törekedjen arra, hogy a címben ne legyen egyetlen olyan szó vagy kifejez sem, amely szerepel az adott csoportban! Tekintse át az egyes csoportokhoz tozó kifejezéseket és a címet, és kérdezzen rájuk úgy, hogy a válaszban valam féle következtetést vagy ítéletet fogalmaz meg!

A példában a 3. csoport ítélete a kiválasztott személyről: *„Elfogadja megérti őt kisebb-nagyobb hibáival együtt."*

Kérdezzen rá az egyes csoportok ítéletének miértjeire!

A mintánkban ez szerepelt válaszként: *„Azért ilyen hozzám, mert általában melegszívű és gondoskodó."*

A feladat során annyi tételt hozott létre, ahány csoportja volt. Megalkotta beszéde gerincét, hiszen a csoportok tételeit majd a csoportok címe s a csoportok egyes szavai, kifejezései is indokolják.

10. *A szöveggyűjteményben megtalálható Gárdonyi Géza* **Egri csillagok** *című regényéből Dobó István rövid beszéde. Ossza a szöveget szerkezeti egységeire, állapítsa meg, milyen funkciókkal bírnak a részek!*

Megoldások

2. Ősz a gyorsvonatból. Nyárfa, zúzmarás fővel, zöld és ezüst. Bükk, olyan színű, mint a piros bor, melyet vízzel higítottunk föl. Szilfa, merőben rozsdás. Juhar, sárgaréz levelekkel. Messze a szőlő pásztái mögött szerényen egy bokor királyi bíborban. Milyen szépek. De vajon kiknek szépek? Ezen az elhagyatott vidéken rájuk se néznek. Nyilván titokban, szenvedélyből, maguk számára űzik a szépséget. Tárlat, közönség nélkül, szerzői est, üres ház előtt. Szenvedő, vérző, igaz művészek. Vannak még ilyenek is.
(Kosztolányi Dezső: *Ákombákom* (részlet) In: Hernádi Sándor 1989 *Az olvasás bűvészete.* Móra. Budapest)

3. e, a, c, f, d, i, h, j, m, g, k, b

4. b, d, g, c, e, h, a, f

5. A–1, B–4, C–2, D–3, E–5

7. Nézz utána, hogy minden napból, a legközönségesebb, sivár hétköznapból is ünnepet csinálj, ha pillanatokra is. Egy jóindulatú szóval. Méltányos cselekedettel. Udvarias mozdulattal. Nem kell sok az emberi ünnephez. Minden napba belecsempészhetsz valamilyen varázsos elemet, megajándékozhatod magad egy könyv igazságának negyedórás élményével, valamilyen homályos fogalom megismerésének kielégülésével, környezeted vigasztalásával vagy felderítésével. Az élet gazdagabb lesz, ünnepibb és emberibb, ha megtöltöd a hétköznapok néhány percét a rendkívülivel, az emberivel, a jóindulatúval és az udvariassal; tehát az ünneppel.

...dés: A mellékelt....írások.
...dés: Előnyük....figyelmet.
...dés: Amíg.....Novellát.
...dés: Rossz.....élvezhető.
...dés: Fontos.....cím.
...dés: Ez persze.....mód.
...dés: Figyelem!
...dés: Aki.....hiba.
...dés: Nincsenek.....Egypercesek.

...bevezetés
...Principium)

...iddere auditores benevolos, attentos, dociles" – szól a cicerói tanács a be...hez, ami annyit tesz: a hallgatókat jóindulatúvá, figyelmessé és engedel...kell tenni. Ennek kivitelezéséhez azonban több kell puszta elhatározás...ükség van a dünamiszra és a technika nyújtotta segédletekre, de minde...ött a nagy elődök további tanácsaira. CORNIFICIUS unokaöccsének ajánlott ...ikájában *(Rhetorica ad Herennium)* a bevezetésnek két fajtáját különíti el ...y milyenségétől függően: a közvetlen bevezetést, amely a becsületes ügy...az ügy és az ügyhöz tartozó személy erkölcsileg kifogástalan) tartozik, ahol ...nok feladata figyelmessé, jóindulatúvá és érdeklődővé tenni, és a közve..., amely a becstelen ügyhöz (ez esetben az ügyhöz vagy annak szereplőihez ...csi gyanú fér) tartozik, amikor a hallgatót már más szónokok befolyásol...vagy kifárasztották. MATTHAEUS DRESSERUS *Retorikájában* (1585) mintegy ...gzésképpen, a következő elveket tűzi ki a bevezetés írója számára:

I. A szónoki beszédhez a bevezetést ne valahonnan kívülről keressük, hanem magából az ügy belső lényegéből kell vennünk. Tehát gondot fordítsunk arra, hogy a bevezetés ne messziről keresettnek tűnjön, hanem abból az ügyből nőjön ki, amelyikről szó van. A kezdet legyen szerény, nyugodt, ne dagályos és fontoskodó, ne akadályozza a beszélő és az ügy megértését. Szinte senki sincs, aki ne gyűlölné a nyegleséget és a hiúságot.

II. Ugyanígy azt, amiről szó van a beszédben, szerényebb kezdéssel vezessük be. A másik indok: Cicero tekintélye, aki azt állítja, hogy ő is, bár a legjobban beszél, és ezt a legkönnyebben és legékesebben tudja tenni, mégis, ha nem félénken fogna beszédéhez, s a beszéde bevezetését mondva nem szorongna, ő is bizony szemtelennek látszana.

III. [...] feltétlenül el fogunk kerülni minden dagályos beszédkezdetet, mint olyat, amit maga a természet is elutasít, és ami minden rendes embert sért. A dagályos bevezetés példájával találkozhatunk olyankor, amikor valaki hatásvadász módjára vagy önhitten tehetségével, vagy műveltségével, vagy tekintélyével kérkedik, vagy nagy dolgokat ígér,

vagy jeles szerző mondását idézi, hogy olyannak látsszék, mint aki a fennkölt dolgokat kedveli, a hétköznapiakat megveti. […]

V. Minden kezdetnek be kell tartania a könnyen felfoghatóság elvét, hogy megértsenek bennünket a hallgatók; s ezt úgy érjük el, hogy amikor valamiről beszélni készülünk, azt rendezetten és világosan fejtjük ki; vagy a figyelhetőség elvét, hogy figyelmesen hallgassanak bennünket, ami akkor történik meg, amikor arra biztatunk, hogy hallgassanak meg bennünket, mivel fontos, avagy nagy jelentőségű dolgokat mondunk. Vagy a jóindulat elvét kell betartani, amelyet akkor szerzünk meg, amikor vagy saját személyünktől, vagy a hallgatóság, vagy az ellenségeink közül való valamely személytől veszi kezdetét beszédünk." (vö. Imre 2000: 95–96).

A bevezetést a retorikusok szívesen hasonlították kapuhoz, bejárathoz, előcsarnokhoz, hogy ezzel érzékeltessék kapcsolatát és szervesülését a beszéd egészéhez. CICERO szerint a tökéletes szónok „tegye a beszéd előcsarnokát széppé, a bejáratát ékessé" (vö. Imre uo.). TÓTH FERENC homiletikus tovább bontja ezt a képet intésében: „A kezdőbeszéd igen rövid ne legyen, mert így hasonló lesz az oly emberhez, aki a házba berohan, és egyszerre közepére ugrik annak." A túlságosan bő lére eresztett bevezetésről így szól: „melyik okos ember kezdi háromszor elől ugyanazon egy dolgot, és ki csinál három pitvart egy háznak?" (1802: 112). A nem egyházi retorikus SZEBERÉNYI LAJOS a bevezetőben a latin funkciókból ismert, a reneszánsz mecenatúra létezése alatt sokat használt insinuatiót, behízelgést sem veti meg, s ő hívja föl a figyelmet arra is, hogy a tárgy során elmondandó dolgokat ne mondja el azonnal, „ne rontson ajtóstól a házba, a »puskaport« tartogassa magára a tárgyra" (vö. Vigh 1981: 165).

Mindezek összegzéseképpen a bevezetés szövegfunkcióit így állapíthatjuk meg:

1. a jóindulat megnyerése (captatio benevolentiae);
2. a figyelem megragadása (attentio);
3. a téma megadása (docilitas).

A bevezetés szövegrészei írott szöveg esetén a cím és az átvezetés, előadásra készülő beszéd esetén a megszólítás (salutatio) és az átvezetés (transgressio). Ez utóbbi egyébként valamennyi beszédrész befejezéseképpen is funkcionálhat.

A bevezetés előírásait ismerjük, most a megvalósításhoz kell közelebb kerülnünk a rendelkezésre álló eszközök ismeretével.

1. A jóindulat megnyeréséhez ún. *toposzok* használatára van szükség. A formális toposz fogalma mellett létezik egy másik, a retorikában is felhasználható tartalmi toposz, olyan „általános hely", amely különféle esetekre egyaránt alkalmazható. Ezeket E. R. CURTIUS fedezte fel újra, s további tanulságokra is jutott az irodalom konstans elemeinek kutatása során: hogy bizonyos közös helyek a szöveg egy bizonyos részéhez és ter-

mészetszerűleg csak ehhez köthetőek. Így elkülönítette, immár a retorikai szövegre is reflektálva, a bevezetés közhelyeit, azokat az általános hivatkozásokat, amelyek által a beszélő a kívánt funkcióknak eleget tehet.

A principium toposzai közé tartozik:

A) a felkészületlenség toposza (más néven a tettetett szerénység toposza): *„Önöknél nyilvánvalóan kevesebbet tudhatok a témáról, mégis…"*
B) a bizonytalanság toposza: *„Hogy is kezdjem, hogy magyarázzam…"* (Kosztolányi: *Hajnali részegség)*
C) a ráígérés toposza: *„Előttem ezt még senkitől sem hallhatták…"*
D) a megbízatás toposza: *„Nem magamért szólok, mások késztettek rá…"*
E) az ajánlás toposza: *„Ez a műsor nem jött volna létre, ha nincs X cég."*
F) a belső kényszer toposza : *„Nem tarthatom magamban tovább…"* (vö. Plett 1987: 140).

Könnyű egyetértenünk azzal, hogy amíg a bizonytalanság vagy szerénység közhelye jóindulatot ébreszt a bevezetésben, visszatetszést fog kelteni, ha a szónok a befejezésben alkalmazza. A toposzok használata akkor célszerű, ha a beszélő valóban érez hasonlót, vagy ha a beszédjéhez, annak stílusához, hangneméhez vagy logikájához illik. Ugyanakkor a jóindulat megnyerésének elkerülése alapvetően megváltoztatja a beszéd fogadtatását, így tévhit az, hogy akár egy tudományos előadás is mellőzhetné ennek funkcionális meglétét. A jóindulat megnyerése része annak a kommunikációs szereposztásnak és szerepvállalásnak, amelyekben azután a szöveg egésze sikeresen vagy sikertelenül elhangozhat.

2. A figyelem megragadásának kulcsa a szöveg stílusában, annak stílushatásában, a grammatikai szerkesztésben, a jelentésbeli telítettségben kereshető. A figyelmet a mondatok szerkesztésével is megragadhatjuk úgy, hogy a párhuzamos mondatszerkezettel anaforikus (azonos szóval vagy szószerkezettel kezdünk tagmondatokat, mondatokat) ritmikát, a tartalomnak pedig élénkítő ismétlést, fokozást adunk. A bevezetés ékességét nem a páthosz, a fennkölt stílus garantálja, hanem a változatos modalitás; a kérdések, felkiáltások sora, amelyekre azután az érvelés vagy a befejezés hozhat választ, beteljesedést. A bevezető megindíthatja a logikus gondolkodást a kifejező ellentételezések, a szillogizmusok vagy enthümémák használatával. A bevezető mondatai, azok tagmondatai (kolonjai) ne legyenek hosszúak, így a bevezető is maradjon belül azon a szerkezeti kereten, amit a téma feltárása során annak szántunk.

3. A téma megadásában a felsorolás gesztusa erősebb, mint a pontos részletezésé. A bevezetőben még nem a téma megjelölése a feladatunk, hanem a téma megígérése, annak és csakis annak felajánlása, amiről beszélni tudunk és fogunk. (Ez természetesen szintén beszédfaj-függő, hiszen vannak szövegtípusok, pl. vádbeszéd, ahol a bevezető beszédrészé-

re sincs szükség.) A téma megadásában az egyszerű stílus kifejezőe közeivel törekedjünk az érthetőségre és a követhetőségre.

A szövegrészek közül kiemelendő a cím és a salutatio sajátos megformáltsá

A *címadás* révén a szöveg azonosíthatóvá válik. Műfaját, tartalmát, gond lati magvát jelezheti előre. A címnek ez a szerepe hasonlít a tulajdonnevekr mélyek egyedivé, mégis felismerhetővé teszik viselőjüket (legyen az élő va élettelen).

A szöveg tehát megjelöl és tájékoztat is, elnyeri a hallgatóság figyelmét, j indulatát. A szöveg címének kommunikációs funkciója a retorikai megszólítá hoz hasonlítható.

A címadás jellege korról korra, műfajról műfajra, szerzőről szerzőre vált zik. Geleji Katona István 1649-es nyelvművelő munkájának címe 117 szóból á *Magyar Grammatikátska, Avagy az igaz magyar írásban és szóllásban kévántat néhány szükséges Observatiók, mellyeket irogatási és elmélkedési között, egysz másszor eszében szedegetett, megjegyezgetett és Magyar munkájiban, főbbképpen Titkok Titkában, követett is, és egyként a maga írásának és szóllásának mentsége re, s másként pedig a Magyarságon kapkodó elmés ifjúságnak oktattatására kibo csátott GELEJI KATONA ISTVÁN, Erdélyi Orthodoxus Püspök, és egyi Fejirvári Lelki Pásztor.*

Arany János költeménye pedig ezt a címet viseli: *Eh!*

A címek szerkezetük szerint lehetnek:

– Teljes mondatok: *Sokszor a legbonyolultabb dolgokban is jól megértjük egy mást, de előfordul, hogy egészen egyszerű kérdésekben nem* (Örkény István); *Jó estét nyár, jó estét szerelem!* (Fejes Endre); *Nekem lámpást adott kezembe az úr Pesten* (Jancsó Miklós filmje); *Légy jó mindhalálig* (Móricz Zsigmond); *Ne féljetek!* (Jókai Anna)

– Hiányos mondatok, mellékmondatok: *Mondják meg Zsófikának* (Szabó Magda); *Igen, de* (Képes Géza); *Mire megvénülünk* (Jókai Mór)

– Egyetlen tulajdonnév: *Nahar* (Széchenyi Zsigmond); *Toldi* (Arany János); *Tóték* (Örkény István); *Rembrandt* (Bródy Sándor)

– Tulajdonnév értelmezővel, foglalkozásnévvel vagy méltóságnévvel: *Nero, a véres költő* (Kosztolányi Dezső); *István, a király* (rockopera); *Bánk bán* (Katona József);

– Egyetlen köznév: *Hó* (Nemes Nagy Ágnes); *Pogányok* (Herczeg Ferenc); *Stádium* (Széchenyi István); *Kommunikáció* (Horányi Özséb)

– Egyetlen névmás, névmások: *Ő* (Vörösmarty Mihály); *Én* (Petőfi Sándor); *Mitiők* (ifjúsági műsor)

– Egyedi szó: *Hoppárézimi* (Zemlényi Zoltán)

– Szóösszetételek: *A divatsebész* (magazin); *Sikerkalauz* (Dale Carnegie)

szerkezetek: *Isten malmai* (Szabó Pál); *Puszták népe* (Illyés Gyula); *Az ber tragédiája* (Madách Imre); *Különös házasság* (Mikszáth Kálmán); *kete kolostor* (Kuncz Aladár); *Száz év magány* (Gabriel García Márquez)

ífajcímek: *Bevezetés a szociológiába* (Andorka Rudolf); *Ida regénye* árdonyi Géza); *Énekek éneke* (Ószövetség); *Dicsőítő ének a veronai uarinóhoz* (Janus Pannonius)

művek kiragadott sorai: *Hogy Júliára találá, így köszöne néki, Bizonnyal smérem* (Balassi Bálint); *Szörnyű idő* (Petőfi Sándor)

eharangozásszerű, témamegjelölő címek: *Mentegetőzik, hogy nem elegyedik a harcba, Kigúnyolja Galeotto zarándokútját* (Janus Pannonius)

cím a szöveg összetartó erejének (kohéziójának) egysége, ugyanakkor a egen végigvonuló, megmutatkozó tárgy ismeretének jele, a téma lényeglának, a kifejezés erejének mutatója.

megszólítás (salutatio) a cím megfelelője a szónoki beszédben, így annak mennyi szerepét is bírja. A megszólítás ugyanakkor a kommunikációs helykialakításának, a beszédhelyzet meghatározásának alapvető eszköze, hiáltala határozzuk meg a hallgatónknak és magunknak a kommunikációszánt szerepünket. A salutatio legfeljebb hármasosztású lehet, az ilyen felolásokban már ügyelnünk kell, hogy a többszörös titulus valamiféle fókuás, rámutatás felé vezessen, a téma lényege felé irányítsa a megszólítottat, olabb vigye vagy közelebb hozza a hallgatót a téma és a szónok kiteljesedérdekében (pl. *„Barátaim, rómaiak, földieim* – Shakespeare: *Julius Caesar,* onius beszéde). Jelezhetjük a megszólítással, hogy milyen hatáskörű a ténk, s hogy a téma keretein belül kikké, mikké válhatnak hallgatóink (pl. *maga, ott!"* vagy *„Helló fiúk, szia lányok…!"* – bolti párbeszéd és reklám). g a bevezetés toposzai a szónokot aposztrofálják, addig a megszólítás a hallatót. Így lesz a retorikai szöveg a beszédfolyamat kiváltója és leírója is egyben.

YAKORLATOK

1. *Milyen témájú beszéd kezdődhet a következő megszólításokkal?*

a) Látjátok feleim szümtükkel,
b) Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégek, Tisztelt Magyar Polgárok!
c) Atyámfiai! Véreim! Polgártársaim!
d) Tisztelt Ház!
e) Kedves Nézőink!
f) Kedves Kollégák! Tisztelt Hallgatóság! Kedves Vendégeink!

2. *Mi a véleménye az alábbi megszólításokról? Kikből áll a feltételezett hallgatóság?*

- Helló fiúk, szia lányok! (reklám)
- Látjátok feleim szümtükkel… (HB)
- Tisztelt fele- és egész barátaim! (Rejtő Jenő)
- Laci te, hallod-e! (Petőfi Sándor)
- Tekintetes Törvényszék!
- Tisztelt Ház!
- Mélyen tisztelt hallgatóság, nagyérdemű zsűri, tisztelt megjelentek, kedves hallgatótársaim! (Döntős beszéd az 1999-es retorikaversenyen)
- Barátaim, rómaiak, földieim! (Shakespeare: *Julius Caesar,* Antonius beszéde)

3. Adjon címet a következő szövegnek!

Amíg élek, nem fogom elfelejteni azt a szilvesztert a Csillag Hotelban. Néhány nagyon régi barátommal volt ott találkozóm. Amikor Ferenccel megérkeztünk, azonnal az alagsorban lévő diszkóba siettünk. Mindenki felszabadultan táncolt, valamennyien nagyon jól éreztük magunkat. Ferenc pontban éjfélkor megkérte a kezemet, és a barátaink kitörő örömmel üdvözölték az eseményt. Megcsodálták az eljegyzési gyűrűmet, és mindannyian gratuláltak.

Ferenc éppen üdítőért ment a pulthoz, amikor megtörtént a baj. Néhány fiú öngyújtókkal játszadozott a sarokban, és egy terítő tüzet fogott. Másodperceken belül mindenütt lángok jelentek meg, a forróságban egymás után durrantak ki a dekorációs lufik. Fél percen belül már a mennyezet is lángokban állt, és a diszkó megtelt zöldes, mérgező gázzal. Végre valaki talált egy tűzoltó készüléket, de ekkorra már késő volt. Mindenki sikított, köhögött, tolongott, hogy kijusson. valahogy kirángattak engem is, és egy mentőautóba tuszkoltak. A kórházban megállapították, hogy a pánikon kívül semmi bajom nem esett, hazamehetek. Vártam, hogy hírt kapok a páromról. Hiába.

Fejezze be a történetet szomorúan és vidáman! Adjon új címeket a különböző változatoknak!

4. *Döntse el, hogy az alábbi mondatok lehetnek-e egy szöveg, beszéd kezdő sorai!*

a) Bizonyára régen volt. Még a régieknél is régebben. *(Móricz Zsigmond)*
b) Cser ezt észrevette. Egyszer, mikor belépett a szobába, maga elé meredt. *(Kosztolányi)*
c) Valahol várnak, s már múlik az idő, délelőtt vagy délután, s te még nem készültél el munkáddal. *(Márai Sándor)*
d) Magam is azon a nézeten vagyok, hogy az utóbbi ítélet a helyes, s hogy ha Péter valóban „kegyetlen" is volt, nagy célok érdekében volt az. […] *(Kulcsár Zsuzsanna)*

e) A fiai, a mások, a nagyobbak, azok odavótak katonának, mert a király béhívta katonának őket. *(Parasztbiblia)*
f) De ez a legnehezebb feladat az életben. *(Márai Sándor)*
g) A könyv címével mutatkozik be az olvasónak. *(Ráth-Végh István)*
h) Ádány apánknak vót három fia meg egy leánnya. *(Parasztbiblia)*
i) Ki hitte volna? *(Örkény István)*
j) 1823 Szilveszter éjszakáján vagyunk! *(Karinthy Frigyes)*

5. Mi a véleménye a következő bevezetésekről?

a) Csak azért álltam föl, hogy kijelentsem, egyáltalán nem értek a témához, viszont látom, hogy mire megy ki a játék, hogy megint pénzt akarnak kicsalni a zsebünkből. Emberek, hát nem veszik észre, milyen veszélyesek ezek a megtévesztő ajánlatok?! Igenis legyünk észnél, és tekintsük sorra végig, mi is történt!

b) Nem is tudom, hogy fogjak hozzá, először állok ilyen hallgatóság előtt. Szóval […] a kultúrsznobizmus és a kultúrdac valójában egy tőről fakadó fogalmak, melyeket egyféle aspektusból is ajánlatos nézni, ez pedig a normatív kultúraszabályozás és az olvasó irodalmi attitűdje, amelyet nyilvánvalóan számos körülmény definiál adott társadalomban. Ezzel foglalkozván arra jutottam…

c) Kedves hallgatók, mind akik megjelentek és azzal a várakozással néznek rám, hogy valami igazán érdekeset fognak hallani! Azzal együtt, hogy bízom benne, nem csalódnak, bujkál bennem a kíváncsiság, Önök vajon hogyan válaszolnák meg ezt a kérdést. Eljátszottam a gondolattal, hogy Ön mit mondana, vagy éppen Önök annál az asztalnál, de végül biztos lettem abban, hogy mégiscsak magamból kell kiindulnom. Lássuk csak? Egyáltalán emlékeznek még az alapproblémára? Mert, bevallom, én kis híján elfeledkeztem róla a hozzászólások során. S ha beszédem során eltérnék a pontos megválaszolásától, kérem Önöket, figyelmeztessenek, hogy térjek vissza a kijelölt útra. Ugye megteszik? Tehát….

d) Ezennel bizonyítani fogom, hogy védencem ártatlan az ellene felhozott vádakban, mert… Látom, nem figyelnek. Látom már eldöntötték, hogy akármit mondjak is én itt, az a fiatal hölgy, aki a vádlottak padján ül, igenis bűnös. Nos, tudják, mit? Igazuk van! Hagyjuk is ezt az egész bírósági hercehurcát, amit alapvetően az Önök pénzéből fedez az állam. Mindenki tudja, hogy bűnös, én is azt mondom, bűnös, menjünk tehát haza és pihenjünk le, nyugodt lelkiismerettel, hogy a többség ismét igazságos döntést hozott. Vagy úgy gondolják, nem tisztességes egy ügyvéd részéről ilyeneket mondani? Hogy mindenki megérdemel egy jogos tárgyalást? Ugyan! Engem éppen Önök fognak felmenteni a kö-

telességem alól, amiért igazán hálás vagyok. Köszönöm, hogy eddig meghallgattak, bármikor szívesen fogok Önök előtt beszélni…

e) Témám a génszaporulatok megismerése, a DNS- és RNS-molekulák részvételével, az öröklés tendenciáit vizsgálva.

f) Gyerekek! Jó, hogy eljöttetek, remélem senki nem késett el, úgy, mint általában, és örömmel látom, hogy mindenkin rajta van az egyenruhája, Úgy látszik, nem hiába foglalkozunk veletek annyit az órákon. Szóval kedves gyerekek, ezen a szép márciusi napon egy nagyon komoly ünnep megülésére készülünk mi is itt az iskolában. Bízom benne, hogy mindenki tudja, ez az ünnep március 15! Mi is történt akkor?….

Melyik a legjobb?
Melyik a legrosszabb?
Melyik áll Önhöz a legközelebb?

6. *Fogalmazzon meg bevezetéseket az alábbi szituációkhoz!*

a) Barátjának kell bejelentenie, hogy mégsem tud vele elmenni az ötnapos, befizetett útra. (Azt, hogy miért nem, itt még nem mond(hat)ja el.)

b) Felettesének szeretné elmondani, miért látná indokoltnak a fizetésemelést.

c) Tanítványának (16 éves) szeretné elmagyarázni, kudarcok után, miért tartja fontosnak, hogy az helyesen írjon.

d) Tanárának szeretné bejelenteni, hogy az ő jóslata ellenére nagyon jól sikerült az államvizsgája, sőt azonnal munkát is kapott.

e) Olyan ismerősének szeretné elmondani, hogy sikerült a nyelvvizsgája, aki az ezt megelőző időpontban megbukott.

7. *Mit gondolhat magáról maga a szónok és a hallgató Petőfi* ***A helység kalapácsa*** *című művének bevezetőjét hallva-olvasva?*

„ Szeretnek az istenek engem,
Rémítő módra szeretnek:
Megajándékoztanak ők
Oly ritka tüdővel,
Mely a csatavészek
Világrengető dúlakodásait
Illendően elkurjantani képes,

elyet tőlem minden kántor irígyel.
hogy férfi legyen,
tó e tüdőhöz,
az égi hatalmak irántami hajlandóságából
széles tenyerű Fejenagy,
helységi kovács,
gy mint őt a dús képzeletű nép
öltőileg elnevezé:
helység kalapácsa. –
, kik erős lélekkel birván
eg nem szeppentek a harci morajtól,
alljátok szavamat!
e ti, akiknek szíve
Keményebb dolgoknál
A test alsó részébe hanyatlik,
Oh ti kerüljétek szavamat!

Milyen eszközt használ a figyelem fenntartásának érdekében Raymond Hull amerikai nyelvész ***A sikeres nyilvános beszéd*** *alapjai című könyvének bevezetőjében?*

Ki ne szeretne magabiztosan, nyugodtan és meggyőzően szólni több száz, sőt több ezer fős hallgatósághoz – akár ellenséges beállítottságú hallgatósághoz is?

Ki ne szeretné ugyanezt a megingathatatlan önbizalmat sugározni magából a magánéletében, a munkájában, a társasági kapcsolataiban?

Ki ne szeretné időnként világosan és meggyőzően kifejteni szélesebb hallgatóság előtt politikai, gazdasági, vallási nézeteit és a művészetekkel kapcsolatos felfogását?

Ki ne szeretne rendelkezni azzal a képességgel, hogy befolyásoljon, maga mellé állítson és közös cselekvésre bírjon másokat?

9. *Gárdonyi Géza regényének első fejezetében a bevezetés mely funkciója valósul meg?*

„S te, kedves olvasóm, aki azt gondolod, hogy az a két gyerek most, ezen a nyáron fürdött a patakban, bizony csalódol. Hol van már ez a két gyerek, hol? És hol vannak mindazok az emberek, akik ebben a könyvben elédjönnek, mozognak, cselekszenek és beszélnek? Por az mind!

Hát csak tedd félre az idei kalendáriumot, tisztelt olvasóm, és vedd elő gondolatban az 1533-t. Annak az évnek májusában élsz te mostan, s vagy János király az urad, vagy a török, vagy I. Ferdinánd."

(Egri csillagok)

10. *Párosítsa a részleteket a művekkel!*

A) „Hiszek a törvény erejében. Hiszek abban, hogy a bírósági tárgyalótermek szent helyek és hiszek az igazságszolgáltatás fenséges voltában. De abban is hiszek, hogy a dolgok nem mindig olyanok, amilyeneknek látszanak, hogy a tények néha hasonlóan manipulálhatóak, mint ahogyan a bűvész manipulálja a közönséget. Az egyik kezének mozgásával elvonja közönség figyelmét, és ezalatt a másik kezével elvégzi a szükséges trükköket. Ezt a figyelem elterelésének nevezik. Az ügyész hasonló helyzetben van, mint a bűvész."

B) „Polgártársaim és hazámfiai! Hazámfiai nemcsak mint magyarok, hanem úgy is, mint kunok, mert Kis-Kunságban születtem. Úgy hiszem, emlékeztek még arra az alacsony, köpcös mészárosra, ki egykor a félegyházi, szabadszállási és szentmiklósi mészárszékeket árendálta; az az én apám. Nem gondolnám, hogy őtet egészen elfelejtették volna, mert hiszen akkor, míg itt lakott, minden becsületes ember szerette őtet közületek, minthogy a becsületes emberek szeretik egymást. De énrám nehezen fogtok emlékezni; én még gyermekkoromban elszakadtam közületek s azóta csak nagyon ritkán juthattam ahhoz az örömhöz, hogy szülőföldemet meglátogassam. Ennélfogva nem mervén bízvást remélni, hogy köztetek szószólóm akad, magam vagyok kénytelen szószóló lenni magamért."

C) „Hamarosan újra beköszönt az ősz, s vele megérkeznek a hűvösebb napok is. Itt az ideje, hogy melegebb ruhákkal töltsük meg ruhatárunkat. Úgy gondoljuk, hogy Ön olyan vásárló, akinek a jó minőség és a kedvező ár egyaránt fontos. A mostani XY katalógusban ezen követelményeknek megfelelő, divatos termékeket kínálunk az egész család számára."

D) „Egy szegény ember, egy nagy költő halt meg.
Utoljára a szanatóriumban láttam: egész délután a díványon ült és sírt. Cigarettázott, egyszer telefonált, megevett egy fél mandarint, köznapi ügyekről beszélt, olykor el is mosolyodott, de bármit tett, szeméből szüntelen folytak a könnyek. Nedves, fénylő szemhéjaival a költészet jelképes alakjává lett."

E) „Néhány héttel ezelőtt az MTV2 *Mélyvíz* című műsorába kaptam meghívást. Az éjszakába nyúló adás témája a kopaszság volt. Nem, nem én vagyok kopasz, hál' istennek engem rengeteg hajjal áldott meg a Teremtő, a női magazin főszerkesztőjének a véleményére voltak kíváncsiak az urak."

F) „Szorult kebellel és elfogultan lépek e székre, hogy a gyarmati választókerület osztatlan bizalmát, mellyel országgyűlési képviselőjévé megválasztott, megköszönjem. Mert ha érdemek nélküli voltomat összemérem

e nagy kitüntetéssel, valóban úgy tűnik fel előttem, hogy az csak előpénzül van reám bízva, a jövendő fejében, melyet még ezentúl kell kiérdemelnem és nem jutalomul a múltért."

G) „Remélem senkiben sem esett kár a napfogyatkozás megtekintésekor, akár közvetlenül az erős fény következtében, akár az azt övező őrületben. Különösen a CKM olvasóinak szeme fényéért aggódom, mert anélkül sokkal kevésbé tudják élvezni szeptemberi számunkat, valamint a további, várhatóan az eddigieknél is jobb CKM-eket."

H) „Köszönöm a szót Elnök Úr! Tisztelt Ház! Csupán emlékeztetőül mondom el, hogy Horváth László képviselő úr napirend előtti felszólalásként jelezve beadott egy olyan iromány – hát elnézést, hogy ne kelljen sértenem Horváth képviselő urat, tudom, hogy az iromány kifejezés esetleg nem nyeri meg a tetszését, ezért a kormánypárt szótöbbségének szóhasználatából engedjék meg, hogy a pamflet kifejezést vegyem át –, tehát egy olyan pamfletet nyújtott be, amelyben a Független Kisgazdapártot, és bár név szerint nem említ engem, de többszörösen ráutalva személyemre, engem mindenfajta szélsőjobboldali elemként titulál, akivel kapcsolatban megemlíti, hogy milyen nagy szerencse, hogy nem 44 képviselő van ezen szélsőjobbra sodródott vezér vezénylete alatt, mert hát az milyen tragédia lenne az országra nézve, és hát ezért volt szükség arra, hogy ő a stabilitás jegyében ezt a napirend előtti felszólalást beterjessze."

I) „Uraim! Engedelmet kérek, majd ha ki fogok fáradni. Midőn a szószékre lépek, hogy önöket felhívjam, „mentsék meg a hazát"; e percznek irtózatos nagyszerűsége szorítva hat le keblemre.
Úgy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltsa a halottakat, hogy ha vétkesek vagy gyöngék, örök halálba süllyedjenek, ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek. Uraim! így áll e perczben a nemzet az önök kezében; és Isten kezökbe adta a mai határozattal a nemzet életét, de kezökbe adta a nemzet halálát is. Önök határozni fognak. De éppen, mert e percz ily nagyszerű, feltettem magamban, uraim! nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez."

J) „Félve szólalok meg Tek. Törvényszék, látván a nevezetes többséget, mely e szerencsétlen asszony sorsát már-már elhatározta; de egy emberi élet remélhető megtartása minden kétségen túl fontosabb, mintsem érette mindent elkövetni ne kellene. Azonban kevés érdemet teszek az életre, mely gyalázattal bélyegezve van: s valamint magam csak addig szeretek élni, míg a becsülettel folytatott pálya önérzését kebelemben hordhatom: úgy nem tartom méltónak oly élet megtartásáért fáradozni, mely birtokosát csak közutálat tárgyává tehetné. Én, Tek. Törvényszék, ártatlannak hiszem az ítélet alá bocsájtott személyt; s mint olyat készülök a gyalázatból kiragadni, minekutána a szenvedésből úgysem ragadhatom ki, mikbe a

nekitulajdonított, de más által elkövetett bűn következései mélyen ta
tották."

1. Petőfi Sándor: A Kis-Kunokhoz
2. Martin Vail: Védőbeszéd az esküdtekhez (Nicholas Luma ügyébe
1979
3. Molnár Katalin: A Divat Plussz csomagküldő szolgálat bevezető
1999
4. Kölcsey Ferenc: Védelem P. J. számára
5. Fodor Mari főszerkesztő: Bevezetés a Voilà magazinban, 1999
6. Dr. Torgyán József napirend előtti felszólalása, 1992
7. Madách Imre: A választás után
8. Déry Tibor: József Attila nekrológ
9. Pósa Árpád főszerkesztő bevezetője a CKM egyik számához, 1999
10. Kossuth Lajos 1848. július 11-i beszéde a haderő megajánlása ügyébe

– *Keressen a fenti bevezetésekben példát és ellenpéldát a jóindulat megnyerésére a*
a) szerénység,
b) megbízatás
c) felkészületlenség
d) bizonytalanság közhelyeinek alkalmazásával!

– *Mutassa meg a szövegrészekben a téma iránti figyelemfelkeltés eszközeit!*
– *Melyik szöveg íroti beszéd, melyik spontán szövegalkotású?*
– *Hol, miként találjuk a téma bemutatását a fenti részletekben?*

11. *Szókratész védőbeszédének bevezetőjében milyen logikai, kifejezésbeli megoldásokat alkalmaz a szónok (Platón), hogy*
– *együttérzést,*
– *meggyőződést,*
– *a szónokkal való azonosulást érjen el?*

Hogyan hatott rátok, athéni férfiak, vádlóim beszéde, nem tudom; én bizony magam is kis híján belefeledkeztem; olyan meggyőzően beszéltek. Ámbár igazat úgyszólván semmit nem mondtak. Sok hazugságuk közül leginkább egyet csodáltam: azt, amelyben kijelentették, hogy óvakodnotok kell, nehogy rászedjelek, minthogy félelmes szónok vagyok. Nem szégyellték, hogy nyomban tettel cáfolok rájuk, miután egyáltalán nem mutatkozom félelmes szónoknak; ez volt, gondolom, a legnagyobb szégyentelenségük; hacsak nem azt nevezik ők félelmes szónoknak, aki igazat mond. Mert, ha igen, akkor elismerem: szónok vagyok, bár nem olyan, amilyennek ők elképzelik. Mert ők, mint mondom, alig mondtak valami igazat, vagy éppen semmit sem; tőlem viszont a tiszta igazságot fogjátok hallani. De bizony, Zeuszra, athéni férfiak, nem ékesszavú, szólamokkal és cifra kifejezésekkel földíszí-

beszédeket, mint amilyeneket amazok mondanak, hanem az éppen kízó szavakból álló, keresetlen beszédet. Mert hiszem, hogy mind igaz, mondok, és senki közületek tőlem mást ne várjon: mert hiszen nem is k, férfiak, hogy ebben az életkorban úgy lépjek elétek, mint valami beeket előre mintázgató ifjonc. De éppen ezért kérve kérlek, athéni férfiha azt hallanátok, hogy ugyanolyan szavakkal védekezem, mint amilyekel a piacon, a pénzváltók asztalainál – ahol sokatok hallgatott már en– vagy másutt szoktam beszélni, ne csodálkozzatok, ne is zajongjatok tta. Mert így áll a dolog: most állok először törvényszék előtt, több mint venesztendős koromban, és szörnyen idegen számomra az itt szokásos zédmód. Így hát, mint ahogy ha történetesen valóban idegen volnék, gengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nekedtem, éppen úgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tűnő réssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra lehet, hogy ez így rosszabb lesz, de lehet, hogy jobb; ám csak azt kell vizsnotok, arra kell fordítanotok a figyelmeteket, vajon igazat mondok-e, agy nem: a bírónak ugyanis ez az erénye, a szónoké pedig az igazmondás.

Különítse el a szöveggyűjtemény beszédeinek bevezetéseit, és keresse meg bennük a bevezetés szövegfunkcióit!

Megoldások

1. *a)* Halotti Beszéd és Könyörgés, *b)* Pokorni Zoltán oktatási miniszter beszéde 1999. október 23-án, *c)* Kossuth Lajos: Kiáltvány a néphez, *d)* Parlamenti felszólalás, *e)* Televíziós megszólítás, *f)* Szathmári István nyelvész elnöki megnyitója egy tudományos konferencián

10. A–2, B–1, C–3, D–8, E–5, F–7, G–9, H–6, I–10, J–4,

11. *a)* életkora való hivatkozás
b) az igazmondás és az ékesszólás szillogizmusa
c) a piacon, másutt már hallhatták

6.2. Az elbeszélés
(Narratio)

A narratio vagy elbeszélés QUINTILIANUS szerint a beszéd azon része, ahol feltárhatjuk a valós vagy fiktív (de valószínű) dolgokat. A római szerző még arra is figyelmeztet, hogy az elbeszélés nem a bizonyítás, a megbizonyosodás helye, ezen a ponton még lehet ellenkező véleményen a hallgatóság (vö. Szörényi–Szabó 1997: 35).

A kommunikációs helyzet meghatározottsága függ az előzőekben már tárgyalt determinánsoktól, az elbeszélés meghatározottsága pedig attól, hogy a beszélő miként változtatja a matériát, összegyűjtött anyagát témává, hogy vállalt ügyének mely körülményei nyernek majd különös jelentőséget, mely mozzanatok fognak visszacsengeni a bizonyítás során. Az elbeszélés (narratio) tehát egy-

fajta tényfeltárás, történet, amely PRISCIANUS szerint lehet történeti, dráma akár mesés is (vö. Szörényi–Szabó 1997: 38). A narratio az előzmények, es nyek bemutatására, tudományos témánál az eddigi kutatási eredmények is tetésére, a fogalmak meghatározására, az ügy tartalmának tisztázására és zonyítás előkészítésére szolgál.

Az elbeszéléshez az anyagot az elementa adják: a személy, az ügy, a hel idő és a dolog. Az elbeszélésben a téma természete szerint válaszolhatunk a ra a kérdésekre, melyeket PÉCSELI KIRÁLY IMRE 1611-es művében, latin szerz re támaszkodva sorol fel:

1. Mit jelent a szó?
2. Létezik-e a dolog?
3. Mi a dolog?
4. Melyek a dolog részei?
5. Miféle jellegzetességei vannak?
6. Melyek az indítóokok? Ezek vonatkozhatnak a dolog keletkezésé tartalmára és megjelenésére.
7. Mi a következménye és melyek a feladatai?
8. Mi van a dolognak alárendelve, és mi az, amihez a dolog van rendelv
9. Melyek a témával rokon vagy ehhez hasonló fogalmak? Ezek példái.
10. Melyek a dologgal ellentétes fogalmak? Ezek példái. (Vö. Imre 200 275)

Minden beszédfaj valamennyi szövegtípusában szükség lehet az elbeszélésr s nem csupán azért, mert a megértés és informálás legközvetlenebb szövegré sze. Azért is, mert életünk eseményeit, történéseit, mozzanatait, a környező vi lágot történetekben képzeljük el, rögzítjük és interpretáljuk (vö. kognitív nyel vészet, narratív szerkezetek).

Az elbeszélésnek több fajtája ismert. Elkülönítésük az adott beszédfajtának, illetve a szónoki szándék alapján történik.

1. *Rövid elbeszélés* (prodiegesis): a törvényszéki faj sajátja. A magyar per-beszédgyakorlatban a vádbeszéd alkalmazza. A rövid elbeszélés tömör, csak a lényegre szorítkozik, nem tér ki, rövidsége célratörő.
2. *Bővített elbeszélés* (hüpodiegesis): nagyobb teret enged, hiszen felsorolhatjuk benne az említett személy céljait, az ügy – látszólag talán nem is olyan fontos – körülményeit. Olyan valószínű vagy valóságos részletek hozzátoldásával hozzuk létre a bővített elbeszélést, amelyek a hallgatóban növelik a beszédrész benyomásszerűségét, s általa kevésbé lényegesnek tűnő elemet is a hallgató figyelmének homlokterébe emelhetünk.
3. *Ellen-elbeszélés* (antidiegesis): az ellenfél előadása ellen irányulhat. Lényege, hogy az ellenvélemény megdöntésére ellentétes tartalmú tényeket talál témájához, és azokat tárja hallgatói elé.
4. A bizonyítás helyén lévő *narratio* (epidiegesis): a tényeket közvetlen érvforrásként kezeli.
5. *Kitérő* vagy *példázatos elbeszélés:* a témát analógia alapján egy másik történet, példázat formájában ismerteti.

eszélés szövegtípusai a leírás és a jellemzés.

eszélésben lényeges a tények, körülmények, valószínű kiegészítések nak sorrendje. A klasszikus retorika kétféle rendet (ordo) ismer. A s *rend* az ügy részleteinek megadásában a történés rendjét reproduet kronologikus, de szervezheti a tér vagy az ok-okozat viszonyrend- 7. *A vázlat).* A *mesterséges rend* az a szerveződés, amikor a szónok, a szándéka alakítja a téma: a tények, ismeretek előadását. A magyar perben az előbbi inkább a vád-, az utóbbi a védőbeszédekre jellemző.

veg erényeit a retorika tudománya az elbeszélés leírása kapcsán dolgoz- Azokat a tulajdonságokat írja elő velük, amelyek által az elbeszélés és a befogadhatóvá, érthetővé és hihetővé válhat. Az antik szövegerények H. CE társalgási maximáiban élednek újjá. A maximákat az ún. együttműködapelv kategóriáiként kezeli. „Megfogalmazhatunk tehát egy durva általávet, amit a társalgás résztvevői elvártan követnek, nevezetesen: legyen od a társalgáshoz olyan, amilyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a getésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben éppen részt veszel. vezhetjük ezt együttműködési alapelvnek" (Grice 1988: 237).

ice három maximája antik retorikai eredetű. A klasszikus elmélet szerint beszélés legyen

1. *rövid* (brevis). Annyit mondjunk, amennyi feltétlenül szükséges saját céljaink vagy a mondandó szempontjából. Hibának számít, ha többet, de az is, ha kevesebbet tartalmaz szövegrészünk a szükségesnél.
2. *világos* (dilucida, aperta). A beszéd narratiója (és egésze) érthető, követhető legyen a hallgató számára. A nyelvi eszközök válogatásában józanságra (idegen szavak, többszörösen összetett szavak elkerülendők!), a mondat szerkesztésében a gazdaságosságra, az összefüggések láttatásában a letisztult gondolatmenet átadására int ez a kitétel. Itt nyújthat segítséget a rend (ordo) meghatározása és követése.
3. *valószínű* (probabilis). E szerint az elbeszélésnek olyan összefüggéseket kell feltárnia, amelyek léteznek a valóságban vagy lehetségesek. A valószínű nem az egyedit, hanem az elfogadhatót mutatja meg. A valószínűség fogalma általánosan használt, de kevéssé értelmezett. A hagyományos retorika a valószínűség eléréséhez jelzi, hogy csak az üggyel összefüggő szavakat lehet említeni. A valószínű nem azonos az odaképzelhetővel, nem azonos a beleérezhetővel. „Általában egy állítás nem lehet valószínűtlenebb, mint ugyanezen állítás és egy másik állítás együttesen" (Zentai 1998: 63). Az előbbi előírást konjunkciós szabályként ismeri a logika. A valószínűség tehát mindenbe „belefér", nem kell megtalálni valamilyen hasonlóság vagy indoklás alapján.

H. P. GRICE maximái közül a

1. *mennyiség kategóriája* a nyújtandó informálómennyiségre vonatkozik, mely szerint a társalgáshoz való hozzájárulás a kívánt mértékben s a szükségest ne meghaladóan legyen informatív. = Rövidség (brevis).

2. *minőség kategóriája* a hozzájárulás hihetőségére vonatkozik. „1. Ne mo
olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis! 2. Ne mondj olyasmit, amire n
ve nincs megfelelő evidenciád!" (Grice 1988: 238). E szerint a beszélő
meg kell próbálnia hozzájárulását igazzá tenni.= Valószínűség (probabil
3. *modor kategóriája* alá a mondanivaló hogyanja tartozik, s előírja, ho
„Légy érthető". Az érthetőség céljából kerülni kell a kétértelműséget
kifejezés homályosságát, a félreérthetőséget, a rendezettségre viszont
gyelmet kell fordítani. = Világosság (dilucida, aperta).

(A negyedik maxima, a *viszony maximája* Grice egyik legnehezebben keze
hető fogalma, amelyben az üzenet relevanciájára, illő szükségességére figye
meztet a szerző.)

Az antik szövegerények és a társalgás logikájának előírásai közelebb vihe
nek minket a céljaink szerint működő, a szöveg egészéhez szervesülő elbeszélé
megalkotásához.

GYAKORLATOK

1. *Határozza meg, az alábbi elbeszélések típusait a megismert osztályozás alapján!*

a) „Barátom volt ő, hozzám hű s igaz.
De Brutus mondja, hogy nagyokra tört,
S Brutus derék, becsületes férfiú.
Rómába ő sok foglyokat hozott;
Váltságuk a közkincstárt gazdagítá:
Ez nagyravágyását jelenti-e?
Szegény, ha jajdult, Caesar sírt vele;
A nagyravágyásnak nem ily szelíd
Anyagból kéne szerkesztetve lenni:
De Brutus mondja, hogy nagyokra tört:
S Brutus becses, derék egy férfiú.
Láttátok, a Lupercal ünnepen
Háromszor nyújtám a koronát neki,
S ő visszatolta. És ez nagyravágyás?
De Brutus mondja, hogy nagyokra tört,
S bizonnyal ő derék egy férfiú."

(W. Shakespeare: *Julius Caesar*. Ford. Vörösmarty Mihály)

b) „Édes barátaim, olyan ez épen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtük róla: „Hol volt...",
majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt..."

(Kosztolányi Dezső: *Halotti beszéd)*

„Csak kimondom azt a szót, ami mostanában annyit foglalkoztat minket: óriásplakát, és mindannyiunkban ezernyi érzés és kép tör fel. Valljuk be, felkavar minket, és egy pillanatra beleveszünk a mosolygó, tökéletes emberek és kívánatos tárgyak, az ezernyi információ özönébe. Ezzel az óriásplakátok értelmi szerzői máris dörzsölhetik a tenyerüket, elérték céljukat: belopóztak álmainkba, gondolatainkba, önkéntelenül is hatásuk alá kerültünk. [...] Vegyük észre, hogy gyermekeinket mennyivel könnyebben hatalmukba keríti a reklámok világa, és ezt a reklámozók ki is használják."

(Németh Brigitta, egyetemi hallgató az óriásplakátokról)

d) „Ezután megkezdte bűnös szándékának véghezvitelét.
Betörő szerszámokat vásárolt.
Ezek segélyével pénzszekrényét titokban, hónapokon keresztül fúrta és lakásán olyan helyzetet teremtett, mintha nála betörők jártak volna.
Biztosítva levő összes értékpapírjait és ékszereit magához vette.
Hogy pedig bűnös cselekedetét leleplezze és magáról minden gyanút elhárítson: a múlt év deczember havának 21-ik napján feleségével együtt Badenbe utazott.
Innen több ízben bement a közel fekvő Bécsbe. Itt testvérének, M. Sándornak tudatos közbenjárásával eladta a biztosított és a pénzszekrényből titokban kivett értékes dolgokat.
Aztán feleségével együtt visszatért Budapestre.
Felesége természetesen kétségbe volt esve, midőn családi fészkük feldúlva találták."

(Részlet egy 1903-ban elhangzott perbeszédből)

e) Homérosz 1906-ban született Athénban egy magas, sárga falú bérház negyedik emeletén, hol állandóan két felhúzó lift közlekedett. A kisdedet annak rendje és módja szerint megkeresztelték, s a keresztségben Fülöp nevet nyert.
Érette nem versengett hét város, de az apja és az anyja igen. Az apja fizetőpincér volt Athénnek egyik legforgalmasabb kávéházában, anyja pedig egy végtelenül bájos divatáruslány.

(Kosztolányi Dezső: *Homérosz)*

f) Francia vagyok Párizs városából,
Mely lábam alatt a piszkos mélybe vész
S most méterhosszan lógok egy nyárfaágról
S a nyakamon érzem, hogy a seggem mily nehéz.

(François Villon: *Négysoros.* Faludy György átköltése)

2. *Állítsa olyan sorrendbe az adatokat, hogy azok majd a bizonyítás sorá jelölt célt teljesítsék be! Tetszés szerint kiegészítheti az adatokat valószi zőkkel, amelyekkel kapcsolatban senkinek nem lehet ellenvetése. Még ne bizonyítson, ne érveljen, ne vonjon le tanulságokat!*

A) Név: Nagy Annamária
Foglalkozás: virágkötő (kisiparos)
Életkor: 33 év
Családi állapot: elvált, egy gyermek édesanyja
Lakóhelye: Budapest, Gazdagrét
Munkahelye: egy belvárosi virágbolt

Eset: 4000 Ft-ot tulajdonított el a bolti kasszából.

Narráljon *I. mint védő,*
II. mint vádló.

B) Név: Pszotka Gyöngyi
Foglalkozás: diák
Életkor: 12 év
Családi állapot: hajadon
Lakóhelye: Eger, Pesten kollégiumban lakik
Munkahelye: egy általános iskola a II. kerületben

Eset: Nem árulta el, hogy ki volt az az osztálytársa, aki csúnya szavakat írt az iskola folyosójára.

Narráljon *I. mint aki dicséretesnek,*
II. mint aki hibának tartja ezt.

C) Név: Bobó
Fajta: bernáthegyi
Neme: hím
Kora: 9 hónap
Lakhelye: egy kétgyermekes család társasházi lakása

Eset: Bobó nem tudja megszokni a lakásban való létet, sokat ugat, zavarja a többi lakót is, de már hét hónapja lakik gazdáival, akik nagyon szeretik.

Narráljon *I. mint a feleség, aki meg akarja tartani Bobót;*
II. mint a férj, aki a vidéken, családi házban élő nagyszülőkhöz akarja költöztetni a kutyát;
III. mint az egyik gyerek, aki legjobb barátjaként ragaszkodik az állathoz.

Milyen helyiséget ír le Nemes Nagy Ágnes költeménye? Melyik országban lehetünk és miért?

Vörös kőpadló, súrolt asztalok,
rajtuk keskeny, keményített az abrosz,
a kandallón tányérnyi, barna óra
szúette lábon dől hozzá a falhoz.
[...]
Nyílik az ajtó. Jő a dús szakácsné,
kávészag árján imbolyogva szintén,
és hátrabök, magyarázva, hogy arra
félrefitult arccal szundít a pincér.

S a tálca! Ürmös! És micsoda sajtok!
Tejszín, kövérség, sonka rozskenyérrel!
Bizony még sokszor erre gondolok,
a matrácról majd felriadva éjjel.

4. *Örkény István leltározta a tájat, a történéseket. Szavakkal készített vázlatos rajzot. Alakítsa át a listát tájleírássá úgy, hogy elbeszélést alkot a kapott elemekből! Találjon ki ügyet is az elbeszéléséhez!*

Dombos táj (zivatar után)
3 gomolyfelhő
1 halastó
1 gátőrház
1 férfi (az ablakon kihajolva)
1 kiáltás
1 jegenyesor
1 sáros út
Kerékpárnyom (a sárban)
1 női kerékpár
1 kiáltás (az előbbinél hangosabb)
1 pár szandál
1 szoknya (a szélben lobogva, a csomagtartót csapkodva)
1 milflőrmintás blúz
1 darab amalgántömés (fogban)
1 asszony (fiatal)
1 kiáltás (még hangosabb)
Új kerékpárnyomok
1 becsukódó ablak
Csönd

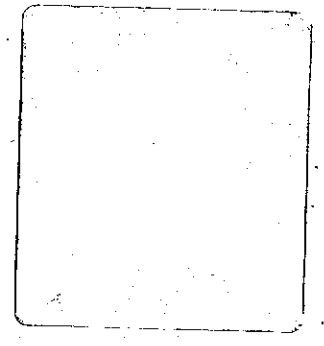

5. *Emelje ki azokat a nyelvi elemeket, amelyek igazán markánssá teszik Mó*
zett történetmesélését!

Nincs tanulságosabb történet, mint Móra történelmi festőjéé, aki
császár közismerten fertelmes arcát mindig aszerint alakította át a nag
ténelmi tablón, ahogy a politikai helyzet diktálta. A kommün idején kö
Evlija Cselebi korabeli leírását: „Feje olyan, mint a medlevi sapka v
balkabági mézestök, arca, mint a rókáé, fülei nagyok, mint papucs,
mint a tevecsikóé, orra nagy, vörös, mint a padlizsán, akkora szőrszálak
nak ki belőle, mint egy harmincéves férfi bajusza." Ezt az iszonyatot
Móra – a kommün bukása után angyali szépségű férfivá alakította át, o
lett az átfestett Lipót, mint a fiatal Rákóczi Ferenc, amikor aztán „beü
Budaörs", csinálhatta vissza a teveszájú eredetit, mert a Habsburgok ép
nem voltak népszerűek. Szívleld meg, fiam, mit üzen neked Móra, ha te
Lipótodat elkezded kozmetikázni, nem az ő szégyene lesz, a tied, s még é
tedben lelepleznek, hiszen ellened bizonyít egész Magyarország.

(Szabó Magda: *Paraine*

6. *Az alábbi részletben milyen eszközöket alkalmaz az író a jellemzés tömörítés*
hez, a benyomásszerűség növeléséhez (l. ***A retorika alakzatai****)?*

Mégis: előadódik néha, hogy szerettünkről készült fotó akad kezünkbe és b
zony meghökkenünk:
Ez lenne az?!
Ez a csámpás, ferdeképű, sebhelyes?
Ez lenne a mienk?
Ez bizony, sajnos, nem sajnos, ez az.
Valami ilyesmit érezhetünk Révész Tamás budapesti fotográfiáit kézbe véve
Hökkenve nézünk: ez lenne Budapest? Ez lenne a mi városunk? Ez a befeje
zetlen, tökéletlen, aránytalan, sebekkel borított, fáradt, szomorú, szegény?
És bólintunk is rá azonnal: ez bizony.
Ez a kész, egész, harmonikus, egészséges, lüktető, fiatal gazdag.
Mert – ez süt a fekete-fehér fotókról – Budapest is-is város.

(Bacher Iván: *Is-is város*)

A fenti részletet olvasásra vagy előadásra szánná? Miért?

7. *Bethlen Miklós* ***Önéletírásában*** *külön passzust szentel külső és belső tulajdonságainak. Milyen benyomást ébreszthetnek az olvasóban az alábbi sorok?*

„Füleim nagyocskák, de nem is mód nélkül valók, és felette jól hallók,
mely sokszor az álmomat is elrontotta. Az alsó állam éle hosszúcska volt,
mely miatt az alsó rend fogam majd természet vagy rend kívül küljebb volt
a felső rendnél, és emiatt a fogam maga pusztította el egymást; ifjanta fájt
is. Izlésem igen jó, erős, sőt talán kényes is volt. Az én karjaim az én ter-
metemhez képest felette hosszak voltak, nálamnál sokkal magasabbaknál is

olt mása. Ahhoz képest kezem ujjai is, körmei is szép hosszúak, de
ujjai, körmei rút, ocsmány tekercsek voltak, talán a szűk, kicsiny
miatt, mert másként a lábam járni, futni, ugrani és minden láb tisz-
ny jó volt, kivévén a táncot és úszást, mert azt a két testi mesterssé-
meg nem tudtam tanulni sok igyekezetemmel is, azért is beléhagy-

e meg saját arcát a tükörben, és írja le, amit lát, de úgy, mintha harma-
mélyről lenne szó! Fejezzen ki ebben a jellemzésben mindent, amivel ár-
tudja önarcképét!

bizonyító ereje ennek a leírásnak a jellemrajzzal, a családi viszonyok em-
sével, tanultságának hiányosságaival?

oglalkozása: semmi; mestersége: nincs; él: a nevéből; tőkéje: a családi
zeköttetés. Nincs a szélesen kiterjedt famíliában olyan név-, születésnap,
yzés vagy keresztelő, esküvő vagy halotti tor, amelyen ő jelen nem vol-
Ez az egy az, amiről pontos lejárati könyvet vezet. Ilyenkor az ő gomblyu-
an díszeleg a legnagyobb mellcsokor, és az ő kalapjáról lóg le a leghos-
b gyászfátyol. […] Mikor aztán nagyon is kiszipolyozza a családot, és túl-
os otthoniassággal nyúl bele a jobbmódú családtagok zsebeibe, megindul
aládi hajsza. […]
Ennek a nyomorúságnak egész iskoláját végigjárta Papp Zoltán. Pénz nél-
l állás nélkül, kilátások nélkül, megunva a máról holnapra tengődést, arra
válópontra jutott, amikor a kalandorból kipattan a gonosztevő."

(Vö. Tremmel)

ádolni vagy védeni fogja a szereplőt a szónok?
vádlott említett tulajdonságait fogalmazza át ellentétes értelműre!

Saját fantáziájára hagyatkozva bővítse az alábbi mondatot összetetté!

Az alma gyümölcs.
– Egészítse ki a leírást úgy, hogy még többet megtudjunk az almáról!
– Adjon gyakorlati tanácsokat az alma „kezeléséhez, feldolgozásához"!
– Most fűzzön mindehhez hozzá valami személyes kiegészítést!
– Keressen idézetet, szólást közmondást, amely kapcsolódhat az almához!
– Intézzen az olvasóhoz, hallgatóhoz intést vagy buzdítást!

Olvassa fel a kialakult szöveget, majd rendezze bevezetéstől befejezésig!

11. *Csoportban végezzék el a következő feladatot!*

Kezdjenek meg úgy egy mesét, hogy a csoport minden tagja egy-egy mondattal bővíti a történetet! Mikor a végéhez értek, jegyezzék föl a frissiben kitalált mese szereplőit, hogy mit, hol, mikor és hogyan tettek, majd ezekből az

adatokból táplálkozva, ugyanilyen technikával mondjanak el előbb egy ro-
mantikus szerelmes történetet, majd egy félelmetes rémtörténetet! Elemez-
zék a különbségeket a történet fűzése, a kiegészítő valószínű elemek és a sti-
lus szempontjából!

*Folytassa a bevezetésben magadott szituációkban elkezdett beszédeket egy nar-
ratióval!*

12. *Olvassa fel az alábbi Pilinszky-költeményt előbb úgy, mintha valóban mesét
mesélne, majd úgy, ahogy a szerző is utasít: „fokozott egyszerűséggel"!*

Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.

Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.

A szobában emberek ültek.
Istenen kívül soha senki
olyan szépnek nem látta őket,
mint ez a tiszta-szívű állat.

Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.

(*KZ-oratórium*, részlet)

13. *Mely beszéderény(ek) ellen vétenek az alábbi szövegrészek?*

a) „...A repríz mindenkire a szenzáció erejével hatott. A kompetens kriti-
kusok és a laikusok egyformán konstatálhatták, hogy a probléma, mely
itt felmerül, ma is aktuális, s az illusztris író frappáns és artisztikus esz-
közeivel közel tudta hozni úgy a modern connaisseur-ök differenciáló-
dott idegrendszeréhez, mint a publikum szélesebb rétegeihez. A hatást
nem forszírozza. Nem mondja ki direkte, hogy mi az akció kvintesszen-
ciája, csak szuggerálja. Az előadás százszázalékosan nívós.

(Kosztolányi Dezső: *Túlvilági séták)*

b) „Azt gondolom, csak egyetlenegy mondat, hogy a hátrányáról nem be-
széltünk, tehát, hogy a gondolatnak, mint tudjuk, mint egy programnak
micsoda mágikus hatalma van tehát, ha egy ember, aki az őszintén azt
olvassa, hogy na ez a hónap számomra anyagilag sikertelen lesz, hogy
igenis föl kell hívni a figyelmét, tudom, hogy nem személyi horoszkóp,
csak azok az emberek, akik olvassák a bulvárlapok horoszkópjait el kell,
hogy mondjuk nekik, hogy a gondolatnak mágiája van, megvalósító ere-
je, és igenis, micsoda veszélye lehet annak, ha valaki elhisz dolgokat."

(TV-műsorban egy hozzászóló)

c) Felelés a másodfokú egyenlet témájában, matematikaórán:
„Tanár (széles gesztussal):
– Hát akkor halljuk!
...
– A másodfokú egyenlet úgy származik az elsőből, hogy végig...Tanár úr
kérem, én készültem."

(Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem)*

d) „–No, mi újság?
– Semmi más: égett a Duna és szalmával oltották! – mondta a legény.
– Ezt nem hiszem!
A legény avval elment, de másnap már más ruhában újra odament.
Kérdezte a kocsmáros:
– No, mi újság?
– A Duna mellett szekéren hordták a sült halat!
A kocsmáros gondolkozott, aztán azt mondta:
– Elhiszem.
[...]
Az ötödik nap is elmegy a legény.
– Mi újság?
– Az Isten megházasodott! – mondta a legény nagy bátran.
A kocsmáros is nagy hirtelen rávágta:
– De ezt már nem hiszem el!
A legény a hatodik nap se maradt el. A kocsmáros most vette észre,
hogy ez már hatodszor jött hozzá.
– No, mi újság?
– Az este egy nagy lajtorján cigányok mentek az égbe muzsikálni!
A kocsmáros megint gondolkozott, aztán azt mondta:
– Elhiszem. Igaz lehet, mert tegnap már mondta egy ember, hogy az Is-
ten megházasodott. A cigányok neki mentek muzsikálni!"

(Hazudni is tudni kell)

e) – Még be sem mutatkozhattam: nevem Würfli Fedor, tánc- és illemta-
nár.
– Örvendek. Van ... van itt valaki, aki szintén Fedor. Nevem Petrovics.

– Nem Gorcsev az álneve?
– Nem, Petrovics az álnevem. Gorcsev az igazi.
– És Tintoretto?...
– Mit kér?
– Mondom, Tintoretto.
Vanek úr egy ideig tanácstalanul pislogott.
– Ön olasz?
– Svájci vagyok.
– Sajnos nem tudok svájciul... – Levette a szivardobozt. – Érdekes ez a kis poggyász – mondta.
Würfli úr elnézően mosolygott.
– Ne feszegessük...
– Nem is kell. Csak elvágom ezt a kötelet, az elég, így ... hm. Mondja kérem, ez egy komplett légionáriusfelszerelés?
...
– Lehet – mondta Würfli. – Még nem kaptam meg a felszerelést.

(Rejtő Jenő: *A tizennégy karátos autó*)

14. *Találja meg ezeknek a reklámszövegeknek, televíziós szlogeneknek az értelmi, stilisztikai vagy retorikai hibáit!*

a) „Ez a minőség nem drága."
b) „Nyugtatja a bőrét, mert KAMILL."
c) „Tschibo. A legtöbb, mi adható."
d) „Coldrex. Ellátja minden baját."
e) „Opel City Corsa. A „legkisebb" óriás" *(Kirakatreklám)*
f) „Otrivin... hogy ismét teljes legyen a világ... minden perce.
g) „Derűs éjszakát!" *(Meteorológiai jókívánság)*

15. *Valószínűség: melyik a legvalószínűbb következtetés, állítás az ismert adatok alapján?*

A) Margit 54 éves hajadon. Érettségi után elvégezte a Külkereskedelmi Főiskolát, de soha nem dolgozott a saját szakmájában. Zenerajongó, naponta több órát tölt zenehallgatással. Rendszeres olvasója a Burda varrómagazinnak.

1. Margit a főiskola elvégzése óta nyelvtanárként dolgozik
2. Margit azért olyan sikeres nyelvtanár, mert jó a hallása.
3. Margit a klasszikus zenét szereti, különösen Bachot.
4. Margit tanárként dolgozik, ott takarékoskodik, ahol tud, ezért ruháit is maga varrja.

B) Bizsu kutya ötéves magyar vizsla hím. Minden nap háromszor viszik le sétálni, lehetőleg úgy, hogy Mackóval, a bernáthegyivel együtt futkározhasson. Minden reggel gazdája ágyához viszi a papucsot, így ébreszti őt.

1. Bizsu Mackót kedveli legjobban kutyaismerősei közül.
2. Bizsu jól nevelt kutya, aki szereti a kunsztokat, látszik rajta, hogy öt éve egy gazda neveli.
3. Bizsut mindig ugyanarra a helyre viszik sétálni, hogy Mackóval találkozhasson.
4. Bizsu lakásban él, gazdájával egy fedél alatt.

C) Tamás harmincéves, érettségivel rendelkező férfi. Hat esztendeje házas, két gyermek édesapja, akiket ő visz iskolába, majd hoz el onnan. Egy cég vezetője, naponta több helyszínre száll ki. Rendszeres olvasója az Autós-életnek, hobbija az autózás.

1. Tamás rengeteget autózik, hogy a kellő bevételt megteremtse.
2. Tamás elfoglalt üzletember, aki szívesen van együtt családjával.
3. Tamás egy fénymásoló szervizt vezet.
4. Tamás egy fénymásoló szerviz vezetője, aki minden évben ott van a Forma–1 magyarországi fordulóján is.

Megoldások

1. *a)* ellen-elbeszélés
b) kitérő elbeszélés
c) bővített elbeszélés
d) rövid elbeszélés
e) bővített elbeszélés
f) rövid elbeszélés

3. Dán kocsma

6. A szöveg egy előszó része, amelyet cikként is közöltek, de egyúttal a kiállítás megnyitóján elő is adtak. Eszközei: azonos mondatkezdet, ismétlés, fokozás, ellentétek alkalmazása.

13. *a)* érthetőség, *b)* nem informatív, nem tömör, *c)* nem lényegre törő, nem azt mondja, amit kérdeztek, *d)* nem igaz, amit beszél, *e)* nem lényegretörő, nem tömör, kétértelmű

15. A–1, B–4, C–3

6.3. A kitérés
(Digressio)

A kitérés szövegrésze – a szórakoztatás igényével a római ezüstkorban, Quintilianus idején kerül a beszédrészek sorába. Legtöbbször már ekkor az elbeszélés közepén vagy végén volt, hogy mintegy átmenetet (transgressio) képezzen a téma megjelöléséhez és felosztásához. A kitérés, amint neve is mutatja, tulajdonképpen az ügyön kívül eső, a témától elkanyaradó, leíró formájú szövegrész. Olyan eseményt idéz fel, amely látszólag nem tartozik szorosan a tárgyhoz,

mégis annak érdekeit, a szónok céljait szolgálja. A kitérést tekinthetjük illusztrációnak is, melybe az ügyből, a szónokból és a hallgatóból egyaránt beszűrődhet valami. Legtöbbször régebbi mesés dolgok történeteként, tájleírásként jelenik meg, emberek, helyek dicséretét tartalmazza. Azonban több egyszerű leírásnál, mert valami sajátságos személyességet ad a beszédnek, ha például saját történettel térünk el a beszéd eredeti vezérfonalától. Növeli a bizalomérzetet és a szemléletességet. A népszerű retorikák egyik legkedveltebb fogása a saját esemény felidézése, hiszen a hallgatóban a szavahihetőség benyomását keltheti. A kitérés ne legyen hosszú, mert akkor elvonja a lényegről a figyelmet, átvezető jellege miatt azonban nem vét a rövidség erénye ellen. A kitérés a bemutató és tanácskozó beszédfajta (alkalmi beszédek, korreferátumok, intelmek, kampányszövegek) sajátja, a törvényszéki beszédek perbeszédes szövegtípusaira szinte egyáltalán nem, a többire csak megkülönböztetett esetekben jellemző.

GYAKORLAT

1. *Határolja el az alábbi részletekben az elbeszélést a kitéréstől! Mi itt az illusztráció, kitérés szerepe?*

a) „A színházi súgó nem azért ül ott a színészek előtt, hogy szóról szóra feladja a szöveget. Valamirevaló színész úgyis tudja a szöveget kifogástalanul. A súgó csak a szereplő megnyugtatására ül előtte. A súgó olyan, mint a hajón a mentőöv. Ha Isten ments, valami szerencsétlenség történik, akkor elő lehet venni a mentőövet. Az a tudat, hogy a mentőöv ott lóg a hajón, megnyugtatja az utast. A súgó ugyanígy biztonságérzetet kölcsönöz a színésznek. Eszébe sem jut félni, bármi adja is elő magát, hisz ott a súgó, majd kisegíti. Viszont, ha akár ötvenedszer megy is a darab, s a színész nem látja maga előtt a súgót, ha még oly folyékonyan fújja is szerepét, egy-kettőre belesülhet. Miért? Mert abban a pillanatban, amikor azzal foglalkozik, hogy jaj, hátha ma bele fogok sülni, már elterelődik figyelme egy pillanatra a szerepről, s a következő percben már bele is sül. Tanulságos eset volt az egyik színházunkban. A „Velencei kalmár"-t játszották. A súgó is ember. Aznap este otthon felejtette a színházi könyvszekrény kulcsát, s a darabot nem tudta elővenni. Ha ezt véletlenül közli a színészekkel, feltétlenül pánik tört volna ki közöttük, pedig kétség sem fért ahhoz, hogy nagyszerűen tudják a szerepüket. A súgó azonban csak a kulcsot vesztette el, a fejét nem. Kezébe vett egy könyvet, véletlenül egy magyar bohózatot, és mintha mi sem történt volna, beült a súgólyukba. Bele-beletekintett a könyvbe, időnkint lapozgatott benne, s száját is úgy mozgatta, mintha súgna. Az előadás simán, zökkenő nélkül ért véget. A színészek csak utólag értesültek róla, hogy milyen veszedelem fenyegette őket, és csak akkor rémültek meg, hogy mi minden történhetett volna... Így azonban nem történt semmi baj, mert egyiküknek sem jutott eszébe, hogy az előadástól féliök kellene."

(Bognár Elek: *A szónoklás és előadás művészete)*

b) „Én bizony rajtatok is megfigyelni szoktam, és magamon is igen gyakran tapasztalom, hogy mennyire elpirulok beszédem kezdésekor, és hogy hogyan reszketek egész bensőmben és minden ízemben. Ifjúkoromban pedig egy vádbeszédem elején úgy elvesztettem a lélekjelenlétem, hogy azért a nagyon nagy jótettéért lettem Q. Maximus lekötelezettje, mert nyomban félbeszakította a tanácskozást, mihelyt észrevette, hogy a félelemtől erőtlenné és bénává váltam."

(Cicero)

c) „Én is elfáradtam a szólásban, és talán sokan megúnatkoztak a hosszú hallgatásban, mert ez az emberi gyarlóságnak fogyatkozása, hogy csak előszámlálni és meghallani sem győzi, amiket szenvedni akart az Isten Fia miérettünk."

(Pázmány Péter)

d) „Ezer és ezer hasonló csodának voltam tanúja az óráimon. Láttam, ahogy férfiak és nők élete megváltozik; [...] Előfordult, hogy mindez egyetlen beszéden múlott – egyetlen beszéden, mely a kellő pillanatban hangzott el. Hadd meséljem el Mario Lazo történetét.

Évekkel ezelőtt történt, hogy egy meglepő táviratot kaptam Kubából. Ez állt benne: »Amennyiben nem kapok ellenkező értelmű választ, utazom New Yorkba, hogy felkészüljek egy beszédre.« Aláírás: Mario Lazo. Ki ez az ember? Fogalmam sem volt róla. Soha nem hallottam a nevét. Amikor Lazo úr megérkezett New Yorkba, azt mondta:

– A Habana Country Club az alapító ötvenedik születésnapját ünnepli hamarosan, és engem kértek fel, hogy adjam át neki az ezüstserleget, és tartsam meg az ünnepi beszédet. Ügyvéd vagyok ugyan, de soha életemben nem beszéltem hallgatóság előtt. A gondolattól is elborzadok. Ha kudarcot vallok, az rendkívül kínos lesz a feleségem számára és nekem is. Ráadásul az ügyfeleim előtt is csökkentheti a presztízsemet. Ezért utaztam annyit Kubából, és jöttem el önhöz, hogy a segítségét kérjem. Három hetem van mindössze.

A három hét alatt Mario Lazo mást sem csinált, csak egyik óráról a másikra járt, naponta három-négy beszédet tartott. Három héttel később pedig elmondta az ünnepi beszédet [...]. Olyan óriási sikere volt, hogy a Time magazin beszámolt róla a külföldi hírei között, és Mario Lazót „ezüstszavú" szónoknak nevezte.

Akár egy csoda, ugye? Valóban csoda – a félelem leküzdésének huszadik századi csodája."

(Dale Carnegie)

6.4. A témamegjelölés és -felosztás
(Propositio, partitio)

A negyedik beszédrész a bizonyítás előfutára, olyan pontja a beszédnek, mely nélkül a legjobb érvelés is, a folyamatosság és rendezettség hiányában, bizonytalanná válhat. A témamegjelölés a klasszikus beszéd legrövidebb része, csupán néhány mondat vagy szó. Feladata az elbeszélés gondolati magvának összegzésén keresztül a beszélő saját álláspontjának megmutatása, a tétel kimondása és felosztása.

A megjelölés és felosztás szempontjából a téma lehet *egyszerű* (simplex) vagy *összetett* (összekapcsolt, juncta). Az egyszerű témát másképpen egyszerű kérdésnek (quaestio simplex) is hívták, jelezve, hogy ebben az esetben egyetlen dolgot jelöl a kérdés, illetve amire rákérdezhetünk. Az egyszerű téma megjelölését a saját kérdésünkre adott válasz vagy saját kérdésünk mint választ nem váró szónoki kérdés is adhatja, pl. *Mi a barátság?*

Az összetett témát mondják összetett kérdésnek (quaestio coniuncta) is, s ez magától értetődően több fogalmat, több személyt, több körülményt tartalmaz. A felosztó kérdésre adható szónoki válasz is nyilvánvalóan összetett lesz, pl. *Vajon létezhet-e férfi és nő között barátság?*

Mindkét témában a narratio leírásában már említett kérdések sora segíthet a témát pontosan megjelölni.

A felosztásban a téma összetettségét figyelembe véve egy, két vagy három részre oszthatjuk a beszédet. Ennél több megjelölt résztől óvakodjunk, különösen, ha élőszóbeli az előadás, ugyanis mind a hallgató, mind maga a beszélő is könnyen elveszítheti figyelme fonalát. A téma megjelölése a szöveg egészének tételmondata.

A témamegjelölés a beszélő bizonyításra váró álláspontját, tételét mondja ki, a narratio összefoglalásával és a téma sokrétűségének megmutatásával. Így válik érthetővé az a kikötés, mely szerint a bevezetőben még túl korai lenne a szónoknak pontosan meghatároznia tételét, hiszen nem lenne képes az ellenvéleményen lévő hallgatóságot akárcsak megközelíteni sem.

GYAKORLATOK

1. *Határozza meg a szövegek/beszédek fajtáját és a téma összetettségét az alábbi propositiók és partitiók alapján!*

a) „A könyv szerzői három elvet tartottak szem előtt. Nem lehet esztétikai érték alapján különbséget tenni különböző korok művészeti megnyilvánulásai között. Nem lehet minőségbeli különbséget tenni »képzőművészeti« vagy »iparművészeti« alkotások között, illetve nem nehezebb megismerni korunk művészetét, mint az időben távolabbikét."

b) „Két elv képezi véleményem szerint a tárgy velejét. Első az, hogy király s kormány nem egy; másik, hogy senki szóval hűtlenségi bűnt nem követhet el."

c) „Először is, athéni férfiak, a korábbi hazug vádak és a korábbi vádlók ellen kötelességem védekezni, és csak azután a későbbi vádak és a későbbi vádlók ellen. […] Legyen hát: védenem kell magamat, athéni férfiak, és meg kell kísérelnem kiirtani belőletek, méghozzá ilyen rövid idő alatt, azt a rágalmat, mely oly hosszú ideig élt bennetek."

d) „Ahogy ti is látjátok saját szemetekkel: íme, egyetlen ember sem kerülheti el ezt a sírgödröt. Íme, mindnyájan a felé tartunk."

e) „Hadd mutassam tehát meg, hogy kivételes állásunknál fogva sem egyéb, sem másképp működő intézet nem volt oly sürgetőleg napirenden akkor, mikor Akadémiánk felállíttaték, mint éppen Akadémiánk."

2. *A példa megfigyelésével írjon témamegjelölő tételmondatokat az alábbi témákban!*
(A megadott témát értelmezze egy kérdéssel, arra adja meg válaszát, és ezek alapján fogalmazza meg állásfoglalását!)

Példa:
Téma: reklámok
Tételmondat: A reklámok szándékai nem mindig esnek egybe a mi érdekeinkkel.

Téma: együttélés vagy házasság

Tételmondat: .....

.....

Téma: a dohányzás

Tételmondat: .....

.....

Téma: erőszak a televízióban

Tételmondat: .....

.....

3. *Particionálja, részelje a következő témákat a bizonyításhoz!*

a) Helyes-e a kutyatartás városi lakásban?
b) Egyetért-e a havi zsebpénzzel?
c) Jónak tartja-e, hogy a reklámok megszakítják a műsorokat a tv-ben?
d) Milyen az internet?
e) Melyiket tartja hasznosabbnak a fiatal generáció számára: elolvasni vagy filmen megnézni egy-egy híres regényt?

– Melyik elvet tekintené bizonyítása fő irányvonalának?

4. *Mondjon egy jelzősort az alábbi fogalommal, tárggyal kapcsolatban úgy, hogy az az Ön*
– tetszését,
– nemtetszését, megvetését
fejezze ki! (Egyúttal a tárgyat is sajátosan jellemezve!)

a) A Nemzeti Színház
b) A politika
c) Az egyetemi campus
d) A számítógép
e) A reklámok
f) A diszkó

5. *Hány tételmondatot és bekezdést talál az alábbi Hamvas Béla-részletben?*

Az emberek általában azt hiszik, hogy minden baj oka a bűn. Bűn alatt értik azt, hogy valaki hazudik, lop, csal, rabol, öl és paráználkodik. Tudatlanságuk odáig megy, hogy e bűn ellen roppan nagyhangú törvényeket hoznak, amelyekben még akasztófával is fenyegetőznek. Bár ezek a törvények sok-sok ezer évesek, még semmiféle eredménnyel nem jártak. Ez ellen az általános hit ellen én most ezennel óvást emelek. Alapos meggondolás nyomán kijelentem, hogy a baj oka nem a bűn. A baj oka mélyebben van. A baj oka a rossz magatartás. A bűn a rossz magatartásnak csak következménye. [...]

(A bor filozófiája)

Megoldások

1. a) Könyvajánló, *b)* Batthyány Lajos: *A szólásszabadság védelmében, c)* Platón: *Szókratész védőbeszéde, d) Halotti beszéd, e)* Széchenyi István: *A magyar Akadémia körül*

5. Új bekezdés: *„Ez ellen az általános...*; tételmondatok: az első mondatok.

6.5. A bizonyítás és a cáfolás
(Argumentatio/confirmatio, refutatio)

Az argumentatio vagy confirmatio szövegrésze egyszerű stílusban fogalmazva a szónok céljainak alárendelve, a logika, éthosz jellemzőit felhasználva a gondolat megváltoztatásán keresztül a meggyőzés egyik csúcspontja. A beszéd, retorika a „döntés végett születik" (1982: 84), így Arisztotelész, aki fő munkájában tulajdonképpen beszédfajtól függetlenül az elbeszélés és bizonyítás jelentőségét emeli ki, azok természetének pontos leírásával. A bizonyítás fémjele a sikeresség; a beszéd egészében kiemelt, de sokszor nem kellően hangsúlyozott szerepe van. Egy közlés elfogadásához három tipikus ok vezethet, s ezek közül első a bizonyító erejű érv, második a pozitív hangulatkeltés (l. bevezetés), harmadik a nyereség vagy jutalom, kellemetlen vagy kellemes következmények említése (vö. Szabó 1998: 65). A közlés meggyőző erejének sikeres kivitelezését

a beszélő részéről az a helyzetfelismerő készség is segítheti, amelynek segítségével eldöntjük, egy vagy kétoldalú bizonyítást tervezünk-e: csak saját állásfoglalásunkat hangoztatjuk, vagy kitérünk az ellentétes vélemény ismertetésére (később cáfolására).

Cicero szerint a bizonyítás által „nyer ügyünk hitelt, tekintélyt és a beszéd általa kapcsolódik a szilárd bizonyossághoz" (vö. Szabó–Szörényi 1997: 43). A bizonyítás nem csak érvelés, több eszközzel is rendelkezünk álláspontunk igazolásához. Az elvontabb argumentatio (érvelés) helyett használhatjuk a görög *piszteisz* vagy latin *probationes* (bizonyítás) terminusokat is, hogy valóban bizonyításról beszéljünk.

Az érveléstechnika a logika terepe, olyan szakterület, melynek kimerítő ismertetését ezen a helyen nem vállalhatjuk. A vázlatos bemutatásban a gyakorlati, retorikai célok határozzák meg a főbb irányvonalakat. „Mindenesetre a tapasztalat is gazdagon tanúsítja, hogy a kifejtésnek és a bizonyításnak az összeszorított rövidsége, ahogyan a dolgokat a logika tárgyalja, nem tesz olyan hatást a hallgatóság lelkére, és nem hatja meg olyan mélyen lelkét és érzelmeit, mint a kifejezésbeli gazdagság és a szónoki bőség. Ezért van az, hogy a logikát ökölbe szorított kézhez, a retorikát pedig széttárt és nyitott tenyérhez hasonlítják" (Bartholomaeus Keckermann; vö. Imre 2000: 190).

A bizonyításnak két fajtája ismert a klasszikus elméletben, (1) az ún. művészeten kívüli (piszteisz atekhnoi) és a (2) művészeten belüli (piszteisz entekhnoi).

1. A görög terminológia jól láttatja, hogy a művészeten kívüli bizonyítás az a technika, amely nem érinti a mesterségből származó tudást, a beszélő szemfülességét, a stílus csiszolását. A művészeten kívüli bizonyítékok létezése az üggyel ugyan kapcsolatos lehet, de a beszédtől függetlenül létezőek, nem a szövegben születnek meg. Így a
   a) törvények,
   – előítéletek (azonos jogalapon történt döntések),
   – pletykák (ha kellő kritikával kezeljük őket),
   b) szerződések,
   c) tanúk (élő vagy tárgyi bizonyítékok, nevezetessé vált helyek),
   d) eskük,
   e) vallatások.

2. A művészeten belüli bizonyítékokat Arisztotelész szavaival élve a „módszer szolgáltatja" és ezeket „mi hozzuk létre". Célja a gyönyörködtetés és a tanítás, forrásai pedig a szónok jelleme, a hallgatóra tett hatás és maga a beszéd (etikus, patetikus, tárgyias). A bizonyítás e fajtájában, már a meggyőzést keresve találkozunk tehát ismét a kommunikáció modelljével.
   A művészeten belüli bizonyításban fontos szerepe lesz a
   a) jeleknek,
   b) érveknek,
   c) példáknak.

a) A jel a retorika számára funkcionális jellegű, de a Quintilianus féle c
tályozásból tovább haladva, Augustinus hosszab fejtegetései után ön
ló elméletté is fejlődik, a szemiotika tudományágává.
A jel olyan érzékileg felfogható jelzés, mely akár időben eltolva más t
gyi tartalmat jelölhet, tehát kikövetkeztethető belőle a tartalom. A v
Quntilianus példájával élve, a gyilkosságra utalhat, ahogyan azt Ara
János *Tetemre hívás* című költeményében is láthatjuk. A jelek említé
a jelzés szóbeli közreadása akkor bizonyító erejű, ha a további speci
kálódásával is tisztában vagyunk. Amikor a szónok azt kéri, hogy „né
zenek védencem ártatlan szemeibe", olyan nem szükségszerű jelre hí
ja fel a figyelmet, amit a vádló majd ellenkező tartalommal is megtöl
het. Nem szükségszerűek tehát azok a jelzések, amelyekből nem egyé
telműen következtethetünk a jelöltre. Az, hogy egy komoly összegeke
sikkasztó, perbe fogott személy mindig feltűnően jól öltözötten, gazda
gon ékszerezve jelenik meg a nyilvánosság előtt, még nem feltétlenül je
lenti azt, hogy valóban gazdag, s ez fordítva is igaz. Az, ha valaki ne
beszél választékosan, még nem jelenti azt, hogy ne tudna okosat mon
dani. A szükségszerű jelek (pl. *ha egy asszony képes a természetes táplá-
lásra, teje van, akkor bizonyosan szült; ha gyülekeznek a felhők, akkor eső
lesz*) egyértelműen utalnak a mögöttes tartalomra. A jelek szükségsze-
rű vagy nem szükségszerű voltának ismerete sokban segíthet esetleges
„ellenfelünk" megcáfolásában is.

b) Az *érvek* okoskodás (racionalizáció) révén létrejövő állítások, amelyek
kétségbevonhatatlan megállapításokon nyugszanak, „hiszen kell lenni
valaminek az ügyben, amely bizonyításra nem szorul" (vö. Szabó–Szö-
rényi 1997: 52).

Érv lehet minden olyan megállapítás,
- ami további bizonyításra nem szorul: *„De ha magadat nem védelme-
zed: az Isten maga sem védelmez meg."* (Kossuth L.)
- amit a közvélemény is elfogad: *„Férfitul azonban többet lehet, többet sza-
bad követelni, s kivált olytul, ki vezetői szerepre emelkedik."* (Széchenyi I.)
- aminek az ellenfelünk sem mond ellent: *„Nem akarom Kossuth Lajos
érdemeit lekicsinyelni, de nagy emberek is elkövetnek hibákat, és mi ép-
pen nekik tartozunk azzal, hogy őszintén beszéljünk róluk."* (Károlyi M.)
- ami már be van bizonyítva: *„Mert így áll a dolog: most állok először tör-
vényszék előtt, több mint hetvenesztendős koromban, és szörnyen idegen
számomra az itt szokásos beszédmód."* (Szókratész)
- ami elfogadott az adott nép körében: *„Valamint kevés népet találunk,
mely minden egészen idegent oly határozottan visszautasítana, mint a
magyar [...]."* (Eötvös J.).

Az érvekben foglalt állításokat toposzokból (a bizonyításban: érvfor-
rások, az érvek helyei) vesszük, amelyek a beszédtémától függetlenül a
szónok rendelkezésére állnak. Az érvforrások „igazságértéke relatív"

(Vigh 1981:513), így a retorikai érvelés a logika kritériumai szerint nem is mindig helyes. Az érvelési hibák, az irreleváns érvelések (dőlttel szedett példák) nagyon gyakoriak és nem egyszer igen hatásosak is. Azonban a szakavatott érvelő könnyen felismeri őket és megfelelően cáfolhatja a beszélő álláspontját.

A klasszikus retorika hagyományai alapján az érveket vehetjük személyből, így annak:
- életkorából,
- neméből (Quintilianus szerint a férfi „alkalmasabb az útonállásra, a nő a méregkeverésre),
- családjából, nemzetségéből, közegéből (egy hős tulajdonságát családi örökségként említhetjük, illetve használhatjuk ezt úgy is, hogy *sznobizmusra apellál*unk, vagyis az elfogadtatásra kívánt nézet jutalmául a kiszemelt csoporthoz való tartozást ígérjük a hallgatónak),
- neveltetéséből, iskoláiból,
- külső megjelenéséből, testalkatából (külsőből lehet következtetni a hajlamra),
- életviteléből,
- foglalkozásából (magán- vagy hivatalos ember), szakértelméből *(argumentum ad verecundiam),*
- jellemvonásából (fukar, önmegtartóztató, pazarló; ezek alapján ébreszthetünk szánalmat az érvelő, vagy az általa érintett szereplők iránt: *argumentum ad misericordiam*),
- vagyoni helyzetéből (egy érvelőt megbízhatóbb forrásnak tartunk csak azért, mert szűkös anyagi helyzetben él: *argumentum ad lasarum),*
- nevéből,
- korábbi tetteiből, mondásaiból (egy állítást azért is ítélhetünk hamisnak, mert a beszélő korábbi cselekedetei nem férnek össze azzal, amit mondott: *ad hominem tu quoque).*

Tehát mindabból, ami személyes körülményeire jellemző és amely a témához kapcsolható.
(Az érvelő személyének a másik fél által való megtámadása: *argumentum ad hominem.)*

Érvet meríthetünk a cselekmény, esemény, történet:
- idejéből, (korszellem, történelmi időpont, közös idő, pl. aratás),
- helyéből (megszentelt hely, nyilvános hely, magánház, tájleírás).

Okból és következményekből is vehetünk érvet. Az ok lehet
- anyagi,
- lélektani.

Elfogadható, hogy ha valamely ok meghatározható okozatot szült, akkor ugyanaz az ok hasonló okozatot fog szülni. A következmény toposza az, amikor feltételezzük, hogy ha valaminek a következménye értékes, akkor maga a dolog is az. Ennek egy változata az az érvfajta, amikor azt állítjuk, hogy a dolgok minősége, megbízhatósága egyenes arányban áll anyagi értékükkel *(argumentum ad crumenam).* A félelem-

keltés a fenyegetettség érzésének növelése az *argumentum ad baculum (bunkó érv)* funkciója, amely olyan retorziót helyez kilátásba, amely feltétlenül elrettenti a hallgatót és ezért fogadja el a beszélő nézetét.

Az érvet származtathatom a módból, a cselekedet, történés végrehajtásának módjából, hogy az
– szándékos vagy
– szándéktalan.

Ad hoc érvelés és magyarázat az, amikor úgy indokolunk egy tételt, hogy az nem szolgál magyarázatul.

Az érvek másfajta osztályozása az, amikor az etikus, patetikus és tárgyias érvtipológiát a jakobsoni kommunikációs funkciókkal átfogalmazva emocionális, esztétikai és racionális érvekről beszélünk. Az emocionális érvek eszközei: a nagyítás, túlzás, a személyhez fordulás, az argumentum ad hominem (l. fent), a kérdés. A racionális érvek formatárába tartoznak: a számszerű adatok, a pontosítás, a toposzok, a megengedés, a szónoki kérdés, a hasonlat, a példa, a fokozás. Az esztétikai osztály jellemző eszközei: a leírás, körülírás, kicsinyítés, eufemizmus, kötőszóhalmozás és elhagyás, a szóképek (vö. Tremmel 58).

c) A bizonyítás erejét a *példa* is adhatja. Ami a formális logikában az indukció az a retorikában a példa. Arisztotelész szerint két, azonos nemhez tartozó állítás vagy történés közül, az ismertebb a példa (1982: 17). A *Rhetorica ad Herennium* így határozza meg: a példa múltbeli tett, mondás meghatározott névvel való illetése; képes hasonlat, egy forma bizonyos vonatkozásban hasonló formával való egybevetése (2001: 119). Példa lehet valamely megtörtént dolog, megemlékezés, egy ismert történet elbeszélése, amelyből tanulság származik. Névy László osztályozása alapján a példa lehet közéleti, tapasztalati, hitregei vagy történeti tény (*A prózai műfajok elmélete,* 1895). A példa az induktív bizonyítás eszköze. Az indukció során az egyeditől haladok az általános felé, amely valamennyi hallgató számára elfogadható. A példa a témát, ügyet általános érvényűvé teheti annak a hasonlóságnak az alapján, ami az ügy és a példa között nyilvánvalóvá válik. A példa lehet rövid célzás vagy kifejtett példázat Alapja a hasonlóság, a hasonlat, amely a beszéd formájaként valami hasonlót visz át valamely dologra egy másik attól eltérő dologról. Hasonló példával egyenlőről egyenlőre mozdítjuk a figyelmet (két azonos nemű, fajú, típusú fogalmat rendelünk egymás mellé). Az egyenlőtlen példákban lehetővé válik a kicsinyítés és nagyítás. Nagyobbról kisebbre vesszük a példát, amikor így szólunk elrontott dolgozatán kesergő ifjú barátunkhoz: *„Péter okosabb és neki sem sikerült."* Kisebbről tágítjuk nagyobbra a figyelmet, ha az ember sorsát egy ország történetének analógiájával mutatjuk be.

A példát ne vegyük idegen forrásból és ne vegyük sok forrásból! Hibás a példa Cornificius szerint, ha pontatlan, megcáfolható, erkölcstelen, kisebb vagy nagyobb, mint kell.

Az ókori görögök, latinok példatárakat forgattak, hogy beszédeikhez mindig megtalálják az illő példát. Követték Quintilianus leírását a példáról: „A valóban vagy képzeletben megtörtént dolognak emlegetése, amely hasznos a szándékod szerinti meggyőzésre." (1856: 124)

A művészeten belüli bizonyítás e három eszközével, a művészeten kívüli bizonyítékok felhasználásával olyan bizonyítást készíthetünk, amely egyszerre hat az érzelmekre, az értelemre, egyszerre gyönyörködtet és tanít. Hibás azonban a bizonyítás, ha nem lehetséges, ha hamis okoskodáson alapul, ha azt, ami csak egy dologra lehet igaz, több dologra is vonatkoztatjuk benne.

A bizonyítás szövegrészében is fontos a sorrend. Cicero javaslata az, hogy az erős okot kell elsőként felhozni, mert, ha ezzel meggyőzzük, már könnyebben bánunk a hallgatósággal (1987: 218). Ugyanígy az utolsó is legyen cáfolhatatlan, s a gyengébb érvek az első és utolsó közt helyezkedjenek el. Quintilianus csak az erős bizonyítékok megtartására sarkall, de elképzelhetőnek tartja a csekélyebbtől fontosabbig haladó bizonyítást is. Szeberényi Lajos azonban arra int, hogy gyengébb érvvel csak akkor kezdjünk, ha biztosak vagyunk a dolgunkban. Véleménye szerint az igazán hasznos taktika, ha az erős érveket részletesen (bővítve) tárgyaljuk, a gyengéket pedig összevonjuk (vö. Vigh 1981: 169). A hatvanas években megindult kommunikációs vizsgálatokban megfigyelték, hogy az egyes elrendezésekre hogyan reagál a hallgató. Ha a legerősebb érv a közlemény elejére kerül *(lejtéses rend)* a hallgatóban mért hatás a primátus effektusa. A középen kicsúcsosodó meggyőzésben a *piramidális rendezőelv* mutakozik meg. A *fokozásos elrendezéssel;* a végére hagyott legfontosabb érvvel a frisseség hatását gyakoroljuk a beszédpartnerünkre (vö. Bettinghaus 1978: 182). A legkevésbé hatásosnak a piramidális rend bizonyult, így igazolódni látszik a cicerói gondolat, mely szerint az erős bizonyítás a szövegrész elején és végén veti meg a hatás alapjait.

A *cáfolás* (refutatio) beszédrészének létrehozására akkor van szükség, ha a hallgatót más, ellenkező hatás is érheti, ha ellenvéleményen van, ha várható, hogy mást is megtudhat majd az ügyről. Cáfolni négyféle ellenvetéssel lehet: vagy magából a bizonyítékból, enthümémából, vagy hasonlóból, vagy az ellenkezőjéből, vagy a már hozott ítéletekből (vö. *Rhetorica ad Herennium* 2001, második könyv). A cáfolás egyik hatásos eszköze az inerrogatio (szónoki kérdés) lehet. Arisztotelész így ír szükségességéről: „Ami a kérdezést illeti, alkalmazása akkor célszerű, amikor az ellenfél már kifejtette ellenkező álláspontját és egyetlen kérdéssel ki lehet mutatni annak lehetetlenségét. [...] amikor két dolog közül az egyik világos, továbbá nyilvánvaló, hogy az ellenfél megengedi a másikat, ha megkérdezzük (vö. alkukészség). A kérdező azonban, miután a kérdésre adott válasszal az egyik premissza birtokába jut, ne kérdezzen rá a másikra, mely nyilvánvaló, hanem vonja le a következtetést. [...] Továbbá, ha azt akarja kimutatni, hogy az ellenfél ellentmond önmagának, vagy állítása paradox. Negyedszer, amikor az ellenfél csak szofisztikus választ tud adni [...]" (1982: 1419a).

A szónoki kérdés tökéletesíti a befolyást. A csonka szillogizmust (enthümémát) tovább szűkíti, egyetlen megnyilatkozássá; egyfajta csökkentéssel, a lényeges elem elhagyásával logikai-retorikai gesztust gyakorol. A kérdésként kifeje-

zett logikai feltételre adott válasz és az abban rejlő információ (implikátum) megtalálása egyaránt a hallgató feladata. A kérdés által a válaszadás ki- és elkerülhetetlensége és a válaszban rejtett bennfoglalt tartalom a hallgatót szorosabb gondolati nyomkövetésre bírják. Tehát nem a válasz magától értetődő, hanem a logikai séma, amit, ha sorrendiségében követ a megfigyelő végül úgy érezheti, ő találta meg a helyes megoldást. Megadja a választ egy kérdésre, ami sohasem létezett valójában, csak a szónoki stílus virtuéma (szociális viszonyulást kifejező) mivoltában. A válasszal egyúttal elismeri a kérdésben rejtett (implicit) módon jelenlévő előfeltételezéseket, s ezzel jóváhagyja a kérdés érvényességét (vö. Zentai 1998: 113). A kérdés pedig attól érvényes, hogy a válasz egyértelmű. Arisztotelész már megragadja ezt, amint a válaszra várt premisszáról beszél, de ez a premissza még nem a következtetés, hanem annak közvetlen előidézője.

Figyeljük meg Eötvös József (Kazinczy Ferencet méltató beszédében) bizonyító, cáfoló kérdéseinek formáját!

„Vajon fejlődhetik-e irodalmunk, ha nyelvünkre nézve azon szegény alakokat fogadjuk el kánonképpen, melyeket a 17. század íróinál találunk?"

A nemleges válasz és a válasz által állítássá visszaértékelődő retorikai kérdés következtetése már előirányozza Eötvös következő kérdését: *„Ha, midőn más előbbre haladott nemzetekkel a művelődés mezején versenyezni akarunk, nem gondoskodunk arról, hogy nyelvünk minden eszmék kifejezésére s továbbfejlesztésére éppoly alkalmas eszköz legyen, minővé más nemzetek saját nyelvöket fejlesztették?"*

„Hát nem látjátok, hogy Philipposznak már a rangja is összeférhetetlen a szabadsággal? Mert minden király, minden zsarnok ellensége a szabadságnak és a törvénynek." Démoszthenész (II. Philippica) két premisszát pótolt retorikai kérdésével. Cicero így bizonyít Antonius ellen (Az első Philippica M. Antonius ellen): *„Rátérek C. Caesarra, összeírt atyák. Ha Ő nincs, melyikünk maradt volna életben?"* vagy később *„Attól félünk tehát, hogy az, akinek csodáljuk kivételes okosságát, ostobaságot fog elkövetni? Mert ugyan van-e annál nagyobb ostobaság, mint a veszedelmes hatalmat a gyűlöletes fegyveres erőt és az esendő és bizonytalan uralomvágyat elébe helyezni az igazi, komoly és maradandó dicsőségnek? Vajon, ha ezt belátta, mint gyermek, ha idősebb lesz, máshogy fogja látni? Ettől cseppet sem kell félni."* Az utolsó állítás megerősíti a kérdésre adott implikált válaszok bizonyosságát. Az eldöntendő kérdések logikai paradigmájában nincs „nem tudom" és „nem értek hozzá" felelet. A válasz a bizonyítási beszédrészben nem választható, az ál-alternatívát a kérdő forma biztosítja.

A kérdésekkel történő cáfolásban rávilágíthatunk új tartalmi elemekre úgy, hogy a még nem elfogadottakat a megértés előfeltevéseként mutatjuk meg, s így a hallgató észrevétlenül egyezik bele egy cáfolt nézet megdőlésébe.

A kérdés mint a válasz meghatározásának eszköze gyakori fogás az írott vagy beszélt sajtóban, a politikai kommunikációban, a tájékoztatás egyes fórumain. Tágabb értelemben a provokáció, a verbális agresszió, a sértés vagy vitatkozás eleme lehet olyan módon, hogy a válasszal ismerteti el a tartalmi előfeltevéseket. Ebben a sajátos „kérdés-felelet" játékban a kérdező többet mond, a válaszadó

pedig inkább visszakérdez ahhoz, hogy az egyenrangú együttműködés és ennek az együttműködésnek grice-i előírásai teljesüljenek. A valójában csak kérdő modalitású mondatok olyan beszédcélt, olyan verbális funkciót teljesítenek be, amelyek nem a válaszadást, hanem a beismerést, a vallomást, a titkok felfedését, az önkritika gyakorlását érik el a válaszadónál. Mint azt már Montágh (1989) hangoztatta: a leghatározottabb felszólítás soha nem a felszólító mód, sokkal inkább a kijelentő vagy kérdő. Ezek a látszólagos kérdések tehát nemcsak új információk indikátorai, hanem a kérdésben foglalt tartalmak információértékű jóváhagyásának eléréséhez szükséges eszközök. A cáfolás, a bizonyítás és természetesen az implikációk elismertetése útján a manipuláció eszközei.

A (1) *túl sokat állító kérdés*ben bármely válasz az összes, kérdésben foglalt előfeltevést elismeri igaznak, pl. *„Még sokszor ígér olyat a kormány, amit nem lehet betartani?"* Mind az *igen,* mind a *nem* válasz nyilvánvalóan kerülendő, hiszen mindkettővel az alábbi állításokat igazoljuk:

– A kormány legalább egyszer ígéretet tett.

– Ezt az ígéretet nem tartotta be.

Ha valakitől ezt kérdezzük: *„Ezt a hangnemet otthon szokta meg?",* azzal egyértelművé tesszük, hogy hangneme nem pozitív, hogy családi hátterének tulajdonítjuk ezt a szemtelen hangvételt, azt viszont nem tesszük számára világossá, mi volt a kérdés. A kérdő módra azonban válaszolni fog a kérdezett, igennel vagy nemmel, és legalább annyit elismer a mi előfeltevéseinkből, hogy stílusa kívánnivalót hagy maga után.

A túl sokat állító kérdés megválaszolásában koncentrálunk a kérdezés rejtett beszédaktusának funkciójára, s ezt megnevezve a kérdés valótlanságát, előfeltételeinek érvénytelenségét is bebizonyítjuk, s mint hibát a kérdezőn számonkérhetjük (vö. Zentai 1999: 210–218). Tehát az előbbi kérdésre így válaszolhatunk: *„Ha jól értettem, ön sértő szándékkal kifogásolta a hangvételemet, kifogásait azonban nem fejtette ki számomra érthetően. Kérem, pontosítsa, mit kíván megtudni tőlem ezzel kapcsolatban!"*

A (2) *túl általános kérdés* nem határozza meg a válaszban kért információ pontos mennyiségét és revelanciáját, ezzel túl tág keretet szab a beszélgetés menetének, a válaszadó ilyenkor átveheti és legtöbbször át is veszi a dialógus irányítását. A *„Mit gondol a bokszoló vereségéről?* kérdés bizonyára válaszkérdést vagy pontosítás kérését fogja indukálni, így: *„Pontosan mire gondol? A szakember vagy a barát véleményére kíváncsi?"*

Az (3) *agresszív kérdés*ben foglalt előfeltevések elismerése nem tanácsos, még akkor sem, ha a kérdezőnek van alapja a kérdés artikulálásához. A *„Te mindig csalsz?"* kérdésben egyértelmű sértés, az agresszió és provokáció gesztusa kódolódik, ugyanakkor „indokolatlanul szűkre szabja a válaszadás lehetőségeit" (vö. Zentai 1999: 215). A válaszban erre és csakis erre kell fordítanunk figyelmet, és a kérdés feltevésének alaptalanságára, a szándék sértő mivoltára kell reflektálnunk: *„Ez sértő feltételezés, s bármit válaszolok, elismerem, hogy volt alapod megkérdezni ezt, így inkább visszakérdezek: miért akarsz megbántani?"* Az agresszív kérdés gyakran visszakérdezéshez vezet, ez azonban csak elnyújtja és fokozza a

dialógus feszültségét, ezért mindig szükséges jelezni, hogy a kérdés valódi funkcióját értettük és ennek fényében reagálunk kérdéssel.

A (4) *választó kérdés*sel olyan látszólagos alternatíva elé állítjuk a válaszadót – hasonlóan a hamis dilemmához, amikor választhatóként hamis vagy valószínűtlen alternatívákat mutatunk fel –, amelyből ott és akkor nem választhat jól. *„Az, hogy nem írták ki az eredményeket, a tanszék sajátos politikája vagy csak nem volt kedvük hozzá?"* A válaszban meg kell mutatnunk, hogy a felkínált alternatívák egyike sem elfogadható, és a kért információt csak ezután adhatjuk meg: *„A tanszék politikája a hallgatók pontos tájékoztatása, amelyet ön is fog tapasztalni e hét második felében, ha elfárad a hirdetőtáblához"* (és kiegészíthetjük ezzel *„... ha lesz kedve hozzá"*).

A (5) *figyelemelterelő kérdés*ben a kért és várt információt a válaszadó úgy adja meg, hogy nem is veszi észre, hiszen a kérdő módra és nem a kérdezett tartalomra fordít figyelmet. *„Beterjesztette ezt mint módosító javaslatot?"* A válaszban az igennel a javaslat milyenségét is elismeri a beszédpartner, ami nem szükségszerűen volt szándékában. Ilyenkor ismét tisztázhatjuk, hogy a kérdező valójában mire kíváncsi.

A (6) *komplex kérdés* tulajdonképpen kérdések sorozata, látszólag egymáshoz kapcsolódó folyamatosságban, valójában azonos gesztust erősítve: *„Jó lenne tudni, hogy elkészül-e végre a burkolás vagy tovább halogatják; Ha igen, akkor ezzel mi a céljuk? Több pénzt akarnak kicsikarni belőlem, vagy csak bosszantanak?"* Ezekre a kérdéskomplexumokra az egyes kérdések sajátos természetének megfelelően kell megadni a választ, így elkerülhető további hasonló támadások létrejötte.

A retorikai kérdés felhasználásának módját és arányát egyrészt a kitűzött és kívánt cél elérése, másrészt a szűkebb értelemben vett retorikai szituáció – beszédhelyzet –, nem utolsósorban pedig a beszédmű faja, felépítése és stílusa határozza meg.

GYAKORLATOK

1. *Osztályozza a fent megismert kategóriák alapján az alábbi fejtegetéseket, bizonyításokat!*

- *Hol talál művészeten kívüli vagy művészeten belüli bizonyítékokat?*
- *Felfedez-e személyből, okból, következményből, helyből vett érvet?*
- *Milyen hasonlóságon alapuló példát vagy hasonlításon alapuló érvet különíthetünk el a részletekből?*

a) A szerelem szenvedéssel jár. Hogy ne szenvedjünk, nem szerethetünk. De attól szenvedünk. Ezért szeretni szenvedés, nem szeretni szenvedés. És szenvedni is szenvedés. Boldognak lenni, ez egyenlő a szerelemmel. Így, aki boldog, szenved. De aki szenved, az boldogtalan. Így a boldogtalansághoz szeretni kell vagy szenvedni a sok boldogságtól.

b) A X tejföl a kifinomult igényeknek is megfelel, hiszen az elkészült ételek remek íze nemcsak a recepten, hanem a hozzávalókon is múlik.

c) Egy Pine nevű riporter Frank Zappát faggatta egy interjú során:
„Pine Zappához: Gondolom, a hosszú hajtól lány lett magából.
Zappa: Gondolom, a falábától asztallá vált."

d) Tisztelt Fogyasztónk!
Értesítjük, hogy munkatársunk nem tudta a fogyasztási helyen lévő árammérőt leolvasni, mert az zárt helyen van. Munkatársunk okt. hónap 8-án, 14–16 óra között ismét felkeresi Önt. Kérjük, hogy a mérő(k) leolvasását (VKSZ 23. 1. bek. c.pontja alapján) szíveskedjék lehetővé tenni, ellenkező esetben kénytelenek leszünk az áramszolgáltatás szüneteltetéséről intézkedni. A villamos energia árának megfelelő elszámolása közös érdekünk, kérjük szíves közreműködését.

e) „Szörnyű idő, szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő.
Talán az ég
Megesküvék,
Hogy a magyart kiirtja,
Minden tagunkból vérezünk,
Hogy is ne? villog ellenünk
A fél világnak kardja."

(Petőfi Sándor)

f) „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?
Te ismered a házam,
s ha emlékezni tudsz a hálószobámra, azt is tudhatod,
milyen szegényes, elhagyott
ilyenkor innen a Logodi-utca,
ahol lakom.
Tárt otthonokba látsz az ablakon.
Az emberek feldöntve és vakon
vízszintesen feküsznek
s megforduló szemük kacsintva néz szét
ködébe csalfán csillogó eszüknek,
mert a mindennapos agyvérszegénység
borult reájuk."

(Kosztolányi Dezső)

g) „Történt egyszer, hogy Mátyás szürkületkor bement a könyvesházba, mert maradt néhány perce, amit kedves könyvei között tölthetett. Hát ahogy belépett, megpillantott egy rongyos fiút, aki a hátsó kijáraton el akart illanni.
– Megállj! – kiáltotta a király.
A fiú megállt, és álló helyében úgy reszketett, mint a nyárfalevél. Hóna alatt egy Corvina letépett kötését szorongatta.
A fiú nem mert felelni a király szavára, csak állt, és reszketett a félelemtől.

A király megsajnálta, és azt mondta neki:

– Fiam, a könyvnek te a kötését tépted le, pedig annak a benne levő tartalom az értéke. Én is azt tisztelem, amit a tudósok, írók alkottak, azért köttetem be díszesen a könyveket. Te nem is tudod, mitől fosztottad meg magadat, amikor a kötést ellopod, és a betűt itt hagyod.

De már akkor rohantak a könyvtárosok is, és nyakon csípték a tolvajt. Mindegyik ütni akart rajta egyet, hogy saját vétkét takargassa, hiszen az ő hibájuk volt, hogy a fiú a könyvesházba besurranhatott. De a király megvédte a fiút, és azt mondta a könyvtárosoknak:

– Vegyétek el tőle, amit el akart lopni, aztán hagyjátok futni. Elég büntetés az neki, hogy egész életében a tudatlanság sötétjében kell botorkálnia."

(Lengyel Dénes: *Régi magyar mondák*)

h) „Azért valamely szükséges a tej kisdedkorunkban, oly szükséges a jó nevelés: mert ha anyánk melléből szopjuk a tejet, mellyel nevelkedik gyengeségünk: a gyermekségből erednek azok az erkölcsök, melyekkel tündöklik vagy romlik öregemberi állapatunk.

(Pázmány Péter: *Az fiaknak istenes nevelésérűl*)

i) „Midőn más nemzet – jó egészségű emberként, ki sem öltözetére, sem eledelére nézve túlgonddal nincs – egyedül a dolog jósága után hajol, nemigen aggódván, mily oldalrul s mi formákban jő az: addig a magyar mindent, a legnagyobbat úgy, mint a legkisebbet, magyar köntösbe akar ölteni, és mi nem ebben jelenik meg, már gyanús előtte."

(Széchenyi István: *A magyar Akadémia körül*)

j) „A szabadság nem örökíthető és nem örökölhető, mint egy darab föld vagy egy családi trafik."

(Pokorni Zoltán beszéde 1999 október 23-án)

k) „Mit mondjunk az ujját szopó gyermekünknek?
Tudom, hogy nagyon nehéz erről leszokni, de talán megérted, hiszen már nagy vagy, hogy az ujjaddal előretolod felső fogsorod, ezért, amikor harapsz, a felső fogaidat nem tudod majd használni. Márpedig, amit nem használunk, az elsorvad. Hogy a sorvadást megakadályozzuk, fogorvoshoz kell járni, és fogszabályozót kell hordani. Ugye ezt nem akarod?"

(Női magazin tanácsadó rovata)

2. *Gyakorolják párban a meggyőzést!*

a) A szerep (gyermek): Jó filmet nézel a tv-ben, de későre jár és édesanyád/édesapád azt akarja, hogy lefeküdj. Mit mondasz neki, amivel meggyőzöd, hogy engedje tovább nézni a tévét?

B szerep (szülő): Gyermeke, amikor csak teheti, mindig sokáig fennmarad tévézni. De most le kell feküdnie, hogy holnap ne legyen álmos az iskolában. Mit mond neki, hogy rávegye, feküdjön le?

b) A szerep: Sétál az utcán, és észreveszi, hogy barátja második emeleti lakásának ablakából dől a füst. Bekopog, de senki nem nyit ajtót. Az utcasarkon van egy speciális telefon, amelyen riaszthatja a tűzoltókat. Készüljön fel a szükséges telefonbeszélgetés lebonyolítására!

B szerep: Egy tűzoltóállomáson dolgozik irányítóként. Az imént közölte a főnöke, hogy mostanában túl sok a félrevezető riadóztatás. Vigyáznia kell az ilyen hamis riasztásokkal. Megszólal a telefon, riasztják. Mit fog mondani, kérdezni, hogy megbizonyosodjék, nem egy újabb félrevezető riasztásról van-e szó?

c) A szerep: Szüksége lenne egy fontos és élvezetes könyvre, amit akár barátjától is kölcsönkaphatna. Ez azonban a sokadik ilyen eset lenne, és egy jó pár könyv még nem került vissza a tulajdonoshoz. Most mégsem szánja rá magát arra, hogy a könyv borsos vételárát kifizesse, így marad a kölcsönkérés.

B szerep: Kicsit bosszantja már, hogy ismerőse nem hozta vissza egyik kedves könyvét. Hajlik arra, hogy a sorozatos késést szóvá tegye.

d) A szerep: Régóta vágyik egy divatos ruhadarabra. Megvásárolja, egyszer fel is veszi, ám mikor egy hét múlva a bolt előtt elhalad, egy még elegánsabb darabot vesz észre. Elhatározza, hogy alig használt ruháját megpróbálja erre az újra, jobban tetszőre cserélni.

B szerep: Az üzlet tulajdonosaként sok mindent megtehet a jó vevők és a jó forgalom érdekében, tulajdonképpen szinte minden döntés Önön múlik. De éppen most vannak túl a selejtezésen, amire legközelebb csak hónapok múlva kerül sor, így nehéz helyzetbe kerülne egy használt ruhadarabbal.

3. *A következő parancsoknak készítse el a „meggyőző változatát"!*

a) Művezető a futószalagnál dolgozó egyik munkásához:
„Nem érdekel, mi a véleménye arról, hogyan kéne csinálnia ezt a munkát. Csinálja úgy, ahogyan én mondom!"

b) Iskolában a tanár szól osztályához, amellyel először íratta meg az évfolyamnak szánt dolgozatot (másik osztályában is ugyanazt a dolgozatot szeretné megíratni):
„Tudom, hogy mindig elújságoljátok a feladatokat. Ez alkalommal ne szóljatok egy szót se' a másik osztálynak, úgyis rájövök!"

c) Főnök a titkárnőjéhez, aki éppen akkor rakja le a kagylót egy hosszabb magánjellegű hívás után:
„Túl sokat telefonál munkaidő alatt. Mostantól csak napi 10 percet engedélyezek magánjellegű hívásokra. Figyeljen oda!"

d) Szülő 14 év körüli gyermekéhez , amikor panasz érkezik viselkedésére az iskolából:
„Mától fogva nem beszélgetsz az órákon, bánom is én, mi okod lenne rá, megvárod a szünetet!"

e) Kurzusvezető felnőtt hallgatójához kommunikációs tréningen:
„Mostantól fogva, ha előad, ne tegye zsebre a kezét!"

f) Testvérek (14, 16), amikor egymással cívódnak:
„Minek neked az a CD, be sem tudod rakni a készülékbe! Máskor ne nyúlj a cuccaimhoz!"

g) Hivatalos levél írója a cég (pl. műsorszóró) szolgáltatásait igénybe vevő fogyasztónak:
„A fent feltüntetett összeg átutalási határideje x év, y hó z nap. Amennyiben tartozását nem teljesíti, követelésünket behajtók útján érvényesítjük."

h) Buszon utazó idős hölgy, aki fáradtan meg szeretne pihenni egy helyen, amit épp egy fiatalember foglal el:
„Nem adná át a helyét?! Hogy milyen nevelést kaptak maguk!!..."

i) Egy kutyamosó sampont hirdető cég reklámja:
„Most azonnal tárcsázzon, hogy Öné lehessen ez az egyedülálló ebtisztántartó szer!"

j) Férj a feleséghez, amikor az már késve készülődik, hogy elérjék a koncert kezdetét:
„Hagyd már abba ezt a pepecselést, szedd össze magad, és induljunk!"

4. *Miben hasonlít és miben tér el a két magyarázkodás a retorikai szituáció, a közlemény szervezése, a bizonyítás és a sorrend szempontjából!*

a) „Hát kérem szépen,
először is ez még nem a végleges bizonyítvány – ez csak afféle lenyomat, amit ideiglenesen kiosztottak nekem. Hogy ma van a féléves bizonyítványnap, az nem jelent semmit. A többiek tényleg kikapták a bizonyítványt, de az enyémet föl kellett küldeni a minisztériumba, mivel tévedések derültek ki, amiket sürgősen orvosolni kell. Igen. [...] Az osztályfőnök úr, amikor ideadta nekem a bizonyítványt, beszédet tartott: kicsit zavarban volt és tiszteltette a papát. Kérlek, kedves Bauer, mondta, légy szíves közöld szüleiddel miszerint sajnálatos tévedés történt bizonyítványoddal, hibás tételek csúsztak bele. [...]
Fizikából. Fizikából már novemberben feleltem, kérdezte, hogy a nap körül, mondtam, hogy ellipszis alakú pályán, melynek egyik gyújtópontjában a nap van és ez a Newton érdeme. De akkor a mellettem ülő fiúval összetévesztett, akinek háromnegyede van fizikából és nekem írta be véletlenül. [...]
Ez!?...Ez nem hármas, ez kettes, Csakhogy az osztályfőnök úr olyan furcsán írja a kettest, véletlenül felül írja a végét a kettesnek. Csak a vezetéknevet tessék aláírni ... de mostanában ne tessék bemenni az iskolába ... a kaputkiemelték ..., most átalakítják ... nincs kapu ... nem lehet bemenni ... majd egy-két hét múlva ..."

(Karinthy Frigyes: *Tamár úr kérem*)

b) Drága Mama és Papa!
Amióta főiskolára jöttem, elhanyagoltam a levélírást. Nagyon sajnálom, hogy ilyen figyelmetlen voltam és nem írtam nektek korábban. Most beszámolok mindenről, ami eddig velem történt. De mielőtt folytatnátok az olvasást, kérem, üljetek le. Csak akkor olvassátok tovább, ha már ültök. Jó? Na, akkor most már minden rendben van. A koponyatörés és az agyrázkódás, amit nem sokkal az ideérkezésem utáni kollégiumi tűz alkalmából elszenvedtem, amikor is kiugrottam az ablakon, mostanra már egész jól meggyógyult. Kórházban csak két hetet töltöttem, már majdnem tökéletes a látásom, és a szörnyű fejfájás is csak napjában egyszer gyötör. Szerencsére a kollégiumi tűznek és az én ugrásomnak is szemtanúja volt a kollégium közelében lévő benzinkút alkalmazottja. Ő volt az, aki kihívta a tűzoltókat és a mentőket. Meg is látogatott a kórházban, s mivel a kiégett kollégiumba nem mehettem vissza, és nem volt hol laknom, felajánlotta, hogy megosztja velem a lakását. Igazából csak egy alagsori szoba, de egész aranyos. Nagyon helyes fiú, egymásba szerettünk, tervezzük, hogy összeházasodunk. Még az időpont nincs meg, de úgy gondoljuk, hogy mindenképp azelőtt, mielőtt még a terhességem látszódni fog.
Igen, Mama és Papa, terhes vagyok! Tudom, mennyire szeretnétek már nagyszülők lenni. Tudom, örömmel fogadjátok majd a babát, és ugyanazzal a szeretettel, odaadással és gondoskodással veszitek majd körül, mint amilyennel engem, gyerekkoromban. A házasságkötéssel azért késlekedünk, mert a barátomnak egy jelentéktelen fertőzése van, amit gondatlanságom miatt én is elkaptam, ez az akadálya a házasság előtti vérvizsgálati eredmény megszerzésének.
Most, amikor már mindent tudtok, el akarom mondani nektek, hogy nem volt tűz a kollégiumban, nem volt agyrázkódásom, se koponyatörésem, nem voltam kórházban, nem vagyok terhes, nem jegyeztem el magam, nincs fertőzésem, még barátom sincs. Azonban kettest kapok amerikai történelemből, kémiából pedig megbukom, és azt szeretném, ha ezeket a jegyeket a megfelelő szempontból néznétek.

Szerető lányotok:
Sharon
(vö. Cialdini 1999: 38–39)

5. *Okok és következmények – Vegye számba a tényeket előkészítő okokat és az azokból következő konzekvenciákat!*

Minden kijelentéshez keressen három okot s a másik oldalon három következményt! Az egyes csoportok kijelentéseinek okait és következményeit rendezze egy szempont alá! Fogalmazzon meg egy álláspontot, és indokolja döntését az összegyűjtött „bizonyítékok" alapján!

A)
1. Az alkoholizmus egyre gyakoribb nők esetében.

2. Egyre több férfi visel parókát.
3. Az európai ember életkora kitolódott.

B)
1. Nő a válások száma és aránya.
2. Sok gyermek számára ma már a televízió helyettesíti az olvasást.
3. Az egyházak leginkább az idős embereket vonzzák.

C)
1. A levegőszennyezés felháborítja a lakosságot.
2. Egyre több középosztálybeli (értelmiségi) tanul angolul.
3. Sok felsőoktatási intézményt végzett ember van a munkanélküliek között.

D)
1. Növekszik az infláció.
2. Fejlett országokban az orvosok azt tanácsolják pácienseiknek, hogy fogyjanak le.
3. A külföldön dolgozók gyakorta boldogtalanok.

E)
1. Egyre több embert érdekel a napenergia.
2. A skandináv országokban magas az öngyilkosságok száma.
3. A könnyűiparban a természetes anyagok kerülnek előtérbe, felváltva a szintetikusakat.

6. *A következő mondatok mindegyike felcserélhető, „reverzibilis". A bennük található névszók, alany-állítmányi viszonyok, tematikai csomópontok kicserélhetőek, s így a mondat fordítottját kapjuk.*

A beszéd nem mindig kommunikáció.
Felcserélve:
A kommunikáció nem mindig beszéd.

Párban vagy egyedül döntse el a megadott mondatokról, majd azok fordítottjáról, hogy igazak vagy hamisak! Mindkét esetben indokolja meg két percben döntését!

a) A csend egyenlő a halállal.
b) Azok vagyunk, amit megeszünk.
c) Az iskolák olyanok, mint a börtönök.
d) A divat befolyásolja az embereket.
e) Az ember formálja környezetét.
f) A házak otthonok.
g) A házasság készít elő a válásra.
h) Szép az, amit szeretünk.
i) A pénz nem feltétlenül jár boldogsággal.

kok és következmények figyelembevételével igyekezzen meggyőzően megola következő helyzeteket!

z étteremben úgy érkezik meg a megrendelt étel, hogy egy hajszál van a tején.
vári hőségben a vonaton ül, és egy idős hölgy foglal helyet a fülkében ön kívül, akinek az első dolga az, hogy becsukja az ablakot.
repülőgépen ül, ahol tilos a dohányzás. Észreveszi, hogy az ön előtt ülő rfi mégis rágyújt.
z élelmiszetrboltban már a pénztárnál veszi észre, hogy félig romlott felvagottat mértek ki Önnek.
e) Munkatársai nem szóltak, hogy az előző héten egy nagy összejövetelt tartottak a főnökük születésnapja tiszteletére.

8. *Tegye az Ön által leghatásosabbnak tekintett sorrendbe az alábbi érvsorokat!*

– Milyen hatása lenne a sorrend felcserélésének, s az meggyőzné-e Önt?

I.
1. Védencem jelleme, életvitele, egész személyisége ellentmond annak, hogy ő rablógyilkosságot kövessen el.
2. Védencem anyagi helyzete jó, így nem szorult arra a pénzre, amelyet a rablógyilkosságból szerezhetett volna.
3. Védencem a gyilkosság időpontjában nem tartózkodott X városban (a tett helyszínén), külföldre utazott.

II.
1. A sofőr bizonytalansága következhetett abból, hogy jogosítványát egy hónapja szerezte meg.
2. Köztudott, hogy míg a nők más téren határozottak, a közlekedésben hajlamosak az elbizonytalanodásra.
3. Egy forgalmas utcán annyi minden történik, ami figyelmet igényel, hogy nem csoda, ha egyet-egyet nem veszünk észre.

III.
1. A mosószer azért hatékony, mert sejtjeiben liposzómás, szennyezésmegkötő sejtek is vannak.
2. A készítmény ragyogó tisztára mos színes és fehér ruhát egyaránt, amint azt kísérleteink bizonyították.
3. A mosópor ára jóval olcsóbb valamennyi hasonló jellegű terméknél.

IV.
1. A halálbüntetés visszaállítása sokunkat menthetne meg a rettegéstől.
2. A halálbüntetést az Egyesült Államok egyre több államában érvényesítették ismét a bírák.
3. A halálbüntetés valóban az ártatlanok védelmét szolgálhatná.

V.

1. A tandíj létjogosultságát az intézmények siralmas anyagi helyzete indokol
2. A tandíj elkerülhetetlen lépés a Közös Európához való csatlakozásban, a európai sztenderdhez való alkalmazkodásban.
3. A tandíj közvetetten a hallgatók munkavállalói kedvét serkenthetné.

VI.

1. A retorika nagy erénye, hogy a beszédre beszéddel tanít, ezért kötelező tantárgy kellene, hogy legyen a gimnáziumokban és a felsőoktatásban is.
2. A retorika az egyik legősibb nyelvi tudomány.
3. A retorika elsősorban funkcionális tudomány, így alkalmazhatósága meghaladja a szövegtant és a stilisztikát.

9. *Mivel érvelne....*

a) Ha mint intézmény egy számla kifizetésére szólítana fel valakit?
b) Ha egy termék megvételére buzdítana valakit?
c) Ha arról akarná meggyőzni kisgyermekét, hogy valamit helytelenül tett?
d) Ha egy rosszul vezető barátja akarna minden áron a volán mellé ülni?
e) Egy gyermek elhelyezése ügyében?
f) Ha írásbeli vizsgájának eredménylapjára egy, az ön által vártnál jóval rosszabb eredményt írnának ki, s módja lenne reklamálni?
g) Ha valaki jogtalanul lopással vádolná a barátai előtt?
h) Ha kétségbevonnák a szakértelmét?
i) Ha arra intene valakit, hogy ne nevetgéljen hangosan a templomban?
j) Ha nem megfelelően szolgálnák ki egy üzletben?

10. *Csak kérdezzen a következő szituációkban! Adja meg a feltett kérdés „stílusértékét"!*

a) Nyitva van az ajtó, és önt nagyon zavarja a huzat.
b) Egy ügynök megállítja az utcán, miközben ön már késésben van.
c) Beszélgetőpartnere immáron harmadszorra szólítja más néven, mint az öné.
d) Egy rendőr megállítja az autóját azzal, hogy szabálysértést követett el.
e) Beteg ismerősét akarja lebeszélni a dohányzásról.
f) Téves telefonáló immár negyedszerre hívja fel az ön számát, holott tudja, ön fogja felvenni.
g) Osztálya dolgozatírás előtt tesz fel a dolgozat témájával kapcsolatban kérdéseket.
h) Kifogásolják a modorát egy tömegközlekedési eszközön.
i) Megdicsérik, hogy végre nem késett el a munkahelyéről.
j) Gyermekét biztatja, hogy tanuljon a másnapi dolgozatra

megismert típusok alapján osztályozza az alábbi kérdéseket, majd egy sajtótájékoztató kérdezettjeként (politikus) válaszoljon rájuk legjobb tudása szerint!

a) Mikor lesz már végre rend az önök háza táján?
b) Lesznek még az eddigiekhez hasonló rossz döntései?
c) Milyen új lépéseket tervez?
d) Ma is ittasan jelent meg az ülésen?
e) Tervezi, hogy a jövőben kevésbé vezeti félre a közvéleményt?
f) A kollégái, a tanácsadói vagy a saját figyelmetlensége vezetett a kialakult helyzethez?
g) Ezt a választ előre kigondolta vagy csak most jutott eszébe?
h) Minden sajtótájékoztatóján ilyen szűkszavú?
i) Önnek is van mondanivalója az üggyel kapcsolatban? Ön mióta szól hozzá az effajta ügyekhez? Másokat is engedett hozzászólni?
j) Ma megkapjuk a régóta elhallgatott válaszokat?

Írjon kérdéseket, amelyeket egy sajtótájékoztatón tenne fel

a) egy popsztárnak, aki botrányairól híresült el;
b) egy orvosnak, akit halált okozó orvosi műhiba elkövetésével gyanúsítanak;
c) egy sportolónak, aki erőszakos stílusáról ismert;
d) egy írónak, aki csak szerelmes regényeket ír!

12. *Hozzon döntést az alábbi helyzetekben, s ezeket indoklással együtt egy maximum három perces beszédben adja elő!*

Kirúgás

Ön egy kisebb cég vezetője. A társaság az utóbbi időben veszteségesnek bizonyult, és a pillanatnyilag rendelkezésre álló eszközök közül ön egyik emberének elbocsátást választja. (Ezúttal tekintsen el polgári peres eljárástól, valamint végkielégítés fizetésétől.) A következő emberek közül melyiket bocsátaná el?

Zsófia	Hajlamos a késésre és nem pontos a munkaidőbeosztása, de ha egyszer beleveti magát, nekifog a dolgának, egyike a legjobbaknak. Harmincesztendős.
Zsolt	Műhelyvezető, igen kevés dolga van a cégnél, viszont nagyon jó kolléga. Az ötvenes éveiben jár.
György	Érdek-képviseleti megbízott, aki lecsendesíti a dolgozókat, ha azok elégedetlenkednének, de általában nem teszi meg azt, amit megígért. 45 éves.
Mária	47 éves, nyolc gyermek édesanyja. Nagyon jó dolgozó, aki immáron húsz esztendeje van a cégnél.
József	Kifejezetten lusta, 24 éves. Tud egy-két dolgot az ön magánéletéről, amelyet nem szeretne, ha bárki másnak elmondana.

Dávid Politizáló alkat, aki igen agresszívan érvényesíti véleményét az összejöveteleken. Van néhány követője a dolgozók között. Társadalmi munkában az önormányzatnak is dolgozik.

Szabadság

Öt ember készül börtönbe, és Önnek jogában áll kettőt szabadon engedni a körülmények figyelembevételével. Melyik két elítéltet választaná?

Parád Géza Megmérgezte feleségét apránként adagolva neki a mérget. Szomszédai szerint kellemes, kedves ember, akivel jól ki lehet jönni. Gyermekei nagyon szeretik. Bizonyítékok alapján feleségének számtalan kalandja volt, ezzel kínozva férjét.

Kórodi Erzsébet Tizedik alkalommal érték bolti lopáson. Hajléktalan, aki szívesen tölti a hideg téli napokat a börtönben, ahol ellátást is kap. Most december elején járunk, és már fagy.

Kerekes Vivien Drogfüggő fiatal, aki dealerként kábítószert árusított tizenéveseknek. Már két ízben volt elvonókúrán, még egyszer sem járt sikerrel. Kétéves kisfiát állami gondozásba veszik, ha ő börtönbe vonul.

Barna Mihály Bűnösnek találták vandalizmus és huliganizmus vétkében. Futballmeccsek után rendszeresen verekedésekben, rongálásokban vett részt. 19 esztendős, alacsony intelligenciájú fiatalember, aki – különösen ittas állapotban – rendkívül agresszívvé és kötekedővé válhat. Már volt dolga a rendőrséggel, amikor ittasan ült volánhoz.

Nagy Tímea Angoltanár, akit azzal vádolnak, hogy két macskáját akarta magával kicsempészni Angliába. Ezzel megszegte a hatályos karantén-előírásokat. Szeretnének az ő esetével példát statuálni és elejét venni hasonló szabálytalanságoknak.

(Think First Certificate)

Gyógyulás

Mindössze egy művesével rendelkezik a kórház, ahol öten várnak gyógyulásra. 40 éves kor fölött a készülék már nem olyan hatásos, de a beteg életét ebben az esetben is jelentősen meg tudja hosszabbítani. Döntse el, kit küldene először a művese-gépre!

1. eset 45 éves rákkutató orvos, közel az ellenszer feltalálásához. Két gyermeke van, 16 és 18 évesek, akik még tanulnak, apjukkal nem kiegyensúlyozott a kapcsolatuk. Mindig is a munkájának élt.
2. eset 38 esztendős asszony, 4 kisgyerekkel. Érzelmileg nagyon labilis, elválni készül férjétől. Helyzetét mind a családban, mind a világban egyre nehezebben fogadja el. Fizikai munkás.

3. eset 22 éves egyetemista, nagy szegénységben élő fiatalember, apja szeme fénye. Ő neveli húgát, mióta édesanyjuk meghalt. Tehetséges, de a túlélésre csak a családja miatt vágyik. Van egy menyasszonya.
4. eset 26 éves Kubából menekült fiatalember. 3 éve érkezett, és úgy tervezi, hogy itt telepszik le. Nős, pincérként dolgozik. Mióta tudja, hogy beteg, apatikussá vált.
5. eset 34 éves, egyedülálló titkárnő, nem tudja elfogadni az állapotát. Tagja a feminista szövetségnek, évek óta harcol a nők jogaiért. Érzelmileg labilis.

Bíróságon

Bíróként azt kell eldöntenie, hogy a vádlottat milyen hosszú idejű elzárásra ítéli. A minimális szabadságvesztés 3 hónap, a maximális életfogytiglan. Komoly indokkal fel is mentheti a vádlottat. (Pénzbüntetés, bírság nem alkalmazható!) Hogyan bíráskodna a következő helyzetekben?

1. ügy A vádlott háborús bűnös. Csapata az Ön országa elleni harcban vesztett. Pilóta volt, aki atombombát dobott le az Ön országának 10. legnagyobb városára. 200 000 ember meghalt, és sokan megsebesültek.
2. ügy A vádlott hivatására nézve orvos. 85 éves rákos festőművész betege kérésére a kelleténél nagyobb dózist adott be gyógyszeréből. A festőművész családja az orvost gyilkossággal vádolja.
3. ügy A vádlott férjét egy másik nővel találta közös ágyukban. Kést ragadott és leszúrta férjét.
4. ügy A vádlott egy ismert radikális szervezet vezetője. Már állt bíróság előtt, mert marihuánás cigarettát találtak nála. Ekkor 10 év börtönre ítélték. Most fellebbez enyhébb ítéletért.
5. ügy A vádlott gyártulajdonos, aki kegyetlen, embertelen bánásmódjáról ismert. Dolgozói ülősztrájkot szerveztek az alacsony bérek miatt, mire ő patkányokat engedett szét a gyár egész területén. A munkások megölték a patkányokat, és egyiküknek sem esett bántódása.
6. ügy A vádlott egy asszony, akinek terhessége idején olyan szert adtak, melytől gyermeke karok és lábak nélkül jött a világra. Amikor gyermeke két hónapos lett, alvás közben megölte.

(Nestlé, marketingasszisztensi felvételi)

13. *Az alábbi feladatot csoportban végezzék el!*

Techtronics

A Techtronics egy vegyi anyagokat gyártó multinacionális cég. Egyik gyára egy dunántúli városban, Fűzfőn működik. A gyár a város legnagyobb munkaerő-foglalkoztatója, több mint 1200 dolgozóval. Az utóbbi időben számos panasz érkezett arról, hogy a kémények egyre több szennyező anya-

got bocsátanak ki. Dobos úr, a város polgármestere találkozóra hívta az érdekelt feleket,. Rajta kívül még négyen vannak jelen:

Szepesi Mihály, a cég igazgatója; Zebegény Mária, a helyi környezetvédelmi szervezet vezetője; Kis Károly, kereskedelmi igazgató a vállalatnál és Visontainé Kovács Emma, helyi lakos, háziasszony. Próbáljanak meg együtt megoldást találni a felmerülő problémára!

I. Ön Dobos úr. Mint az ülés vezetője, garantálnia kell, hogy a jelenlévők valamennyien szóhoz jussanak, kifejthessék véleményüket. Választások előtt állunk, így Önnek is érdeke, hogy pontot tegyenek az ügy végére, hiszen választási sikerén túl az is motiválja, hogy a kormányzat szintén sürgeti a megoldást. Véleménye szerint a cégnek jobb képet kell kialakítania magáról, ellenkező esetben még a bezárástól is félni kell.

II. Ön Zebegény Mária környezetvédő, akit sokkal jobban érdekel a gyár környezetre ható káros tevékenysége, mint annak belső feszültségei. Szakértők szerint a levegőbe kerülő szennyezés egészségre ártalmas, így Ön új filterek beszerelését sürgeti. A közelben nemrég létesített játszótér, a gyerekek védelmében még egy demonstráció lehetőségét sem veti el.

III. Ön Szepesi Mihály, vállalatigazgató. Úgy véli, hogy a kémények csupán elkoszosodtak, de nem veszélyesek. Tudja, hogy az új filterek közel 300 millió forintba kerülnének. A cég külföldi vezérigazgatója azonban csak 30 millió forintot hagyott jóvá fejlesztésekre. Tudja, hogy a játszóteret is veszélyezteti néhány kémény füstje. Leginkább ezekkel tudna most foglalkozni.

IV. Ön Kis Károly kereskedelmi igazgató. Nem igazán aggaszjta a szennyeződés, sokkal inkább az álláshelyek, hiszen a városban magas a munkanélküliek száma. Azonban azért Ön is úgy gondolja, hogy a cég többet tehetne a városért. Egy helyi futballcsapat szponzort keres, valamint egy új múzeumot is szeretnének létesíteni a városban.

V. Ön Visontainé Kovács Emma háziasszony. Már több ízben írt az ügyben Szepesi Mihálynak, de egyszer sem kapott választ. Gyermekei, akik a gyártól nem messze lévő parkban szoktak játszani, mostanában sokat betegeskednek. Múlt héten még a kiteregetett száradó ruha is piszkos lett a szállongó füsttől. Férje a cégnél dolgozik.

14. *Vizsgálja meg a szöveggyűjteményben megtalálható fiktív védőbeszéd, Kölcsey: Védelem P. J. számára, bizonyítását! Milyen bizonyítás a meghatározó, miből vesz a szerző érveket?*

Megoldások

1. *a)* következmény toposza, epikhirematikus; *b)* ad hoc; *c)* ok-okozat megfordítása; *d)* művészeten kívüli, törvény; *e)* időből vett érv: forradalom; *f)* helyből vett érv; *g)* hasonlítás, neveltetés; *h)* hasonlóság, példa; *i)* nemzetséghez tartozás; *j)* allúzió; *k)* argumentum ad baculum

8. I. 3, 2, 1; II. 3, 2, 1; III. 2, 1, 3 vagy 3, 1, 2; IV. 2, 3, 1; V. 1, 3, 2; VI 2, 3, 1

11. *a)* túl sokat állító kérdés, *b)* túl sokat állító agresszív kérdés, *c)* túl általános kérdés, *d)* agresszív, *e)* túl sokat állító kérdés, *f)* választó kérdés, *g)* választó kérdés, *h)* túl sokat állító, *i)* komplex kérdés, *j)* figyelemelterelő

6.6. A befejezés
(Peroratio)

Hát így. Ennyi. Elérkeztünk ide. Vége.

A befejezés szövegrésze nem felirat egy film végén, nem stilizált gesztus, amely egy bizonytalan pillantással kiegészülve jelzi az értetlen hallgatónak, hogy valami végetért. „Zárom soraimat", írjuk ügyetlenkedve az udvariassági képeslap aljára, ahelyett, hogy valóban zárnánk: néhány mondattal, üdvözléssel, elköszönéssel.

A befejezést sokféleképpen hívják a klasszikus művek a végszótól (epilogosz) a tetőzésen (cumulus) át a lezárásig (conclusio). Szerkezetét és funkcióját tekintve a bevezetés tükörképe vagy annak emelt szintű megismétlése, céljai pedig az emlékezet felfrissítése és az érzelmek befolyásolása. CICERO szerint a legfontosabb az érzelmek felkeltése, az indulatok felkorbácsolása (vö. Szörényi–Szabó 1997: 92). Egy befejezés erőteljességét ugyanakkor a bizonyítás, sőt a teljes beszéd alaposság adja meg. Az indulatkeltés mellett – ebben egyetértenek a retorikaszerzők – a befejezésnek többnyire végig kell haladnia a beszéd főbb pontjain úgy, hogy a bizonyítást nyert, elfogadottnak vélt nézeteket kiemeljük benne. A befejezés jellegét az értelmi és érzelmi jegyek aránya határozza meg.

Ennek alapján alkalmazható az (1) *összefoglaló befejezés* (recapitulatio), amely elősorolja a beszédben előforduló dolgokat. Erénye, ha átfut a beszédmű fontosabb részein, s azokat kellő nyomatékkal idézi fel, ezzel tud aztán az érzelmekre is hatni.

Az (2) *érzelemfelkeltő befejezés* (affectus) során az érzelmek megindításával a magunk oldalára állítjuk vagy az ellenkező véleményen lévő ellen hangoljuk a hallgatóságot. A klasszikus felosztásban két fajtája *a)* a méltatlankodás (indignatio), amelyben az ellenfél ellenvéleményére mérünk végső csapást és *b)* a szánakozás (commiseratio), amellyel szánalmat ébresztünk a hallgatóban ügyünk méltatlan kezelése okán.

A befejezésben a bevezetés eszközeit használjuk, közhelyei azonban már tartalmiak arról, hogy a szerencse forgandó, valamint a régi szép időkről, helyekről, hősökről. A befejezés stílusa a pátosz, amelyet a választékos, fennkölt stílus jegyei biztosítanak: a szóképek, a szólások, az élénk stílushatás, idézetek.

A befejezés szövegrésze biztosítja az emlékezetbe vésést, a cselekedetre buzdítást, a meggyőzés felé irányuló folyamat szövegbeli végpontját. Gyakran elhanyagolják a beszélők, pedig jelentősége pontosan akkora, mint a bevezetésé, szerkezeti elemként pedig a beszéd kohézív, összetartó, értelmezhető egységét alakítja ki.

GYAKORLATOK

1. *Hogyan fejezné be beszédjét, ha*

a) erős érvei,
b) gyenge érvei volnának?

Mi a véleménye a következő befejezésekről?

– Hát, én csak ennyit akartam mondani.
– Akkor azt hiszem, itt a vége.
– Ennyi
– Azt gondolom, nincs más.
– Hát...
– Ennyi lett volna.

Milyen beszédrészben használna legszívesebben...

a) anekdotát (mondaná-e, hogy kihez fűződik?)
b) idézetet (megjelölné-e a forrást pontosan?)
c) viccet (hagyná-e lejegyzetelni?)
d) hasonlatot (egyenlőről, kisebbről vagy nagyobbról venné?)
e) saját példát (mondaná-e, hogy önnel történt?)
f) metaforát (ismert, saját, költői vagy exmetaforát használna?)
g) aranyköpést (mondaná-e, ha nem az öné?)
h) szóviccet (jelezné-e, ha nem saját találmány?)
i) szentenciát (venné-e a Bibliából vagy szakrálisnak tekinthető irodalomból?)

2. *Párosítsa a befejezéseket a szerzőkkel és a címekkel! Milyen funkciókat valósítanak meg az egyes szövegek!*

A) „Most ez a zaj is elült. Már divat sincsen. Nem beszélnek többé a líra, a színpad, a regény válságáról. Mély hallgatás van. A viták megszűntek. Fáradtság, kedvetlenség, csömör mutatkozik minden téren. Vajon a tisztelet hiányzik ennek a kornak, az áhítat, hogy teremteni tudjon, vagy éppen ennek az ellenkezője, a tiszteletlenség szabadsága, a bírálat bátorsága és lehetősége? Talán mind a kettő egyszerre. Mindenütt a politika lett úrrá, az igyekszik alkotni, de úgy, hogy közben a szellemet megbénítja. „ Csend, rend, figyelem – mondotta hajdanán óvó nénink –, aki rossz, azt megverem." Ennélfogva csend van és rend, s olyan rossz gyerekek immár sehol sem akadnak, akik tollukkal igazán játszani mernének. Egész Európára csend és hó borul. Lehet, hogy a hó alatt ott csírázik a szabadság, és vele együtt a jövő irodalmi vetése is."

B) „De ideje már, hogy távozzunk. Én halni indulok, ti élni: de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent."

C) „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam." (Egyébként javaslom, hogy Karthagót el kell pusztítani.)

D)„Szóltam, meghallgattatok, értitek ítéljetek."

E) „miért nő a fű, hogyha kiszárad? – miért szárad ki, hogyha újra nő?"

F) „S nem érezzük a sötétségben, a bizonytalanságban, a veszedelmek között, a Halál el-ne csússz ösvényén, nem érezzük, hogy egy láthatatlan jóságos kéz van a kezünkön.
Vezet."

G) „A költő, aki fölöttünk fekszik dupla koporsóban: közöttünk van, közöttünk él tovább, bennünk munkál, a mi életünk boldog jövőjén.
Emlékezzetek Ady Endrére, emeljétek fel az ő igéit, és hajtsátok végre az ő életének törvényét!"

H) „1848 tanulság a jövő harcaihoz. Petőfi szelleme irányt szab feladatainknak. A magyar népben él ez a szellem, és nekünk kötelességünk felszítani azt. Az urak ma még a halálba küldik a magyar katonákat, ma még a kezükben tartják a hatalmat, sőt szervezeteket létesítenek a forradalom leverésére, pretoriánusokat gyűjtenek a nép ellen.
A történelmi erők ellen azonban hiába küzdenek. Amit én hosszú órákon át akadozva elmondtam, Petőfi három sorba sűrítette. „A népek tengere" fel fog támadni, mert:
»Habár fölül a gálya
S alúl a víznek árja,
Azért a víz az úr!«"

I) „És nem tartom magamat papucsnak azért, mert a hétvégéken bevásárolok, néha kiteregetem a mosott ruhát, vagy mert elmosogatok ebéd után. A papucs kifejezést egyébként magányos barátom aggatta rám végtelen féltékenységében. Van is oka rá. Hiszen minden reggel, amikor Jutka mellett fölébredek, ez az első gondolatom : micsoda bomba jó nő, és én mennyire szeretem!"

J) „Ezeknek az összefüggéseknek a kiderítése nem lehetett e kötet feladata. Szerzőjének be kellett érnie egyes régebbi és újabb szövegszerkezeti vizsgálatoknak a számbavételével és értékelésével, s néhány lehetőség felvillantásával: S ha ezzel e szerény vállalkozás egy kicsivel is előbbre lendítette a hazai leíró és történeti szövegtani vizsgálatokat, a szerző elérte célját."